

Jaume MENSA I VALLS

COMPARACIÓ ENTRE LES REGLES
I ELS PRINCIPIS D'INTERPRETACIÓ BÍBLICA
DE LES OBRES AUTÈNTIQUES D'ARNAU DE VILANOVA,
I LES DE L'EXPOSITIO APOCALYPSIS
I DE L'EXPOSITIO SUPER VIGESIMUM QUARTUM CAPITULUM
MATTHAEI¹

INTRODUCCIÓ

Sovint les obres generals, de referència i divulgació, solen destacar el valor de l'exegesi arnaldiana i dels seus fonaments teòrics, donant a entendre que: a) es tracta d'un tema nuclear en el món mental arnadià, i b) ha estat objecte de recerques aprofundides. En realitat, però, encara no disposem de cap estudi global sobre l'exegesi arnaldiana, els seus principis i la seva significació.² Amb l'article que presentem voldríem aportar un petit

1. El present treball és resultat de la investigació portada a terme en el Departament de Filosofia de la Universitat «La Sapienza» de Roma, sota el guiatge del prof. Alfonso Maierù, gràcies a una beca postdoctoral de recerca atorgada per la Generalitat de Catalunya, Comissionat per a Universitats i Recerca — CIRIT (15.9.94/15.3.96). Un ajut de l'Institut d'Estudis Catalans ha fet possible la culminació del treball i l'actual redacció. Des d'aquestes ratlles voldria agrair al prof. Alfonso Maierù l'acollida que tothora m'ha ofert i les seves sàvies observacions i al prof. Josep Perarnau el fet que repetidament hagi posat a la meua disposició material personal d'estudi, els seus consells i l'interès en el treball. Vull deixar constància, també, de la meua gratitud envers la Montserrat que, amb l'Arnau, el Guillem i la resta de la família, ha sabut superar admirablement les inevitables dificultats familiars que la meua estada a Roma li ha comportat. A la Montserrat, l'Arnau i el Guillem dedico el treball.

2. Malauradament el pensament bíblic d'Arnau de Vilanova ha estat un tema molt poc estudiat; els autors moltes vegades s'han limitat a repetir tòpics. És significatiu que les grans obres d'exegesi sobre el món medieval, més enllà de referències vagues, no dediquin cap estudi aprofundit a Arnau de Vilanova: Ceslas SPICQ, *Esquisse d'une histoire de l'exégèse latine au moyen âge*, París, J. Vrin 1944; Henri de LUBAC, *Exégèse médiévale: les quatre sens de l'Écriture*, I-IV, París, Aubier 1959-1964; i Beryl SMALLEY, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford 1941. De la bibliografia específicament arnaldiana destaquem el breu article de Joan GONZÀLEZ PASTOR, *El pensament bíblic d'Arnau de Vilanova*, dins «Catalunya Cristiana», setmana del 30 de setembre al 6 d'octubre de 1990, 25. Francesco SANTI, *La vision de la fin des temps chez Arnaud de Villeneuve. Contenu théologique et expérience mystique*, dins «Cahiers de Fanjeaux», 27 (1992), 108-127, dedica un apartat, *Le problème de la Bible*, 109-114, a l'exegesi arnaldiana.

Per a la bibliografia sobre Arnau de Vilanova i les obres esmentades en el títol del nostre estudi, em permeto de remetre al meu llibre *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica*

gra de sorra a la qüestió. Inicialment l'objectiu del nostre estudi consistia a reconstruir la base teòrica de l'exegesi d'Arnau de Vilanova en les obres indubtablement autèntiques, seguint les fases evolutives dels escrits, diguem-ne, espirituals.³ En línies generals, la primera part desenvolupa aquest tema.⁴ En el decurs del treball, però, m'he adonat que seria bo de tocar també una problemàtica que planteja l'*Expositio super Apocalypsi* entorn d'unes «regulae expositionis sacrae paginae» i de l'exegesi en general.⁵ A estudiar aquestes dites regles, el seu origen i, en part, la seva hipotètica relació amb Arnau de Vilanova és dedicada, doncs, la segona part. El fet que hom no pugui explicar l'origen i la procedència de les *regulae* citades i aplicades en l'*Expositio Apocalypsis* a partir de la mateixa obra —ni de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova— ens ha plantejat la qüestió de la relació entre l'*Expositio Apocalypsis* i una altra obra, l'*Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei*,⁶ qüestió tractada en la tercera part: ens demanarem si aquestes *regulae* coincideixen amb aquells principis, també tretze, que trobem en el manuscrit de l'AGOC (Roma), III, Varia 1, f. 89r, o, en general, amb la teoria exegetica de l'*Expositio*...

(Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1994; i al butlletí bibliogràfic *Estudis arnaldians recents* (1994-1996), dins «Revista Catalana de Teologia», XXII/1 (1997). Les abreviatures de les obres arnaldianes són les proposades en les pàgines 159-165 del llibre acabat d'esmentar. Per a una presentació general d'Arnau de Vilanova em permeto d'indicar el meu *Arnau de Vilanova* (Episodis de la Història, 313), Barcelona, Rafael Dalmau, editor 1996.

Faré les citacions de les obres arnaldianes segons l'edició indicada oportunament, respectant el text de l'editor. En cas que romanguin inèdites donaré transcripció simple (si es tracta d'un text llatí, sense normalitzar) del manuscrit indicat.

3. En el meu estudi *Les citacions bíbliques en català en les obres d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», XIV (1989), 517-526, vaig constatar la importància del tema bíblic en Arnau de Vilanova. En les *Respostes al qüestionari* (pp. 402-403), de la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», les actes de la qual són publicades dins l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994) i dins la col·lecció «Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials», número XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1995, amb idèntica paginació, esmentava també la possibilitat de dur a terme un estudi d'aquestes característiques, atès que podria ésser molt fèrtil des de diferents punts de vista.

4. Completarà aquesta part, un resum d'una obra arnaldiana, el *De caritate...*, genuïna i exegetica, destinada a comentar 1Co XIII, 4-7. Certament, Arnau de Vilanova comentà molts textos bíblics (Daniel XII, 11, Actes I, 7, etc.), però, llevat del *De caritate*, difícilment trobarem en la producció arnaldiana obres que en sentit estricte puguin ésser qualificades d'exegètiques. La *Introductio in librum Ioachim "De semine Scripturarum"* és un comentari a tesis d'exegesi i el *De significatione...* intenta de desxifrar el tetragrama bíblic, però no són, pròpiament parlant, tractats d'exegesi.

5. En endavant, em referiré a aquesta obra amb el títol *Expositio Apocalypsis*, car l'anàlisi dels incipit i explicit dels manuscrits que la contenen mostra que aquest era el títol originari: cf. Josep PERARNAU, dins *Respostes al qüestionari* (cit. nota 2), 384.

6. Des d'ara *Expositio*...

Així, doncs, l'estudi que ara presentem és format de tres parts dedicades a la teoria exegetica i més concretament a les regles de la seva aplicació pràctica en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, de l'*Expositio Apocalypsis* i de l'*Expositio...* Atès l'actual debat sobre l'autoria d'aquestes dues darreres obres,⁷ procuraren, addicionalment, car no és aquest l'objectiu principal de l'estudi, de cercar elements que aportin quelcom a l'esmentada problemàtica.⁸

PRIMERA PART: L'EXEGESI D'ARNAU DE VILANOVA

Fidels a l'evolució del pensament «espiritual» arnaldià, dividirem l'exposició en tres apartats, dedicats a les obres prepolèmiques (és a dir, aquelles escrites abans de l'any 1299), el primer; el segon a les polèmiques (1299-1305) i el tercer a les postpolèmiques (1305-1311).

1. Les obres prepolèmiques o l'exegesi cabalística

Durant aquest primer període d'activitat teològica Arnau de Vilanova va escriure quatre obres, dues de les quals, la *Introductio in librum Ioachim «De semine Scripturarum»* i el *De significatione nominis Tetragrammaton*, són de temàtica exegetica. Les altres dues, però, el *De prudentia catholicorum scholarium...* i l'*Alphabetum catholicorum*, de finalitats pedagògiques, també forneixen, d'esquitllada, algun element útil per al nostre estudi.⁹

7. Vegeu *Respostes al qüestionari*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», I, 379-408.

La meua opinió sobre l'autoria de l'*Expositio Apocalypsis* i l'*Expositio...* en el moment d'emprendre el present treball és la mateixa que ja vaig manifestar en aquest dit qüestionari: em sembla que hom ha de descartar que l'*Expositio Apocalypsis* sigui una obra autèntica d'Arnau de Vilanova; en canvi, seria possible que l'*Expositio...* fos d'Arnau de Vilanova, però, per tal d'acceptar o refusar definitivament la seva autoria calen estudis específics i, sobretot, l'edició crítica.

8. En aquest sentit les dades que ens pot proporcionar el present estudi sobre les regles d'interpretació de la Bíblia i en general sobre l'exegesi, per tal de discernir l'autoria de l'*Expositio Apocalypsis* i especialment de l'*Expositio...*, es refereixen simplement a un aspecte dels molts possibles que caldria tenir en compte en un estudi específic sobre llur autoria. La nostra aportació és, doncs, necessàriament minsa i parcial. El lector no ha d'estranyar que a vegades parli, simultàniament, per exemple, de l'«autor de l'*Expositio Apocalypsis*» i de l'«autor de l'*Expositio...*»: de cap manera aquestes expressions prejutgen la identitat o no-identitat d'ambdós; és simplement una manera de dir imposada per necessitats metodològiques de claredat.

9. Per a la bibliografia sobre les diferents obres d'Arnau de Vilanova, amb les respectives edicions i estudis, vegeu el meu *Arnau de Vilanova...*, 80 i 82. Sobre el *De significatione...*, afegim-hi: Eusebi COLOMER i PONS, *Ramon Martí i Arnau de Vilanova: dues interpretacions del nom inominable*, dins IDEM, *El pensament als Països Catalans durant l'Edat Mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1977, 239-252.

La *Introductio...* és un comentari al *De semine Scripturarum...*, obra que Arnau de Vilanova atribuí per primera vegada a Joaquim de Fiore, però que en realitat no tan sols no és un tractat autèntic de Joaquim de Fiore, sinó que tampoc no és joaquimita.¹⁰ Partint del principi segons el qual res en l'Escriptura no és ociós, banal o gratuït, ans quelcom absolutament necessari,¹¹ el metge català afirma que cada lletra i cada petit signe del text sagrat significa quelcom.¹² Ara bé, Déu només donarà a conèixer els seus significats, sovint amagats, quan arribi el moment oportú, és a dir, quan el coneixement d'aquests sentits esdevingui necessari per a la vida cristiana dels fidels.¹³ Els homes humils i diligents, amb la gràcia de Déu, poden penetrar els secrets divins si escruten convenientment la 'figuram', la 'potestatem' i l'ordinem' de les lletres i els nombres del text sagrat. És present en aquesta obra el principi interpretatiu «dia per any».¹⁴

La *Introductio...* és una obra hermenèutica en la qual Arnau de Vilanova fa seves algunes propostes del *De semine Scripturarum...*; el *De significatione...*, en canvi, és una obra pràctica, en la qual el metge català després de

10. Vegeu Marjorie REEVES, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism*, Londres, University of Notre Dame Press 21993 (primera edició: Oxford, University Press 1969), 58, 70, 83, 85; Raoul MANSELLI, *L'Apocalisse e l'interpretazione francescana della storia*, dins W. LOURDAUX, D. VERHELST (eds.), *The Bible and Medieval Culture* (Mediaevalia Lovaniensia, I/VII), Lovaina 1979, 169, planteja la hipòtesi que Arnau de Vilanova va donar a conèixer aquest llibre a Pèire Joan Oliu: «Arnaldo conobbe certamente l'Oliu, al quale, come io ho supposto, fece forse conoscere alcune opere apocriche di Gioacchino da Fiore, quale fu il *De semine scripturarum*, accolto, per altro, dal grande maestro francescano con una buona dose di precauzione e diffidenza».

11. *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 3a-b (Raoul MANSELLI, *La religiosità d'Arnaldo da Villanova*, dins «Buletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», LXII [1951], 46): «A Dei vero sapientia nichil frustra vel inordinate procedit, necesse est ergo in alphabeto tanquam in radice vel semine scripturarum aut cuiuscunque vocis significative ad placitum latere divina ordinatione virtutem significandi».

12. *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 3b-c (Raoul MANSELLI, *La religiosità...*, 46-47): «[...] omnis litera alphabeti, sive parva fuerit sive magna, vim habet significandi aliquid in his pretereuntibus que speculant ad legem Dei».

13. *Introductio...*, Vat. lat. 3824, ff. 5d-6a (Raoul MANSELLI, *La religiosità...*, 50): «Impossibile est enim ab ore Dei quicquam improprium aut falsum procedere; unde relinquitur necessario quod, si id quod significatur per literam preterire vel terminari non potest, nisi cum omnia terminabuntur et complebuntur, quod illud sit tale transiens quod ad fieri omnium sit necessarium. Aliter sermo Domini improprius fuisset aut ociosus, quod procul dubio nefas est opinari»; *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 5c-d (Raoul MANSELLI, *La religiosità...*, 49): «Est ergo verbi Dei sic loquentis intentio quod non preteribit id quod significatur per literas donec omnia compleantur aut fiant. Clare igitur dat intelligi quod id quod significat litera, sic absolute sumpta, sit preteriens aut transiens tale infra quod omnia fienda compleri debent».

14. *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 8a (Raoul MANSELLI, *La religiosità...*, 52): «per dies intelligit annos».

resumir¹⁵ i assumir les tesis de la *Introductio...*,¹⁶ les empra per a desxifrar el tetragrama bíblic. Comença amb unes consideracions genèriques sobre les llengües bíbliques. Els jueus, segons Arnau, no pronuncien el nom de YHWH, sinó que el substitueixen per un altre, car no estan capacitats per a entendre el tetragrama; això explica que no utilitzin en l'escriptura ni vocals ni rúbriques (tan sols lletres negres, indicatiu de desconeixement). La clau de l'Escriptura, de l'Antic i el Nou Testament, només la posseeix Crist. El grec té més capacitat intel·lectiva i més vocals (que l'hebreu), però no està encara en condició de comprendre totalment el sentit del text sagrat. La llengua llatina compleix els requisits que permeten a l'exegeta, si considera el significat de les lletres segons la 'potestas', la 'facultas' i l' 'ordo', d'assolir el coneixement de la divina Trinitat.

En aquesta obra apareix una regla exegètica que esdevindrà central en les obres arnaldianes posteriors: «omnis modus exponendi sacram scripturam qui moribus et fidei non repugnat, est a Deo».¹⁷ Observem també que

15. *De significatione...*, Vat. lat. 3824, f. 16c-d (Joaquim CARRERAS, *L'«Allocutio super tetragrammaton» de Arnaldo de Vilanova*, dins «Sefarad», IX [1949], 86-87): «Veritas autem huius rei cuilibet fideli patebit, si revocentur ad memoriam supradicta. Quorum unum est quod Deus per sensibilia docet animadvertere illa que tantum cadunt sub intellectu. Secundum est, quod signum non significat aliquid intellectui, nisi eo mediante quod apprehenditur a sensu in ipso signo, ita scilicet quod illud quo primo signum ducit cognitionem humanam ad intelligibilia, necesse est id quod sensui se offert in illo signo. Aliter frustra presentaretur sensui ad significandum aliquid ultra sensum. In Dei autem operibus nefas est meditari quod aliquid fiat frustra. Tercium est quod in predicto nomine nichil pertinens ad integritatem et essentiam nominis offertur sensui, nisi litere quibus constat sive auditui quo ad probationem, sive visui quo ad scripturam. Ex his ergo necessario sequitur, quod id quod predictum nomen significat, significat mediantibus literis sue integritatis [...]».

16. *De significatione...*, Vat. lat. 3824, f. 13c (Joaquim CARRERAS, *L'«Allocutio...»*, 81): «Constat enim quod in Dei operibus nichil est otiosum»; *De significatione...*, Vat. lat. 3824, f. 13d (Joaquim CARRERAS, *L'«Allocutio...»*, 82): «[...] quicquid sensibile continet sacra scriptura quibuscumque linguis, factum est vel permissum fieri Dei sapientia propter instructionem hominum et maxime electorum, ita quod minimum eorum que apparent in ea sive in figuris literarum sive in ordine sive distinctione vel quantitate vel situ vel numero, totum inquam aliquid spirituale significat»; *De significatione...*, Vat. lat. 3824, f. 14a (Joaquim CARRERAS, *L'«Allocutio...»*, 82): «Proinde cum minima pars operis ordinatur ad finem ad quem sua sapientia dirigit totum opus, necesse est ut singule litere ac literarum etiam supplementa significant nobis aliquam veritatem spiritualement».

17. *De significatione...*, Vat. lat. 3824, f. 24d (Joaquim CARRERAS, *L'«Allocutio...»*, 99); vegeu també *De significatione...*, Vat. lat. 3824, ff. 24d-25a (*Ibid.*, 100): «Omnis igitur sensus aut intellectus in quo accipiuntur sacra eloquia, si veritati fidei et morum honestati consonet, includit finem proximum ad quem scriptura ordinatur, quia perficit hominem circa cognitionem et amorem divinorum. Sed quicquid directe ad finem tendit operis alicuius, est de intentione operantis. Igitur cum scriptura sacra sit opus solius Dei, necesse est ut omnes expositiones eius que circa fidei veritatem illuminant et solidant intellectum, aut circa morum honestatem ordinant affectum, procul dubio sint a Deo, cum perfecte sapiens perfecte velit et intelligat quicquid ad finem directe sui operis ordinatur».

Arnau de Vilanova relaciona l'exegesi amb les necessitats teològiques de cada temps¹⁸ i que en aquestes obres comença de manifestar-se un cristocentrisme: les claus de l'Esriptura només les té Crist.

En el *De prudentia...*, obra de pedagogia cristiana, i per tant de temàtica i metodologia ben diferents a les ara comentades, Arnau de Vilanova ofereix algunes consideracions sobre la Bíblia que ens ajuden a completar, o simplement confirmar, les informacions anteriors. Dues d'aquestes consideracions fan referència a Déu: a) Déu, Doctor Etern, «ensenya» en la Sagrada Esriptura,¹⁹ b) Déu complirà la seva promesa de saviesa, és a dir, d'il·luminar tota persona que estudiï convenientment la Bíblia;²⁰ dues més, a l'actitud de l'escolar catòlic envers la Bíblia: a) ha de conèixer la vida de Jesucrist,²¹ i b) el diumenge ha de llegir la Bíblia i escoltar sermons.²² Encara que no es refereix directament a l'exegesi o a l'hermenèutica, la definició següent de «doctrina», amb un marcat accent «pràctic», repetida i desenvolupada en la polèmica amb els dominics, és a la base del concepte arnaldia d'*expositio catholica*:

«Sana vero doctrina est illa, per quam traditur noticia veritatis utilis ad salutem».²³

Si sistematitzem esquemàticament les conclusions anteriors, obtenim les dades següents: a) les influències d'aquesta etapa, que d'altra banda representen el punt de partença de l'exegesi arnaldiana, provenen de la tradició que representa el *De semine Scripturarum...* i de la càbala jueva.²⁴ La

18. *De significatione...*, Var. lat. 3824, f. 25c (*Ibid.*, 100-101): «Sensus enim particulares sacrorum eloquiorum non simul sed successive per partes temporum et durationes mundi paulatim emergunt, et multi adhuc dormiunt in pulvere terre, scilicet in terrena ymagine litere, qui Xristo moriente in ultima persecutione fidelium, egredientur de monumentis eloquiorum literalium et apparebunt multis in civitate fidelis collegii. Et quanto magis illud tempus appropinquabit, tanto magis germinabunt grana doctrine sacre que jactata sunt in terra literalis eloquii, et apparebit frumentum quod hactenus in fundo iacuit orrei sacri voluminis».

19. *De prudentia...* (GRAZIANO DI SANTA TERESA, II «*Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*» di Arnaldo da Villanova, dins «*Divinitas*», XI [1967], 830/1-5).

20. *Ibidem*, 832/14-8.

21. *Ibidem*, 837/15-4.

22. *Ibidem*, 838/6-9.

23. *Ibidem*, 834/12-13.

24. Vegeu en aquest sentit: Gershom SCHOLEM, *Zur Kabbala und ihrer Symbolik* (Suhrkamp Taschenbuch. Wissenschaft, 13), Frankfurt (Main), 1973, 87; Harold LEE, «*Scrutamine Scripturas*». *Joachimist Themes and «Figurae» in the Early Religious Writings of Arnald of Vilanova*, dins «*Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*», XXXVII (1974), 33-56; Joaquim CARRERAS, *Arnau de Vilanova y las culturas orientales*, dins «*Homenaje a J. M. Millàs-Vallicrosa*», I, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1954, 309-321, i IDEM, *Arnaldo de Vilanova. Apologista antijudaico*, dins «*Sefarad*», VII (1947), 49-61.

unitat mínima de sentit no és la proposició, ans la lletra concreta, el petit signe que cal interpretar adequadament segons uns paràmetres que no coincideixen amb les regles de la gramàtica i la lògica; b) les conclusions i els continguts —reflexions trinitàries— són més o menys homologables amb les exposicions més típiques sobre aquest tema de la teologia escolàstica;²⁵ c) els criteris i les conviccions manllevats d'aquestes fonts, que mai no són però sistematitzats i sotmesos a reflexió crítica per Arnau de Vilanova, serien: 1. Déu no fa res en va; 2. En la Bíblia tot té, doncs, un sentit. Les lletres són les llavors de les Escriptures; 3. El sentit ocult de les lletres pot ésser desxifrat segons criteris de 'forma', 'potestas' i 'ordo'; 4. El resultat que hom obté de l'exegesi de l'Escriptura s'encamina a la salvació; 5. A cada època històrica pertoca un nivell diferent de coneixement;²⁶ 6. Per tal d'obtenir aquest coneixement és necessari l'auxili de la gràcia de Déu, gràcia que segons la seva promesa, serà donada a qui veritablement la cerqui; 7. Tota exposició de l'Escriptura que no entri en conflicte amb la fe i els costums «est a Deo»; 8. Només Crist té les claus de l'Escriptura; 9. Presència del principi «dia per any»; d) trobem ja formulada una regla (cf. c.7) que esdevindrà nuclear en tota l'obra arnaldiana posterior; e) En afirmar que els sentits ocults de l'Escriptura poden ésser infinits, Arnau de Vilanova nega implícitament la clàssica teoria dels quatre sentits de l'Escriptura.

No observem un ús específic del concepte 'regula' aplicat a cap principi exegetíc. Alguna vegada 'regula' és emprat, genèricament, com a sinònim de 'norma'.²⁷

2. Les obres polèmiques²⁸

2.1. Observacions prèvies

a) Viratge de contingut i de praxi exegetica

El *De consummatione saeculi*, primera redacció del *De tempore adventus Antichristi*, representa un salt qualitatiu en el pensament d'Arnau de

25. Així ho ha fet notar Josep Perarnau, *El text primitiu del «De mysterio cymbalorum Ecclesiae» d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu «De tempore adventus Antichristi»*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 7/8 (1988-1989), 27: «el resultat del discurs és una exposició doctrinal totalment homologable amb la de qualsevol teòleg cristià contemporani».

26. Hem de situar l'obra arnaldiana en el que ell considerava un temps teològicament fort, aquell temps que creia previ a la imminent vinguda de l'Anticrist.

27. *De prudentia...*, 837/18: «regula seu norma».

28. Per a la bibliografia dels manuscrits, de les edicions i dels estudis de les obres arnaldianes d'aquest període, vegeu Jaume MENSA, *Arnau de Vilanova...*, 63-109.

Vilanova, tant a nivell de praxi exegetica com de contingut teològic.²⁹ Que Arnau de Vilanova abandonés aquelles digressions trinitàries eminentment especulatives i es passés a una teologia pràctica, tal com ha mostrat Josep Perarnau,³⁰ no és un fet qualsevol de la seva biografia, ans un canvi que marcà decisivament el pensament dels darrers anys de la seva vida. I aquest viratge és, abans que res, una transformació profunda de la seva exegesi i dels principis teòrics que la fonamenten.

b) *Carecterització de la nova praxi*

La nova praxi exegetica no sorgeix del no-res, sinó que, com és lògic, té uns antecedents. Alguns criteris, com són la iniciativa de Déu d'il·luminar el sentit de l'Escriptura segons les necessitats de cada època, el «Déu no fa res en va»,³¹ el «dia per any», la caritat com a finalitat de tota doctrina, però sobretot la regla referent a la concordança amb l'Escriptura i a no contradir la fe i els costums, no només continuen vigents en aquest període polèmic —i amb això no nego que els accents d'aquests principis siguin diferents o hagin evolucionat intrínsecament o en relació al seu context—, sinó que ara han esdevingut fonamentals en la interpretació arnaldiana de *Daniel* XII, 11, amb *Mateu* XXIV, 15, textos centrals de tots aquests anys.

Ara bé, malgrat aquesta diguem-ne continuïtat en aspectes que, analitzats retrospectivament, és a dir, amb coneixement del curs posterior dels esdeveniments, poden ésser qualificats de més o menys secundaris, constatem un canvi radical: d'ara en endavant la unitat mínima de sentit ja no serà la lletra, considerada segons la seva grafia, posició i ordre, ans la proposició, el seu significat. Aquell mètode semblant a la càbala deixarà de tenir sentit per a Arnau de Vilanova.

c) *Fonaments hermenèutics i praxi exegetica*

En el període prepolèmic Arnau de Vilanova passa dels fonaments hermenèutics (*Introductio...*) a l'aplicació pràctica (*De significatione...*); en les

29. Vegeu Josep PERARNAU, *El text...*, 27-30; i Jaume MENSA I VALLS, *La polèmica escolàstica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals, 1297-1305: anàlisi dels arguments i de les argumentacions* [edició en microfitxa], Bellaterra, Servei de Publicacions de la UAB 1993, 490-495.

30. Josep PERARNAU, *El text...*, 28-29.

31. Sobre aquest principi, vegeu: *De tempore adventus Antichristi...*, 336 (Josep PERARNAU, *El text...*, 142); *De tempore adventus Antichristi...*, 900-901 (*Ibid.*, 155); *De mysterio cymbalorum*, 467 (*Ibid.*, 79); *De mysterio cymbalorum*, 590-591 (*Ibid.*, 85); *De mysterio cymbalorum*, línies 603, 613, 614, 820, 870 (*Ibid.*, 85, 86, 86, 89); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 149a; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 244b, f. 246c i f. 246d. Aquests són simplement alguns exemples. L'afirmació arnaldiana «en l'Escriptura no hi ha res ocios» podria tenir el seu fonament en 2 Tim III, 16.

obres polèmiques, en canvi, el procés és invers: fa exegesi concreta (*Daniel* XII,11) i després la racionalitza i justifica. És a dir, al començament de la polèmica Arnau de Vilanova no parteix d'uns plantejaments hermenèutics explícits i sistemàtics, sinó que les seves reflexions i consideracions de tipus exegètic aniran surant amb la dialèctica d'una baralla cruel i apassionada. Dic això sense la intenció de treure valor a algunes expressions, sia del metge català sia dels seus adversaris, fetes sota l'ardor de la baralla, però amb la consciència que aquell context determinà o almenys condicionà, a voltes, algunes afirmacions.³²

d) *Exegesi de Daniel XII, 11*

Amb l'objectiu de promoure la finalitat del cristianisme, és a dir, d'empènyer el poble cristià a «despicere terrena et amare celestia», i una reforma de caire estructural de l'Església, Arnau de Vilanova anuncia la imminent vinguda de l'Anticrist segons la profecia de *Daniel* XII, 11:

«Des del temps que cesarà el sacrifici perpetua i que serà posada l'abominació de la desolació hi haurà mil dos-cents noranta dies».

El metge català sosté repetidament que s'ha plantejat l'exegesi d'aquest text de l'Esriptura motivat per la indicació de Jesús qui, preguntat pels Apòstols pels temps finals, digué:

«Quan veureu l'abominació de la desolació anunciada pel profeta Daniel [...]»³³

Si res en la Bíblia no és «ociós», si tot té un sentit, què significa, doncs, aquesta profecia? Segons Arnau de Vilanova el cessament del sacrifici perpetua es refereix a la destrucció del temple; l'«abominació de la desolació», a la vinguda de l'Anticrist. Entre aquests dos fets —afirma Arnau de Vilanova, entenent la «i» com «fins a»— transcorreran 1290 dies que, interpretats com a anys, segons el principi del 'dies pro anno' extret d'*Ezequiel* IV, 6b, significa que la vinguda de l'Anticrist s'esdevindrà aproximadament la segona meitat del segle XIV. Cal, doncs, preparar aquests temps!

32. Jaume MENSA I VALLS, *La polèmica...*, 463-486.

33. Mt XXIV,15: «Quan veureu, doncs, l'abominació de la desolació, que fou anunciada pel profeta Daniel, establerta en lloc sant, qui llegeix entengui».

2.2. La regla d'exposició catòlica

a) Enunciat de la regla

Certament, l'exegesi arnaldiana de la profecia de *Daniel* XII,11, no pot ésser qualificada de literal i per aquesta raó pot ésser, i va ésser de fet, objecte de molts atacs. Arnau de Vilanova se'n defensa al·legant la regla exegètica, ja formulada en les obres prepolèmiques, segons la qual

«omnis modus exponendi sacram scripturam qui moribus et fidei non repugnat, est a Deo».

No es cansa de repetir-la una i altra vegada. Deia en l'*Apologia*...:

«Scit enim quod omne dictum consonans evangelice veritati et quantum ad fidem et quantum ad puritatem vite et honestatem morum, est indubitanter a Spiritu Sancto»³⁴

més endavant, d'ençà de la polèmica contra els dominics de Girona, afegirà que aquesta *regula* va ésser donada per sant Agustí:

«Purus autem sensus eorum, ut ait Augustinus, est ille quem sana fides admittit et circumstantia scripture non impedit».³⁵

I ja cap al final de la polèmica concretarà l'obra:

«Secundo, quia, dato quod nullus unquam taliter exposuisset, non obstat, dummodo expositio, que noviter affertur, non discrepet a regula expositionis catholice, quam tradit Augustinus in principio *Super Genesim*, scilicet, quod fidei et moribus non repugnet et circumstantiis littere consonet».³⁶

34. *Apologia de versutiis et perversitatibus pseudoteologorum et religiosorum...*, Vat. lat. 3824, f. 146d.

35. *Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum*, Vat. lat. 3824, f. 164d (Joaquim CARRERAS, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V/VI [1950-1951], 41); sense pretendre d'ésser exhaustiu, altres formulacions podrien ésser les següents: *De tempore adventus Antichristi...*, 190-191 (Josep PERARNAU, *El text...*, 138): «Certe sufficit sapientibus quod divina eloquia consonant eorum sententiis»; *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum*, Vat. lat. 3824, f. 178a-b: «Nam in scola catholicorum est regula certa et generalis quod omnis scriptura, que consonat sacris eloquiis, est a Deo. Est etiam regula infallibilis et catholica, quod omnis scriptura, que puris et sinceris eloquiis divinam exprimit veritatem et clarissime detestatur diabolicam pravitatem, est a Spiritu Sancto indubitanter»; o *Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca, praedivatorem*, Vat. lat. 3824, f. 246a.

36. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 246a. És ara quan la pressió sobre aquest punt s'ha fet tan forta que Arnau de Vilanova afegeix «circumstantiis littere consonet». Podem demanar-

Seguint, doncs, com de fet ell diu seguir aquesta regla, la seva interpretació de *Daniel XII* no pot ésser reprovada:

«Protestor etiam et confiteor me dixisse quod quicumque aliquam predicarum editionum repudiaret vel alteraret aut exterminaret vel quomodocumque persequeretur idcirco quia defluxiones vel lapsus et impuritates catholicorum statuum detegunt, esset inimicus evangelice veritatis et vere de membris maximi Antichristi. Nam indubitanter est vitiosus qui doctrinam horret, que vitia detestatur. Unde, cum omnis doctrina scripta sive prolata, que puris eloquiis exprimit evangelicam veritatem et detestatur diabolicam pravitatem, sit a Spiritu Sancto, constat quod inimicus Dei foret, qui talem doctrinam persequeretur, et talem dico in meis editionibus contineri»;³⁷

o bé amb altres paraules:

«Cum igitur editiones predictae convenient cum sacris eloquiis in materia et in forma et etiam fine, sitque certum quod omnis scriptura, que sacro canoniconsonat in hiis tribus, a Deo est principaliter, constat quod qui tales scripturas persequitur, ex proposito divinae veritati directe inimicatur».³⁸

M'agradaria destacar els adjectius emprats per Arnau de Vilanova per qualificar l'esmentada 'regula': 'regula generalis', 'regula certa et infallibilis', 'regula expositionis catholice', 'regula infallibilis et catholica', etc.³⁹ Són, certament, contundents.

Notem que malgrat els matisos diferents i les diverses formulacions que Arnau de Vilanova introdueix arran del frec a frec de la polèmica amb els

nos fins a quin punt és sincera l'atribució de la regla a sant Agustí. És cert que al començament, en les obres prepolèmiques i en les primeres polèmiques, no la hi atribueix; posteriorment, a Girona, quan la polèmica es féu virulenta, ja l'associa al bisbe d'Hipona. En l'*Antidotum...* dona la referència de l'obra: el comentari al llibre del *Gènesi*. Allí, AURELI AUGUSTINI, *De Genesi ad litteram libri duodecim*, Caput XXI (Jacobo Paulo MIGNE, *Patrologiae cursus completus. Series Latina* XXXIV, 262), llegim: «Et cum divinos Libros legimus in tanta multitudine verorum intellectuum, qui de paucis verbis eruuntur, et sanitate catholicae fidei muniuntur, id potissimum deligamus, quod certum apparuerit eum sensisse quem legimus; si autem hoc latet, id certe quod circumstantia Scripturae non impedit, et cum sana fide concordat: si autem et Scripturae circumstantia pertractari ac discuti non potest, saltem id solum quod fides sana praescribit. Aliud est enim quid potissimum scriptor senserit non dignoscere, aliud autem a regula pietatis errare. Si utrumque vitetur, perfecte se habet fructus legentis: si vero utrumque vitari non potest, etiam si voluntas scriptoris incerta sit, sanae fidei congruam non inutile est eruisse sententiam».

Més endavant, quan examinem la qüestió de si és lícit d'argumentar pel sentit analògic, reprendrem aquest tema.

37. *Praesentatio facta Burdegaliae coram summo pontifice domino Clemente*, Vat. lat. 3824, f. 257b.

38. *Praesentatio facta Burdegaliae...*, Vat. lat. 3824, f. 257c.

39. Vegeu els textos acabats de reproduir.

teòlegs professionals, la *regula* continua essent sempre la mateixa sense que Arnau en canviï res d'important.

b) La «teologia» derivada de la «regula»

D'aquella 'regula' general, Arnau de Vilanova, per exigències de la dinàmica de la polèmica, en treu unes conseqüències, que el condueixen a concretar com ha d'ésser l'autèntica activitat teològica i, sobretot, a justificar la seva interpretació de *Daniel XII*, 11. Vegem, doncs, quins són els trets de la, en paraules d'Arnau de Vilanova, 'expositio catholica':

- a. Es basa en la Sagrada Escripura.⁴⁰
- b. No és contrària als principis de la raó natural.⁴¹
- c. La utilitat de l'Església serveix d'orientació en cas d'un conflicte hipotètic entre la Bíblia i les veritats filosòfiques.⁴²
- d. Té per finalitat induir els cristians a «terrena despicere, amare celestia».⁴³
- e. És motivada únicament per la caritat, no per la curiositat.⁴⁴

L'«expositio catholica», doncs,⁴⁵ es basa en el text sagrat i en les revelacions divines, ha d'ésser pietosa i caritativa, cerca la salvació dels fidels i els empeny vers la finalitat essencial de la predicació evangèlica.⁴⁶ Inversament, tot mètode teològic —pensem especialment en la quaestio— que no compleix aquestes característiques és inútil i pervers.

40. Vegeu, per exemple, *De tempore adventus Antichristi...*, 688-693 (Josep PERARNAU, *El text...*, 150) i *Apologia...*, Vat. lat. 3824, ff. 136c-138a.

41. *De mysterio cymbalorum*, 408-413 (Josep PERARNAU, *El text...*, 76).

42. Vegeu *De tempore adventus Antichristi...*, 1-103 (Josep PERARNAU, *El text...*, 134-136) i *De mysterio cymbalorum*, 918-922 (*Ibid.*, 101).

43. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 238b; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 138a; *Philosophia catholica et divina tradens artem annichilandi versutias maximi Antichristi et omnium membrorum ipsius*, 178 (Josep PERARNAU, *L'«Ars catholicae philosophiae»* (primera redacció de la «*Philosophia catholica et divina*») d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text. En apèndix, les dues lletres que acompanyaven les còpies destinades a Bonifaci VIII i al Col·legi Cardenalici i les requestes a Benet XI i al Cambrer Papal en Seu Vacant, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 10 [1991], 68).

44. *De mysterio cymbalorum*, 161-162 (Josep PERARNAU, *El text...*, 63): «Prohibitum quidem est perscrutari quidquam ex curiositate seu ardore sciendi et maxime quando scrutabile vires scrutantis excedit»; vegeu, també, *De mysterio cymbalorum*, 182-188 (*Ibid.*, 64).

45. *Gladius iugulans thomatistas*, Vat. lat. 3824, f. 187b, 553-556 (Cosimo REHO, *La polemica di Arnaldo da Villanova contro i Domenicani Tomisti nel «Gladius iugulans thomatistas»* [1304], tesi di laurea in filosofia, Università di Bari, curs 1981-1982, 121), marca els límits de la teologia: «sicut nemo contra rationem sobrius sic nemo contra sacram scripturam fidelis vel christianus et nemo contra ecclesiam catholicam».

46. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 138a: «Scitis etiam quod predicte assertiones catholice sunt, quia nullo modo innituntur philosophicis documentis, immo illum processum anathe-matizant, sed innituntur textui sacri canonis et revelationibus divinis pie et caritative expositis, zelo videlicet salutis fidelium, ut ab amore seculi huius procul verissimili terrore

c) «*Sermones Dei, quasi sermones Dei*»⁴⁷

El text sagrat és paraula de Déu, revelació ordinària; l'exposició de la Paraula de Déu que segueix fidelment la regla d'exposició indicada per Arnau és «quasiparaula de Déu», o, com en alguns casos afirma el metge català, revelació extraordinària. Arnau de Vilanova apreciava aquestes revelacions extraordinàries, fins i tot en algun moment de la polèmica les hauria preferit a la sagrada Escriptura.⁴⁸ En obres posteriors es veié obligat a puntualitzar les seves afirmacions anteriors.

Arnaud de Vilanova considerava que la seva interpretació de la profecia de Daniel (*Daniel* XII, 11) era una quasiparaula de Déu,⁴⁹ és a dir, una

pellantur et terrena festinent contemnere, desiderando celestia, quod est finis predicationis evangelice vel doctrine».

47. Quant a la distinció entre «paraula de Déu» i «quasiparaula de Déu», vegeu, ultra els textos arnaldians postpolèmics, en l'apartat dedicat a l'evolució dels principals temes de la polèmica en les obres posteriors, l'explicació de Josep PERARNAU, *L'«Alia Informatio Beguinorum» d'Arnaud de Vilanova* (Studia, Textus, Subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 161: «[...] distinció entre la paraula i la quasi-paraula de Déu; distinció que només és comprensible com a resultat de dues forces contraposades: d'una banda la convicció que, si certes persones paraven o escrivien sota la inspiració de Déu (l'abat Joaquim de Fiore, per posar el dit a la llaga, però no pas ell únicament), calia donar-los tanta fe com als altres "hagiògrafs"; i de l'altra, la doctrina tradicional i constant de considerar "paraula de Déu" només els llibres de l'Antic i el Nou Testament».

Algunes referències de «paraula de Déu» o «quasiparaula de Déu»: *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 144b: «[...] sive dixerit se per spiritum noscere, hoc est per revelationem a spiritu factam, sive per sermonem, hoc est per verba sacre Scripture [...]»; *Allocutio christini de his que conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis, ad inclitum dominum tertium Fredericum, Trinacie regem illustrem*, 246-247 (Josep PERARNAU, *L'«Allocutio christini...» d'Arnaud de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI [1992], 98): «In communi vero colloquio Deum quisque laudabit, si proferat vel sermones Dei vel quasi sermones».

48. Em refereixo a la revelació de Ciril; Arnau de Vilanova havia dit que era més preciosa que la Bíblia, després hagué d'afegir que més preciosa no significa més creïble: era més preciosa, simplement, perquè fou escrita en taules d'argent. Vegeu, especialment: *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f.162d-163a (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 38); *Gladus...*, Vat. lat. 3824, 192a-b, 1071-1066 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 138; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239a; *Confessió de Barcelona* (Arnaud de VILANOVA, *Obres catalanes. Volum I. Escrits religiosos*. A cura del P. Miquel BATLLORI, s.i. Pròleg de Joaquim CARRERAS i ARTAU, membre de l'Institut d'Estudis Catalans [Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 53-54], Barcelona, Editorial Barcino 1947), 112, 120-123.

49. *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI*, 716-718 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 214): «Et ut de verbis propositis iudicare plena maturitate, utrum sint sermones Dei vel quasi sermones, ecce lecta sub eodem scripto vobis offero de presenti».

Les paraules següents són un exemple de com Arnau de Vilanova entenia l'exegesi, *De tempore adventus Antichristi...*, 688-693 (Josep PERARNAU, *El text...*, 150): «Et ideo predicta conclusio non dicitur clare sequi ex huiusmodi prophetia claritate certitudinis aut necessitatis, sed claritate possibilitatis, habentis evidentiam intellectus probabilioris et sanioris, tum

explicitació del sentit del text sagrat realitzada en el temps oportú amb l'ajuda de la gràcia de Déu per tal que l'Església i els cristians restessin fidels a la finalitat del cristianisme: «amare celestia». Ni la paraula ni la quasiparaula de Déu no posseeixen per a Arnau de Vilanova un valor intrínsec, sinó que són un instrument subordinat a la finalitat del cristianisme.⁵⁰

2.3. Sentit literal i sentit al·legòric⁵¹

a) «*Intellectus rei, intellectus verborum*»

Per a Arnau de Vilanova la consonància o concordança amb la Bíblia cal no cercar-la en la literalitat de les paraules, ans en el seu sentit: «[...] consonantia, que in divina Scriptura credenda est et attendenda per fideles, sit intellectus rei et non verborum», car, segons l'Escriptura, «qui tantum verba sectatur nihil habebit, qui autem possessor est mentis dirigit animam suam» (Prov XIX, 7b-8a). El mateix Jesucrist, en la referència a la profecia de Daniel, suggeria d'anar més enllà de les paraules del text: «qui llegeix entengui»!⁵²

quia huic intellectui concordant alie Scripture catholice, de quibus infra dicitur, tum quia catholice multitudini decet magis et expedit ut intelligatur sub tali acceptione».

50. Agraïeix al prof. Alfonso Maierù el fet d'haver-me suggerit la importància que podria tenir la distinció entre «paraula de Déu» i «quasiparaula de Déu», en relació amb la llarga tradició que, més enllà d'Arnau de Vilanova i, sempre amb més força, arriba fins a l'humanisme: revelació «per prophetas» i «per philosophos», és a dir, una revelació bíblica llegida segons la tradició de l'Església i una «revelació» ja present en els filòsofs grecs, que es manifesta amb la simple activitat de la raó. En aquest sentit, especialment per a una perspectiva diacrònica (fins al segle XII), vegeu l'interessant estudi de Tullio GREGORY, *Abélard et Platon, dins Mundana Sapientia. Forme di conoscenza nella cultura medievale* (Storia e Letteratura, Raccolta di Studi e Testi, 181), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1992, 175-199. Dins Josep PERARNAU, *L'«Alia Informatio Beguinorum»*, 54-55, hom trobarà algunes indicacions bibliogràfiques sobre la distinció «paraula de Déu» i «quasiparaula de Déu» força útils.

51. Les referències dels textos arnaldians bàsics per als sentits literal i al·legòric són les següents: *Apologia...*, Vat. lat. 3824, ff. 145d-146c; *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 169c-d (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 50), *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 183b-c, 158-209 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 109-110); *Carpinatio poetrie theologi deviantis*, Vat. lat. 3824, f. 201a; *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 203a-d (Francesco SANTI, *Teologia per immagini e mistica. Le tre denunce di Marsiglia di Arnaldo da Villanova ed altri punti per una macchina metaforica*, dins *Immagini del Medioevo. Saggi di cultura medievale*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 1994, 247-248); i *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 245b-d.

52. Mateu XXIV, 15: «[...] qui llegeix entengui». El text sencer, *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 144a, diu: «Preterea, cum consonantia, que in divina Scriptura credenda est et attendenda per fideles, sit intellectus rei et non verborum, dicente Scriptura quod "qui tantum verba sectatur nihil habebit, qui autem possessor est mentis dirigit animam suam", constat quod, si Christus remisit ad concordiam attendendam seu percipiendam, quod remi-

b) *Tota la sagrada Escripura serveix per a ensenyar i convèncer*

Ja en el *De tempore adventus Antichristi...*, Arnau de Vilanova cita el text paulí, segons el qual tota la sagrada Escripura serveix per a ensenyar, convèncer, corregir, educar...,⁵³ text que el nostre autor interpreta com una justificació de la instrumentalització de l'Escripura.

c) *El sentit literal i els altres sentits*

Segons Arnau, el sentit literal «basis est aliorum» i «intra se continet innumerabiles alios, secundum rationem allegorie vel tropologie, qui omnes sunt de intentione Spiritus Sancti, dum tamen sane fidei et caritati convenient». ⁵⁴ Ningú, doncs, no pot retreure a Arnau de Vilanova, com amb tanta d'insistència feien els seus adversaris, que la seva exegesi de *Daniel XII, 11*, és desautoritzada pel fet de no haver seguit la *Glossa ordinaria*, és a dir, l'exposició literal de la Bíblia. Si algú, pensem en Joan Vigorós, —diu Arnau de Vilanova al destinatari del *Gladus...*— plantejés aquesta objecció «vos autem ad hoc respondebitis quod ubi *Glossa* in sacro canone solum exprimit sensum litteralem, stultum esset intelligere quod negaret spiritualem seu mysticum». ⁵⁵

Crida especialment l'atenció l'afirmació arnaldiana de la pluralitat de sentits:

«Praeterea proprium privilegium eloquiorum Dei est quod sicut ipse uno intuitu videt plurima, sic uno eloquio vel sermone plurima significat. Unde qui volunt quod per sacra eloquia tantum unum intelligatur, bubulcos potius quam theologos se ostendunt», ⁵⁶

sit ad habendum intellectum illius Scripture; proinde quia sciebat tales filios Belial esse futuros, idcirco subiunxit statim remissioni: "Qui legit intelligat"».

Constatem que Arnau de Vilanova alguna vegada també aplica aquest principi a l'obra de sant Agustí: *De mysterio cymbalorum*, 408-413 (Josep PERARNAU, *El text...*, 76): «Medullitus ergo et non superficialiter intuendo dicta beati Augustini, patebit eum nusquam dogmatizasse quod ultima tempora seculi nequant divina revelatione prenoscere, maxime cum talis assertio non solum adversetur catholice veritati, sed insuper philosophice ac naturali etiam rationi, quibus indubitanter asseritur quod omnia scibilia et possibilia sunt apud Deum».

53. En *De tempore adventus Antichristi...*, 85-89 (Josep PERARNAU, *El text...*, 136). El text bíblic és 2 Tim III, 16: «Omnia scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia [...]»

54. *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 200d.

55. *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 183b, 180-183 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 109); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 200d.

56. *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 183b-c, 203-209 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 110).

o bé, refusant l'argument suara al·ludit,

«Item, cum Scriptura testetur quod intelligentie sacrorum eloquiorum se habent sicut rota infra rotam, constat quod qui sic dicit: "Talem sensum non exprimit *Glossa*, ergo non est de intentione Spiritus Sancti", similis est illi qui, videndo exteriorem rotam et non contentas interius, ait: "Ego non video nisi unam, ergo non sunt plures". Et istud est bubulcare».⁵⁷

d) És lícit d'argumentar pel sentit al·legòric

El sentit literal és el fonamental, sosté Arnau de Vilanova, i extraient una conseqüència de la regla general, afirma:

«Purus autem sensus eorum, ut ait Augustinus, est ille quem sana fides admittit et circumstantia scriptione non impedit. Et propter hoc apud doctores catholicos est regula generalis quod omne dictum ad sensum discrepans vel discordans cum litera sacri textus est intolerabile ac detestandum».⁵⁸

Ara bé, pel que sembla, una exposició anterior del mateix pas, la de Beda el Venerable, que anava «contra vim et seriem» del text sagrat, és «toleranda», perquè així es compleixen les paraules de *Daniel*: «Multiplex erit scientia [...]».⁵⁹

Els dominics, particularment Joan Vigorós, rebutjaren l'exegesi arnaldiana de *Daniel* XII,11, perquè el metge català argumentava pel sentit al·legòric. En realitat la polèmica sobre l'exegesi d'aquell pas de la Bíblia es va reduir a la qüestió de si hom podia argumentar o no pel sentit al·legòric. Segons Joan Vigorós no és lícit d'emprar el sentit al·legòric en l'argumentació. La resposta d'Arnau, primer amb pocs matisos, després molt més meditada, és sempre la mateixa: hom pot argumentar pel sentit al·legòric.⁶⁰ Al començament el metge català, recorrent a la «regula expositionis catholice», es limita a recordar-li que més enllà del sentit literal, exposat en la *Glossa*, n'hi ha d'altres, útils i lícits, per a argumentar:

57. *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 201a.

58. *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 164d (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 41).

59. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, ff. 145d-146c. Arnau de Vilanova sempre nega que la seva interpretació faci violència a la lletra del text sagrat: *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 169c-d (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 50).

60. Els textos bàsics sobre aquest tema són els següents: *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 183b-c (Cosimo REHO, *La polemica...*, 109-110); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 201a; *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 203a-d (Francesco SANTI, *Teologia per imaginari...*, 248-249); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, 245b-d.

61. *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 183b-c, 184-191 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 109-110).

«Haec enim regula [és a dir que hom només pot argumentar pel sentit literal] profana est in schola catholicorum; immo potius opposita regula observatur, scilicet quod, expresso litterali sensu scripturae, qui basis est ceterorum ac fundamentum, licet alios superaddere iuxta sinceritatem fidei et circumstantias litterae, sicut fecimus in praedicto passu».⁶¹

Més endavant afegeix que la raó d'al·legoria que ell ha emprat, la del «dia per any», és autoritzada per la mateixa Escriptura: *Ezequiel* IV, 6b: «dies per anys et donaré».⁶² Després, davant la insistència de les acusacions i objeccions, sosté que no és cert, com pretenen els seus adversaris, que Agustí d'Hipona refusés les argumentacions pel sentit al·legòric. Posteriorment, però, es veu obligat a reconèixer que les argumentacions pel sentit al·legòric únicament serveixen en l'àmbit de la fe i que les «argumentacions filosòfiques» s'haurien de fer pel sentit literal:

«Et qui dicunt Augustinum asserere, quod solum a literalis sensu Scripture trahitur argumentum, eidem calumniantur, si absolute accipiant dictum eius, quoniam illud dicit, ubi loquitur adversus hereticos, qui de textu sacro nitebantur extrahere philosophicum argumentum adversus veritatem catholicam. Sed nusquam asseruit quod a sensu allegorico non trahatur argumentum catholicum, quoniam et apostolo et ecclesie et sibi ipsi in multis locis fuisset contrarius. Hoc quidem est verum, quod de Scriptura sacra non extrahitur philosophicum argumentum nisi a literalis sensu; sed non est verum quod a spirituali non trahatur catholicum argumentum».⁶³

En una mena de sistematització i recapitulació, molt interessant des de tots els punts de vista, Arnau de Vilanova aporta exemples per mostrar que la mateixa Bíblia argumenta pel sentit al·legòric:

«Secundum quod addiderunt, est quod in Scriptura sacra tantum trahitur argumentum a literalis sensu et non allegorico, nec per allegoriam, ut aiunt, potest quicquam vere concludi, sicut positum fuerat in *Tractatu contra Thomatistas*. Quod dictum denuntio vobis ut pastori catholico et sincero vicario apostolice sedis fore non tantum falsum, sed nimis erroneum, quoniam est infectum heretica pravitate cum aperte contradicat evangelicis documentis. Nam pastores catholici non ignorant quod Apostolus *ad Galatas*, volens probare quod ecclesia Christi non est subiecta statutis legalibus, set libera est ab illis,

62. *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 183c, 191-202 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 110): al sentit literal de la *Glossa*, Arnau de Vilanova hi afegeix la interpretació al·legòrica «dies per anys». L'al·legoria escau —diu Arnau de Vilanova— al sagrat text, citant sant Pau als Gàlates (Ga IV, 24): «Haec autem per allegoriam dicta sunt». El principi interpretatiu «dies per anys» no és «silvestre» en la sagrada Escriptura: Ez IV, 6b.

63. *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 203c-d (Francesco SANTI, *Teologia per immagini...*, 248-249).

introducít coniugium Abrahe de ancilla et libera et per circumstantias illius coniugii allegorice sumptas, ut exprimit, concludit servitium legale convenire tantummodo synagoge, Christi vero ecclesie libertatem.

Item eodem modo concludit *Hebreorum* primo excellentiam Christi ad angelos per illud *David*: "Filius meus es tu, ego hodie genui te", quod non posset facere per sensum literalem, cum ad literam *David* de se ipso loqueretur, cum diceret: "Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Dominus dixit ad me etc".

Item ex eodem sensu, scilicet allegorico, probat apostolus vii *Hebreorum* eternitatem sacerdotii Christi per historiam Melchisedech.

Item eodem sensu Scripture probat beatus Petrus, ut patet *Actuum* ii, gloriam resurrectionis de Christo per illa verba *David*: "Providebam dominum in conspectu meo semper etc.", usque ad finem *Psalmi*, ubi aperte probat beatus Petrus quoniam, licet ad literam *David* loqueretur de se, attamen spiritualiter loquebatur sic in persona Christi.

Simili modo concludit ecclesia de Christo, quod ad literam de se dicebat *Isaias*, cum diceret: "Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii, corpus meum dedi percutientibus, etc". Et similiter illud *Hieremie*: "Domine, demonstrasti mihi et cognovi, tu ostendisti mihi studia eorum et ego quasi agnus mansuetus, etc."

Et similiter fit in multis aliis documentis ecclesie, in quibus non ignorant doctores catholici, quod ubicumque per *David* aut *Isaiam* vel *Hieremiam* et ceteros Christus intelligitur, est pro certo allegoria.⁶⁴

e) *Altres aspectes complementaris*

No acabariem de comprendre el concepte arnaldia d'exegesi d'aquest període polèmic sense fer referència explícita a d'altres criteris reafirmats per Arnau de Vilanova: la necessitat de la gràcia de Déu en l'activitat de l'exegeta, el cristocentrisme, la revelació del sentit de l'Escriptura segons les necessitats de cada època, la prefiguració del futur mitjançant els fets del passat i la imatge del molí. Una menció especial mereix la instrumentalització arnaldiana de l'Escriptura.

Ja en les obres prepolèmiques Arnau de Vilanova havia manifestat que la iniciativa de donar a conèixer el sentit de l'Escriptura només correspon a Déu; l'exegeta ha de viure en caritat perfecta esperant aquell do promès de Déu. En les obres polèmiques no constatem cap canvi.⁶⁵

64. *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 203a-c (Francesco SANTI, *Teologia per immagini...*, 248). I acaba amb el text que hem reproduït immediatament abans que aquest (f. 203c-d).

65. *Philosophia...*, 1089-1093 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 129-130): «Et docuit insuper exercere quod illuminat intellectum ad Dei cognitionem, ut scrutari *Scripturas*, ad quas etiam intelligendas aperuit sensum discipulis, ac etiam ea, que nutriunt fervorem dilectionis, ut orare Deum atque laudare et pietatis opera exercere». Trobem textos sem-

Aquella afirmació de les obres prepolèmiques segons la qual Crist té les claus de l'Escriptura ha evolucionat vers un cristocentrisme ben sòlid i argumentat: Jesús revela, inspira les Escriptures, ensenya el camí a seguir, prefigura la vida de l'Església amb la seva pròpia vida, representa el punt divisor de la història, etc.⁶⁶

El concepte de revelació del sentit de l'Escriptura segons les necessitats de cada època continua exactament igual com havia estat presentat en les obres prepolèmiques;⁶⁷ i també el ressò de la prefiguració del futur pels fets passats.⁶⁸

En l'*Allocutio christini* llegim:⁶⁹

«Simile quoque est de predictis iudicium, si comparentur ad molendinum. Cor enim humanum tanquam molendinum volvitur et rotatur supra res affectatas et meditatatas. Quod si affectet et meditetur eterna bona, procul dubio molit frumentum, de quo panis ad vite promotionem conficitur, non tantum efficax in virtute, sed plene suavitatis.

Qui vero temporalia philosophice meditatur, ordeum molit in corde suo.

Sed qui vulgariter interdum milium, interdum arenam, interdum picem aut stipulam vel similia, secundum differentias affectionum vulgarium, qui nec re nec spe possunt dici beati, sed infelices».

blants en l'*Antidotum*..., Vat. lat. 3824, f. 249c-d; i l'*Apologia*..., Vat. lat. 3824, ff. 140d-141a; i f. 136a: «Christus autem expresse prenuntiat *Matthei*, decimo tertio, quod habenti karitatem datur intellectus sacrorum eloquiorum, non habenti vero aufertur etiam ille, quem videtur habere».

66. En alguns casos és Jesús qui revela. En aquest sentit vegeu, a més del text ja reproduït en l'apartat dedicat a la revelació: *Confessio Ilerdensis de spurciis pseudoreligiosorum*, Vat. lat. 3824, f. 175c: «Dominus Ihesus Christus per angelum suum misit beato Cyrillo heremite atque presbytero»; o *Prima denuntiatio facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 180d (Francesco SANTI, *Teologia per immagini*..., 244): «Item contrariatur revelationi beati Cirilli, in qua per dominum Iesum Christum tempus Antichristi sub certis temporum differentiis aperte prenuntiatur»; o *Gladus*..., Vat. lat. 3824, f. 188b, 709-712 (Cosimo REHO, *La polemica*..., 127): «[...] cum sit a Spiritu Sancto praenunciatur per *Danielem*, teste Domino in *Matthaeo*, et per Apostolum *Ad Thessalonicenses*»; en la primera part de la *Philosophia*... Jesús és presentat com a model a seguir pel cristià; en la *Philosophia*..., 915-933 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia»*..., 100-101), com a camí vers Déu; en l'*Apologia*..., Vat. lat. 3824, f. 150a, com a cap i mesura de l'Església. També es refereix en alguna ocasió a l'Esperit del Salvador: *Carpinatio*..., Vat. lat. 3824, f. 201d: «[...] non ambulat in spiritu Salvatoris». Finalment, alguns textos cristològics es refereixen a l'antagonisme entre Crist i Anticrist: *De tempore adventus Antichristi*..., 875-893 (Josep PERARNAU, *El text*..., 154-155); *De mysterio cymbalorum*, 915-933 (*Ibid.*, 100-101); *Philosophia*..., Vat. lat. 3824, f. 114a; *Philosophia*..., Vat. lat. 3824, f. 132b-c; *Apologia*..., f. 150a-b: Crist, prefiguració de l'Església.

67. Vegeu per exemple *Apologia*..., Vat. lat. 3824, f. 141a.

68. *Carpinatio*..., Vat. lat. 3824, f. 201a: «Quapropter historia veteris testamenti figura fuit similis eventus futuri tempore ecclesie, nam aliter historia de preterito, in quantum preteritum, in nullo prodesset futuris, nisi per illud informarentur ad notitiam futurorum»; els fonaments teòrics la prefiguració present-passat són dins *Carpinatio*..., Vat. lat. 3824, f. 201a-b.

69. *Allocutio christini*..., 498-509 (Josep PERARNAU, *L'«Allocutio»*..., 116-117).

Aquests tres nivells tenen la base bíblica en l'*Eclesiàstic* XIV, 22, text que Arnau ja havia comentat en el mateix sentit que ara ho fa, però sense que hi sortís explícitament la imatge del molí, en el *De prudentia...*⁷⁰

f) Instrumentalització de l'Escriptura

Com hem vist, tal com ha fet notar Josep Perarnau, la Bíblia no és per a Arnau de Vilanova un valor absolut en si mateix, en el sentit que ho podia ésser per a Luter, ans un instrument subordinat a la finalitat del cristianisme.⁷¹

g) Ús del concepte «regula»

En les obres polèmiques constatem un augment de l'ús del terme ,regula'; és un ús, però, general, sense un sentit particular. ,Regula' pot ésser sinònim de ,canon directivus',⁷² pot tenir, a vegades, la força d'un manament que obliga.⁷³ ,Regula' pot ésser també una tesi sintètica que resumeix un text, per exemple, les vint-i-quatre tesis-resum de la *Philosophia...*⁷⁴ El principi exeegètic de concordança amb l'Escriptura, o d'exposició catòlica, és també una ,regula'. De ,regula' exeegètica, doncs, per a Arnau de Vilanova només n'hi ha una.

2.4. Conclusions

a) En les obres polèmiques, Arnau de Vilanova no es planteja teòricament i sistemàtica el tema de regles exeegètiques, ans, contràriament, les seves reflexions són motivades per necessitats pràctiques: defensar la legitimitat de la seva exegesi de *Daniel* XII, 11. La seva interpretació, afirma Arnau de Vilanova, queda salvada amb la regla de sant Agustí de concordança amb l'Escriptura i de no-contradicció amb la fe i els costums.

b) Observem ruptura respecte de la metodologia exeegètica de les obres polèmiques, en la mesura que la unitat mínima de sentit passa a ésser la

70. *De prudentia...* (GRAZIANO DI SANTA TERESA, *Il «De prudentia...»*, 839-842).

71. Josep PERARNAU, *L'«Allocutio...»*, 54. El text següent apunta vers aquest sentit, *Apologia...*, Var. lat. 3824, f. 136b: «Nec ignoratis quin sacra Scriptura sit ianua, per quam ad uterum superne matris, scilicet ecclesie triumphantis, ingrediuntur electi, que gignit eos in utero karitatis Dei, que diffusa est in cordibus eorumdem [...]».

72. *Philosophia...*, 32 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 60); *ibidem*, 95-96 (Idem, *Ibidem*, 63). Un exemple de ,regula' extreta dels juristes seria, *De mysterio cymbalorum*, 451 (Josep PERARNAU, *El text...*, 78): «"quod non invenitur prohibitum intelligitur esse concessum"».

73. *Philosophia...*, 570-574 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 94-95).

74. *Philosophia...*, 1529-1628 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 152-162).

proposició; però continuïtat en alguns temes més o menys secundaris: regla de concordança amb l'Escriptura i de no-contradicció amb la fe i els costums, principi d'interpretació de «dies per anys», prefiguració del futur pel passat, la imatge del molí.

c) No trobem tampoc un conjunt de regles, ans una sola ,regula', la de concordança amb l'Escriptura i de no-contradicció amb la fe i els costums, que ha passat a ésser un eix vertebrador i ha estès enormement el seu abast. En el decurs de la polèmica aquesta ,regula' ha estat atribuïda per Arnau de Vilanova a sant Agustí.

d) Pel que fa als sentits literal i al·legòric, constatem una evolució, provocada per les objeccions dels dominics, en els escrits d'Arnau de Vilanova; evolució que podríem esquematitzar en les tres formulacions següents: 1. Hom pot argumentar pel sentit al·legòric, 2. Hom pot argumentar pel sentit al·legòric, si la raó d'analogia ve donada per la Bíblia; 3. Tal com diu sant Agustí, hom pot argumentar pel sentit al·legòric, si la raó d'analogia ve donada per la Bíblia, en teologia, no en filosofia.

e) Pel fet anteriorment exposat que en les obres polèmiques la praxi precedeix la teoria, són comprensibles les imprecisions i contradiccions d'Arnau de Vilanova: ha d'ésser tolerada o no una interpretació com la de Beda que va contra ,vim et seriem' del text literal? Quan parla genèricament, Arnau de Vilanova sosté que no, quan en canvi es refereix al cas de Beda admet que fins i tot pot haver estat útil. Es pot argumentar sempre pel sentit al·legòric? Si no, en quines circumstàncies? En un primer moment Arnau de Vilanova afirma que es pot argumentar absolutament pel sentit al·legòric, després matisa afegint que es pot argumentar pel sentit al·legòric sempre que hom no contradigui el sentit del text sagrat. És general o només es limita a l'àmbit teològic la tesi segons la qual es pot argumentar pel sentit al·legòric? La raó d'al·legoria ha de venir donada per la Bíblia o no? Són preguntes les respostes a les quals varien segons el moment de la polèmica.

f) El gran valor de l'Escriptura consisteix a induir els homes a «despicere terrena et amare celestia», veritable finalitat del cristianisme. Per aquest motiu trobem en les obres arnaldianes expressions que fan pensar en una instrumentalització de la mateixa Bíblia.

3. Les obres postpolèmiques

Les obres escrites per Arnau de Vilanova a partir de l'estiu de 1305, és a dir, després de llegir la *Confessió de Barcelona* davant el rei Jaume II i una notable assemblea,⁷⁵ i que el papa Climent V es reservés per a ell l'examen i

75. La *Confessió de Barcelona*, la *Lliçó de Narbona*, el *Raonament d'Avinyó* i la *Informació espiritual* són editades dins Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes. Volum I: Escrits religiosos*. A cura

el judici de les obres arnaldianes, palesen un canvi de temàtica i estil. Ara Arnau de Vilanova, sense la necessitat d'haver de defensar les seves obres arreu, redacta escrits, en català, d'un gran vigor espiritual. Molts dels temes tractats en obres anteriors, precisament perquè eren propiciats per la polèmica, entre d'altres, per exemple, la correcta exegesi de *Daniel* XII,11, han quedat enrere. Potser per aquesta raó gairebé no trobem cap referència a l'hermenèutica bíblica.

Quant al contingut exegetíc, a un nivell general no observem cap canvi respecte del període polèmic, en tot cas constatem que Arnau de Vilanova extreu conseqüències per a la vida espiritual. El metge català exposa la regla de concordança amb l'Escriptura,⁷⁶ la iniciativa de Déu en la revelació,⁷⁷ la promesa divina de revelar les Escriptures.⁷⁸ Insisteix que les Escriptures contenen la veritat de Crist,⁷⁹ veritat que no es pot canviar⁸⁰ i que han estat escrites per tal que cap falsari pugui al·legar ignorància.⁸¹ Els religiosos han

del P. Miquel BATLLORI, s.i. Pròleg de Joaquim CARRERAS I ARTAU, membre de l'I.E.C. (Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947.

76. *Interpretatio facta per magistrum Arnaldum de Villanova de visionibus in somniis dominorum Jacobi secundi, regis Aragonum, et Frederici tertii, regis Trinacriae, eius fratris* (Marcelino Ménendez y Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*, I, Madrid, Librería Católica de San José 1880, 724): «Ex quibus datur regula cunctis fidelibus quod ubi aliquid videtur preter comunem cursum humane cogitationis, duo sunt attendenda, scilicet res expressa et modus expressionis, nam si res expressa continet pure evangelicam veritatem et in modo non discordat testimoniis divine scripture, sicut legi et prophetis quae significantur per Moysen et Heliam, certum est quod est visio vel indicium celestis impressionis. Si vero quod exprimit non continet pure evangelicam veritatem aut si sic, modus tamen discordat testimoniis sacris tunc de illusione debet esse cuique suspecta: hic autem res expressa scilicet quod studiose serviretis veritati pure est evangelica, nam sicut Deus veritas est, sic et Christus, qui Deus et homo est, veritas est cui sollicitè servire predicat et ortatur evangelium undique: quod autem istud in sompno fuit nobis ostensum non discordat ymo concordat eloquiis Sacris expressione et exemplo».

77. *Lliçó de Narbona*, 164/17-24: «Altra cosa és ço que diu sent Johan en lo *Apocalipsi*, ço és, que'l libre de la santa Escriptura és clos e tancat al enteniment dels secrets que [Déu ha posat en ell, e que] solament Jesuchrist los pot obrir e cloure a qui-s vol. E açò manifesta [que] és monçoneguer qui diu o dóna a entendre que philosophia dóna a entendre los secrets de la santa Scriptura».

78. *Epistola ad priorissam, de caritate*, 1-2 (Miquel BATLLORI, *Les versions italianes medievals d'obres religioses de mestre Arnau de Vilanova*, dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I [1951]), 427.

79. *Lliçó de Narbona*, 141/13-16: «Lo fundament de aquesta vida és la veritat de nostre senyor Jesuchrist coneguda en les Escriptures evangelicals».

80. *Raonament d'Avinyó*, 172/21-23: «[...] com la Escriptura evangelical contenga en si veritat eterna, la qual no-s pot mudar ne falir [...]».

81. *Raonament d'Avinyó*, 171/22-172/2: «E dich que nostre seynor Jesuchrist, ço que mostrà de feyt e de paraula, lexà per escrit a tots cels qui seguir-lo volrien, per tal que per ignorància no poguessen errar en aquest segle. Los quals escrits descubertament mostren aqueles dues coses damunt dites en molts locs; mas a tot christià deu bastar ço que-n dien tres scrivans seus [sant Pau, sant Jaume, sant Joan]».

de dedicar-se exclusivament a l'estudi de la Bíblia,⁸² llibre que tothom hauria de llegir.⁸³ Per aquesta raó aconsella Frederic, rei de Trinàcria, que la reina

«a digmenges e festes, en ores covinents, farà legir, en audiència de ses fylles e da sa compa[nya], les Escripures, [on] la veritat evvangelical serà en romanç espressa, purament e clara, quar alí trobarà pus fins [ser]mons que en al[t]re loc».⁸⁴

És interessant aquesta darrera frase: d'una banda podria ésser interpretada com una invectiva contra certs sermons i una rotunda afirmació del valor pedagògic de la Bíblia, fins i tot per a la gent no entesa de teologia; de l'altra, implícitament, com una declaració de la superioritat de la «paraula de Déu» sobre les «quasi paraules de Déu».

En la mateixa línia de continuïtat amb el període polèmic, Arnau de Vilanova utilitza els conceptes 'paraula de Déu' i 'quasiparaula de Déu',⁸⁵ i 'Víblia' (revelació ordinària) i 'escriptures celestials'.⁸⁶

Ara ja no a la defensiva, sinó prenent la iniciativa, Arnau de Vilanova, refermant-se en la seva convicció que la intel·lecció de l'Escriptura no és obra de l'estudi dels homes, sinó de la iniciativa divina, retreu als seus adversaris el fet que al·leguen falsament la Bíblia:

82. *Lliçó de Narbona*, 160/24-161/1: «E axí tol·los l'estudi de la santa Scriptura, en la qual tan solament deuen estudiar, per manament exprés de nostre senyor Déu en molts de lochs».

83. *Lliçó de Narbona*, 156/3: cal «legir la sancta Escripura».

84. *Informació espiritual*, 231/24-232/2.

85. *Alia informatio beguinorum*, 290-301 (Josep PERARNAU, *L'«Alia informatio beguinorum» d'Arnau de Vilanova* (Studia, Textus, Subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 51-52: «devem aministrar e partir la ·I· a l'altre e parlar ensems de paraules o quax paraules de Déu; e avem oyt espondre en sermons, que les paraules de la sancta scriptura són paraules de Déu e que aqueles paraules que en la sancta pàgina no són espesses, mas que s'acorden a la doctrina de la sancta scriptura, són quax paraules de Déu».

86. *Raonament d'Avinyó*, 169/19-170/2: «E açò [que en aquest centenar que ara corre acabarà el món] són appareyllat de manifestar per les revelacions divinals escrites en la Víblia e en altres escriptures celestials, les quals los sents pares apostolis meteren e estojaren en lo thesaur de la Seyla apostòlica».

També hi hauria continuïtat en un altre tema, el de la imatge del molí. Llegim en la *Lliçó de Narbona*, 157/1-8: «Per què, si lo cor pensa ço que pertany a Jesuchrist, cert és tu mols forment, lo qual pots donar a compliment de vida e a nodriment; e si pensava e desijava ço que pertany a cobesa de riqueses, molrà mill; e si cobeja e desija ço que pertany a desij vil carnal, molrà brach o pegunta; e si pensa ço que pertany a mala volentat, molrà arena». En un text català fins ara no identificat, però que qui sap si podria ésser d'una obra perduda d'Arnau de Vilanova, trobem una reflexió semblant: Josep PERARNAU, *Fragments catalans del «De belemosina et sacrificio» d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 15 (1996), 403-404.

«[...] falsament al·leguen les paraules de la sancta Scriptura, ço és, en altre enteniment que·ll Sent Esperit no·ls done».⁸⁷

En aquest període desapareixen les racionalitzacions sobre la correcció de l'exegesi arnaldiana de *Daniel* XII,11 i per tant, també, la polèmica entorn la conveniència o no d'argumentar pel sentit al·legòric. Les abans reiterades al·lusions a la regla de concordança amb l'Escriptura i de no-contradicció amb la fe i els costums queden reduïdes, com hem vist, a qualche esment escadusser.

Diguem per acabar que l'ús del concepte ,regula' que Arnau de Vilanova fa en les obres postpolèmiques no presenta novetats respecte de les obres polèmiques i prepolèmiques.

4. Un exemple concret d'exegesi d'Arnau de Vilanova: 1Co XIII, 4-7

En l'*Ad priorissam, de caritate*,⁸⁸ Arnau de Vilanova fa exegesi de 1Co XIII, 4-7 amb la intenció de fonamentar la doctrina sobre la caritat. El *De caritate* ens pot ajudar a veure com es concreta el que hem dit fins ara. Ja de bon començament l'autor deixa clar que escriu el tractat no segons «lo meo intendemento» car «porria falli[re] e disuiare de la ueritate», ans «tanto solamente zo quello Sancto Espirito, ke non pote en niente fallire, fece escriuere per li syey seruedori».⁸⁹ Aquesta pretensió, però, com veurem, no es compleix.

1Co XIII, 4-7 serveix d'estructura a l'obra d'Arnau de Vilanova; és doncs central, el text que dona la regla pràctica, arribarà a dir, per tal de conèixer qui viu en caritat i qui no. La caritat, a diferència de l'amor fraternal, és necessària per a la salvació. Qui no viu en caritat no es podrà salvar. A més d'aquest text central i com a introducció o il·lustració, Arnau de Vilanova també comenta altres textos bíblics que tindrem en compte.

Una primera constatació és que la gran majoria de les citacions del text bíblic són d'estil directe i en llatí: només una vegada trobem un text bíblic aportat amb estil indirecte;⁹⁰ i tres cops la traducció italiana en comptes de l'original llatí.⁹¹ Notem que a grans trets les citacions del text de la Bíblia són força fidels, però a vegades introdueixen alguna petita variant.⁹² En

87. *Raonament d'Avinyó*, 196/4-6.

88. Per als manuscrits, edició i estudis d'aquest text, vegeu el meu *Arnau de Vilanova...*, 71 i 75. El text que utilitzo és el del manuscrit de Roma, San Isidoro e San Patrizio, ms. 1/58, ff. 1r-35v, gràcies a la gentilesa del prof. Josep Perarnau que m'ha ofert la seva transcripció personal.

89. *De caritate*, f. 1r.

90. *De caritate*, f. 26v. El text citat és el *Primer libro de la Lege*.

91. Totes tres dins *De caritate*, ff. 20r-21v.

92. Són literals, per exemple, els textos de 1Jo IV, 17 (*De caritate*, f. 4v), Mt XIX, 29 (f. 19r), 2Co V, 15-16 (f. 22v). Ha introduït algun canvi, certament lleu, en els textos, per exemple, de 1Co VIII, 10 (f. 15r), Lc XIV, 26 (ff. 19v-20r) i Mt VIII,13 (f. 34r).

canvi, els textos reproduïts en llengua vernacla són més lliures.⁹³ Vegem, doncs, l'exègesi de 1Co XIII, 2-4:

«Caritas paciens est» (f. 6v): en totes les situacions «fa gràcia a dio»;

«benigna est» (f. 6v-7v). La caritat fa bé a les persones. Per «bé» hom ha d'entendre el bé espiritual (en aquest sentit «ha dolor e compassione de quelli que li faono encrescenza, per zo ca faono loro dampno espiritualmente en so ke offendono Dio» i «prega Dio per elli») i el temporal;

«caritas non emulatur» (f. 7v), és a dir «persona que à en si caritate, non porta envidia a neguna creatura»;

«non agit perperam» (f. 7v): «no fa e ne consente que sia facta cosa que poza danno fare ad autri»;

«non inflatur» (ff. 7v-8v), és a dir, «non à neguno enflamento «esperitale» o «corporale». Si en realitat, però, tingués motius aparents per estar-hi, pensaria que tot li bé de Déu i a més que «non sape que mesura de gràcia dyo à raseruata alle altre persone pizole» en un futur;

«non est ambiciosa» (ff. 8v-9r): «non desidera e-n ni à placere que sia laudata ne exaltata ni honorata temporalement» ... «non penza, e-nesse studia, ne ha cura de auere dignitate o personato o doctorato [...]»;

«non querit que sua sunt» (ff. 9r-27v). Els comentaris dels sis primers, signa' de la caritat només ocupen tres folis, aquest setè, en canvi, n'omple tot sol quasi una vintena! És el veritable centre de l'obra, que dona peu a Arnau a estendre els seus comentaris molt més enllà del que el text bíblic suggereix. Vegem-ho. Després d'explicar en què consisteix aquest setè signe («non ademanda zo que è syo, zo è a dire, que niente que faza non entende de fare per placere ne per profecto de sy, o de le soy cose, ma tanto solamente per lo honore e per lo placere de Dyo», f. 9r), Arnau afirma que «lo enemigo ha engannato en tucty estati le persone claustrali» i «le ha gitrate fora della caritate».⁹⁴ La seva manca de caritat es pot conèixer de dues

La reproducció del text de 1Co XIII, 4-7 és literal, però hi ha una errada d'inversió d'ordre que posteriorment, en el comentari, esmena.

93. Vegeu, per exemple, Mt XII, 48 (ff. 21r-v). Diu el text llatí: «Ecce mater tua, et fratres tui foris stant quaerentes te. At ipse respondens dicenti sibi, ait: "Quae est mater mea, et qui sunt fratres mei?" Et extendens manum in discipulos suos, dixit: "Ecce mater mea, et fratres mei. Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei, qui in caelis est: ipse meus frater, et soror, et mater est"». En canvi el text reproduït fa: «La toa matre e toy fratty sono alla porta que te demandano» ... «Mea matre e mey fratri so quilli que audino le mee parauole; et tucti quilli que fao la uolontate de Dyo so mey frati, e mey soro, e meya matre».

94. F. 9r-v. Aquesta fou una de les tesis condemnades en la sentència de Tarragona del 1316 (Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* [Història i Societat, 5], València, Diputació Provincial 1987, 287): «Item dampnamus libellum qui intitulatur: *Ad Priorissam vel de caritate* qui incipit: "Beneyt et loat sia Jesu Christ"; ubi dicit quod omnes claustrales sunt extra caritatem, et dampnantur, et quod omnes religiosi falsificant doctrinam Christi. Quod est temerarium dicere et manifestum mendacium».

formes: I. Estimen més les coses temporals que Déu: tant en salut (buscant dignitats i procurant que els parents siguin «exaltats» temporalment) com en malaltia (cercant més la cura temporal que no pas la de Déu. Si els sembla oportú, criden metges jueus, que blasfemen contra Déu). Per tot això, «cotali falzi religiosi per quisti exempli dissipano tucta la ueritate de nostro singior Ihesu Xrist de core e d'opera» (f. 11r). De cor, car «no ao fede», «non aono speranza in Dyo» (ans només en els metges jueus) i «non ao caritate» (ff. 11r-v). D'obra, car donen exemple de menysprear la Sagrada Escriptura i les constitucions dels sants Pares, «confermano li seculari en diligentia de conuersare con li iudei» (f. 15r) i «laudanno li medici iudei» (f. 15v) amb el perill consegüent de menysprear Jesucrist i el propi cos; II. «L'autra maynera è ka menespressano e desmentono e falzano de facti la doctrina sea» (f. 17r), sigui «en sy», sigui «en zo que sono curosy principalmente da fare» (és a dir afirmant amb «falzi argumenti» «que devono amare loro sangue e honorare patre e matre», f. 17v), la qual cosa va contra la doctrina bíblica sobre com ha d'ésser l'amor dels religiosos (per cristians, en realitat) envers els seus pares. Com a conclusió, Arnau diu (f. 24v): «Per tucte le cose que auete odito, potete entendre claramente la ueritate de zo que fo dicto in nelo VII° signo de caritate, zo è, que lo enemigo à tanto soptile mente engannati li claustrali, que gitati li-à, de lo tucto, fora de caritate. E especialemente quanto allo VII° signo, de lo quali non ao niente en si. Ca tucty so corosy de ademandare e de percazare per loro, e per li loro accostaty carnalmente loro placere e loro profecto temporale, e non lo placere e la uolontate de Dyo, ca en tucto laxano et menesprezano e falzano e demmentono la doctrina de nostro singiore Dyo en tucto zo que auete aodito»;

«non irritatur» (ff. 27v-28r): «è suaue, e conuertelo tucto en sollazo, e enterpretalo en bene, e a neguno non dice villania ne male parauole [...]»;

«non cogitat malum» (ff. 28r-31v), és a dir, «non ha malo penzamien-to». Arnau de Vilanova il·lustra llargament aquest «signum» amb un exemple: hi havia una monja «que era capo de uno manosterio» que només pensava en plaers mundans (vestir-se bé, «polire syo corpo») i una altra, «seruetrice» que vivia en caritat. Una vegada morta la monja «que era capo», la servidora va poder veure en somnis la desgraciada situació a què féu cap la primera per no haver viscut en caritat;

«non gaudet super iniquitate» (f. 31v): «Lo X signo è que non ha place-re o alegra de neguna opera facta per iniquitate o per mala uolontate» ... «Et a-nneguno que-lla faza, non consente, et ne lauda de cotali opera»;

«congaudet autem veritati» (ff. 31v-33r), entenent per «veritas» la «ueritate della doctrina de nostro singior Ihesu Xrist». Qui no té caritat fa el contrari: «so dolenti e tristi quando le persone simplici e layke audino le parauole de Dyo da altre persone que d'illi», ff. 32v-33r; i «ancora so plu tristi e plu male pagati, quando senteno o percepono que per escripto o en

romanzo potono li layci e le simplici persone inter si legere e apprendere la ueritate de la doctrina de Dyo [...], f. 33r;

«omnia suffert» (f. 33r): «Lo XII signo è: ke callo, o fredo, o nubolo, o sereno, e floke, e ploua e fame, e sete, e tocte auersitati, e tucti mutamenti que Dyo faza en sea persona, o nelo seculo communale mente, tucte lo sofe-re paciente mente, et en tucto lauda Dyo»;

«omnia credit» (f. 33v), referent a la bondat i al poder de Déu, tot allò que li expliquin ho creu sense dubtes;

«omnia sperat» (f. 33v): «tucto quanto Dyo promette per escriptura o per sey messagi, de tucto à ferma esperanza que-llo complirà»;

«omnia sustinet» (ff. 33v-34r): «Lo XV signo è que a tucte creature e a tucte persone en casu de necessitate [...] se sforsa tanto come pode de soste-ner e de aiutare, o de consolare».

Comentats aquests 'signa', Arnau de Vilanova prega Déu que la comu-nitat, a la priora de la qual va adreçat l'escrit, romangui en la caritat i fidel a l'Evangeli, en el pas que diu: «intrate per angustam portam [...]», és a dir, «la porta è menesprezare en syo core tucto lo plecere di quisto seculo» (f. 35r).

* * *

Abans de seguir endavant, serà bo de fer algun comentari sobre aquesta obra exegètica d'Arnau de Vilanova i sobre la relació del *De caritate* amb la diguem-ne «teoria exegètica» arnaldiana que hem provat de sintetitzar en aquesta primera part.

a) No hi ha en aquesta obra cap ressò dels temes debatuts en la polèmica: és a dir, si és lícit o no d'argumentar pel sentit al·legòric, la correcció de la interpretació de la profecia de *Daniel*, la regla exegètica, etc. És més, Arnau de Vilanova evita la reflexió exegètica i no diu seguir cap principi o ,regula'. ,Regula' significa en aquesta obra ,regula de caritate'.⁹⁵ Si la ,regula' de con-sonància amb l'Escriptura és important, com semblava, no entenem que, quan més l'hauria d'utilitzar (en un tractat exegètic), se n'oblida, no l'esmenta.

b) No trobem tampoc, en aquesta obra, ni les tècniques exegètiques habituals en el període polèmic: «non dicit [...] sed», «quasi dicit», refle-xions gramaticals, etc., ni d'altre tipus.

c) L'exegesi d'Arnau de Vilanova és més aviat arbitrària: s'ho fa anar bé per arribar allà on vol arribar. És així que ens expliquem com, en un con-text on parla de la caritat, aprofita la situació per atacar els metges jueus i els falsos religiosos. L'exegesi d'aquest text concret no és al·legòrica,⁹⁶ però

95. F. 35r.

96. En canvi sí que interpreta al·legòricament les expressions «deixar la terra» i «terra promesa» de Gn XII, 1 (f. 18) com a «terra dels pares» i «vera religió» respectivament.

sí molt forçada (vegeu especialment el ,signum' VII). Se serveix dels textos bíblics per a fonamentar les tesis que exposa. És un exemple més de la instrumentalitat de l'Escriptura.

d) L'exemple acabat d'esmentat dels metges jueus ens mostra una tendència constant de l'autor del *De caritate*: la implicació en allò que diu i explica.

e) Una altra tendència consisteix a donar exemples, concrets, didàctics (la història de les monges, per exemple): defuig l'exposició teòrica i doctrinal en benefici d'una millor expressió pedagògica.

f) Observem l'existència d'un espiritualisme irreductible, en permanent tensió, que es manifesta en el dualisme dels conceptes ,espiritual' i ,coral'.⁹⁷

g) Arnau de Vilanova passa una i altra vegada de la conclusió «qui actua d'aquesta tal manera, obra caritativament» a «qui no actua d'aquesta tal manera, no obra caritativament», amb el dualisme que lògicament comporta.⁹⁸

h) El signe XIII ens fa suposar un cert, diguem-ne, fideisme arnaldí: «Lo XIII signo è que tucto quanto tocka alla bontate e allo [f. 33v] potere e alla ueritate de Dyo, tucto lo crede, cosy ka se ode dire que Dyo fa qualeque gracia speciale a qualeque persona, la quali a molte altre semblanti non fa, non lo mescrede, ca sape e penza que Dyo parte sey gracie cosy como ad illo place, e non secundo lo parere e lo disiderio de li homini o de le femine. Et non à neguna cosa que oga dire que sia bondate o benignitate de Dyo, o potere, o saueza, ancora que no lo aia veduto o prouato, que menescreda, ma tucto lo crede, zo que non fao le persone en que non è caritate».

97. Cf., per exemple, f. 7r-v; i ff. 9r-27v. Sobre l'espiritualisme arnaldí, vegeu: Josep PERARNAU, *L'«Allocutio...»*, 47-65; Eusebi COLOMER I POUS, *L'antropologia en els escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, Volum 2. Edició a cura de Josep Perarnau (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XIX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1995, 209-226 (i, amb idèntica paginació, també dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIV [1995]); i Jaume MENSA, *L'antropologia espiritualista d'Arnau de Vilanova: anàlisi de les obres polèmiques (1297-1305)*, dins *Actes del Simposi Internacional de la Filosofia de l'Edat Mitjana. El pensament antropològic medieval en els àmbits islàmic, hebreu i cristià (Vic-Girona, 11-16 d'abril de 1993)*. Edició a cura de Paloma LLORENTE, Agustí BOADAS, Francesc J. FORTUNY, Andreu GRAU i Ignasi ROVIRÓ (Sèrie «Actes», 1), Vic, Patronat d'Estudis Osonencs 1996, 329-335.

98. Vegeu especialment els signes VII, VIII, IX, XI. Crida l'atenció que aquest dualisme es manifesti més fortament immediatament després d'haver exposat, no sense un cert ressentiment, que els religiosos no viuen en la caritat. Ben segur que les ferides que va obrir la polèmica que va mantenir amb els dominics encara no havien cicatritzat.

Sobre aquest «dualisme», vegeu: Jaume MENSA, *La polèmica...*, 468-470. Juan Antonio PANIAGUA, *En torno a la problemàtica del «corpus» científic arnaldiano*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», II, 14, parla de «dicotomías».

5. Recapitulació

1. Constatem una evolució i fins i tot, quant a alguns elements, podem parlar de ruptura (1297), en el concepte arnaldià d'exegesi. A nivell teòric la formulació de la 'regula', amb lleus matisos, és constant ja des de l'època prepolèmica. Ara bé, quan més l'hauria d'esmentar i aplicar, en un cas pràctic d'exegesi, en el *De caritate*, ni tan sols l'anomena. Tot porta a pensar que les reflexions sobre la 'regula' de concordança amb l'Escriptura, per bé que responen a una manera de sentir i de fer molt arrelada en Arnau de Vilanova, es van desenvolupar sobretot pels atacs dels adversaris del metge català en el període polèmic, davant els quals havia de justificar la seva interpretació de *Daniel*.

2. Arnau de Vilanova, almenys en les obres polèmiques, que numèricament són majoria, no es planteja abstractament el tema de com interpretar correctament l'Escriptura; les afirmacions del metge català que trobem en aquest sentit responen a la voluntat de defensar els seus escrits i la seva persona dels adversaris que l'encalçaven insistentment. Aquesta dada és també corroborada per la praxi exegetica del *De caritate*.

3. No hi ha en les obres arnaldianes un conjunt de tècniques d'interpretació de la Bíblia, ans només una 'regula' molt genèrica i amb poc contingut, la de concordar amb la Bíblia i de no contradir la fe i els costums, atribuïda en el decurs de la polèmica a sant Agustí, de la qual 'regula' es deriven un cert tipus d'entendre i de justificar la teologia i d'altres temes importants en el món mental del metge català, com per exemple, els conceptes 'paraula' i 'quasiparaula' de Déu. Com ja hem dit, aquesta 'regula' no és ni tan sols esmentada en el *De caritate*.

4. Arnau de Vilanova no concedeix una primacia a la lletra del text sagrat, ans basa la seva exegesi de *Daniel* XII, 11 en l'al·legoria.⁹⁹ La instrumentalització del text bíblic és constant. Aquestes tendències són evidents en el *De caritate*.

5. Pel fet que elaborà alguns dels seus conceptes teològics i exegetics en el context d'una baralla aspra, a remolc d'atacs i contraatacs personals, Arnau de Vilanova caigué en algunes contradiccions més o menys explicables, com per exemple, la reflexió sobre el cas de Beda o l'argumentació pel sentit al·legòric.

6. El concepte 'regula' és usat per Arnau de Vilanova en un sentit general (en qualsevol dels diferents períodes, però, amb més reiteració en el

99. Vegeu, per exemple, *De mysterio cymbalorum*, 1050-1052 (PERARNAU, *El text...*, 106). Notem que Arnau de Vilanova evita expressions del tipus «interpretació al·legòrica»: diu simplement «deficit a litterali [sensu]».

polèmic) com a sinònim de 'tesi-resum'.¹⁸⁰ A vegades té un sentit més concret, sinònim de 'canon directivus'.

7. Precisament en la justificació d'Arnau de Vilanova de l'exegesi de *Daniel* XII,11, podem constatar una creativitat molt fèrtil i una autèntica capacitat d'improvisar, més que no pas una bona formació teològica. Aquesta manca de formació bíblica, clarament perceptible en el *De caritate*, representa una diferència respecte d'altres autors medievals de l'època com, per exemple, fra Peire Joan.

SEGONA PART: LES *REGULAE EXPOSITIONIS SACRAE PAGINAE DE L'EXPOSITIO APOCALYPSIS*

1. Plantejament del problema

En el primer paràgraf de l'*Expositio Apocalypsis*,¹⁰¹ ens sorprèn una frase no gens fàcil d'entendre:

«[...] sicut plenarie declaratur, ex his quae iam tradita sunt, in regulis expositionis eorum»,¹⁰²

poc després, tot just en la segona pàgina, llegim diverses al·lusions a les dites *regulae*: «ut in regulis est expressum»,¹⁰³ «declaratum est sufficienter in regulis»¹⁰⁴ i «ut in regulis patuit». ¹⁰⁵ Les al·lusions a les *regulae* no s'aca-

100. En aquest sentit, les 'regulae' del final de la *Philosophia...* resumeixen el contingut de l'obra.

101. Aquesta obra fou editada amb el nom d'Arnau de Vilanova: Arnaldi de VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi*. Cura et estudio Ioachimi CARRERAS i ARTAU, coo-perantibus Olga MARINELLI MERCACCI et Iosepho M. MORATÓ i THOMAS, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Brussel·les, Union Académique Internationale 1971. Els estudis presentats per Josep PERARNAU (*Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*), especialment sobre els criteris de crítica externa, i per mi mateix (*Sobre la suposada paternitat arnaldiana de l'«Expositio super Apocalypsi»: anàlisi comparativa d'alguns temes comuns a aquesta obra i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova*), sobre els criteris de crítica interna, a la «I Trobada Arnau de Vilanova», I, 25-103 i 105-205, arriben a una mateixa conclusió: l'obra és apòcrifa; conclusió, però, que no és compartida per Gian Luca POTESTÀ, *Respuestas al questionari*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», I, 388-392.

Hom trobarà un resum de les línies generals d'aquesta obra dins Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova...*, 160-241.

102. *Expositio Apocalypsis*, 1/10-11.

103. *Expositio Apocalypsis*, 2/26.

104. *Expositio Apocalypsis*, 2/38.

105. *Expositio Apocalypsis*, 2/47.

ben aquí, sinó que en trobem en d'altres punts del llibre: «ut in regulis [...] fuit expressum»,¹⁰⁶ «sicut in regulis supra patuit»,¹⁰⁷ «in regulis declaratum est plene».¹⁰⁸ Finalment, ja cap al final del llibre, l'autor no s'està de declarar la «veritatem etiam ac virtutem tredecim regularum expositionis paginae sacrae».¹⁰⁹ Si realment aquestes tan esmentades regles tinguessin un referent clar en l'*Expositio Apocalypsis*, tot podria semblar normal. Tanmateix aquestes regles, com a tals, explícitament formulades, no són enlloc. A què es refereix, doncs, l'autor d'aquesta obra quan parla de 'regulae'? Aquest és el problema que volem plantejar. Per això serà absolutament necessari que reconstruïm: a) les informacions extrínseques sobre aquestes 'regulae', b) el seu contingut i c) la seva funció en el conjunt del comentari a l'Apocalipsi, en la mesura que els textos de l'*Expositio Apocalypsis* ens ho permeten.

2. Anàlisi de les informacions sobre les «regulae»

2.1. Els textos

Amb l'objectiu de fer més còmode el seguiment de les anàlisis posteriors i de facilitar les referències a les *regulae* reproduïm els textos de l'*Expositio Apocalypsis* més interessants per a l'estudi del tema que ens hem proposat.¹¹⁰

1) *Expositio Apocalypsis*, 1/4-11: «Pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia. Quamvis hoc dictum commune sit toti scripturae sacrae, quia tamen angelus qui dixit hoc Danieli tunc eum alloquebatur super intellectu visionis cuiusdam, idcirco specialius convenit eloquiis visionum: per omnia quidem eloquia sacra transierunt et adhuc transeunt, passibus meditationis et studii, multi expositores, et multiplicius exponunt secundum rationem scientiae mysticae sive spiritualis aut litteralis, sicut plenarie declaratur, ex his quae iam tradita sunt, in regulis expositionis eorum».

2) *Expositio Apocalypsis*, 2/25-33: «Quandoque vero solum dat intellectum visionis ad exercitium mentis in spiritualibus intellectibus, quoniam, ut in regulis est expressum, cum intellectus Dei sit multiplex circa quodcumque eloquium, secundum diversitatem spiritualium sensuum, expedit mentibus electorum ut in illis exercitentur: nam per hoc efficaciter elevan-

106. *Expositio Apocalypsis*, 31/832-833.

107. *Expositio Apocalypsis*, 65/407-408.

108. *Expositio Apocalypsis*, 79/23.

109. *Expositio Apocalypsis*, 286/161-162.

110. Són els textos que o bé fan referència explícita a les *regulae expositionis* o bé, cas dels nús. 11, 12, 13 i 14, els que pel seu context i/o contingut, o per expressions equivalents, sembla que s'hi refereixen.

tur a corporalibus ad spiritualia, quanto Pater caelestis vult eas trahi seu elevari; sicut enim naturaliter agens nititur imprimere similitudinem suam passo, sic Deus, qui spiritus est, in suis electis vult ut spiritualis perfectio imprimatur, per quam ei assimilentur».

3) *Expositio Apocalypsis*, 2/34-38: «Cum autem Deus aperit intellectum visionum ad exercitium supradictum, tunc expositores ducit magis per sensus accessorios quam per principalem, praecise cum nondum advenit tempus in quo principalis debeat aperiri. Qualiter autem sensus principalis ab accessoriis discernatur, declaratum est sufficienter in regulis».

4) *Expositio Apocalypsis*, 2/39-48: «Nichilominus in propositis verbis tangitur unum ambiguum valde notabile, cum dicitur: *Multiplex erit scientia*. Nam, si ad stilum expositoris istud retorqueatur, clare per haec verba innuitur quod, ubi expositor multiplicat intellectus alicuius eloquii, maxime si sub uno genere intelligendi multiplicet, ut sub allegorico vel morali etcetera, dicendo quod potest sic vel sic intelligi, nec praefert unum alteri neque determinat unum ab altero sed aequaliter eos enumerat, certum est quod adhuc volitat sive fluctuat per accessorios intellectus nec est adhuc fixus in principali: nam principalis, ut in regulis patuit, adeo clarus est atque solidus, quod non relinquit ullam fluctuandi suspensionem».

5) *Expositio Apocalypsis*, 9/128-136: «Nec iste sermo poterit ad illum sensum reduci sine violentia magnae circumlocutionis, quomodocumque sumatur thronus; per quem modum expositionis semper includetur aliquod inconveniens, vel abusionis vel improprietatis vel impertinentiae vel similia; cum tamen, ut patet in regulis, a catholica expositione debeat excludi quodcumque inconveniens, maxime vero cum principalis intellectus aperitur: nam ille nequit etiam pati multiplicationem coloratam verborum, phaleratam, cuius ratio est quia principalis intellectus sacrorum eloquiorum facit notitiam de hiis quae vera sunt secundum rem» (també 136-146).

6) *Expositio Apocalypsis*, 10/160-164: «Similiter est providendum iuxta regulas expositionis sacrae, ne in aliis acceptionibus throni vel cuiuscumque alterius dicti expressi per Spiritum Sanctum in hoc libro quicquam inculcetur repugnans ipsi dicto vel antecedentibus aut sequentibus eloquii sacri, prout in exemplis infra declarabitur abundanter».

7) *Expositio Apocalypsis*, 31/827-834: «VOX ILLIUS TANQUAM VOX AQUARUM MULTARUM, per quod designatur doctrina efficax tam ad irrigandum mentes in fecundationem spiritualem, quam ad abluendum in emundationem. Doctrina quidem Christi multorum est populorum et multorum eloquiorum sapientiae Dei, tam quoad scripturam ordinariam et generalem, quam extraordinariam et particularem. Et talis erit similiter doctrina memorati vicarii, ut in regulis et etiam hic iam supra fuit expressum, et inferius etiam declarabitur».

8) *Expositio Apocalypsis*, 65/406-66/414: «Expositio quidem recta non est absolute illa quae verum dicit, sed illa quae dicit verum pertinens et

consonans litterae; et ideo, sicut in regulis supra patuit, si per expositionem aliquid excludatur a littera divini eloqui, iam non exponitur sermo Dei, sed proprius, scilicet qui textitur a proprio conceptu: quod est contra praeceptum editoris dicentis: *Ignitus est sermo Dei, ne addas quicquam verbis illius, et arguaris inveniariusque mendax*; totum vero id dicitur addi, quod vis litterae manentis in sua integritate nequit sustinere. Per praedictam autem expositionem litteralis integritas custoditur».

9) *Expositio Apocalypsis*, 71/75-82: «Circa talem vero impertinentiam expositionum antiquarum ostendendam amodo stilus praesentis expositionis non immorabitur, quia per scientiam regularum et exempla iam hic praemissa clarissime poterit a quocumque intelligente perpendi: facile siquidem est diligenter consideranti videre an sensus datus consonet toti litterae, vel partim dissonet; nam de illo qui discrepat proprie nequit dici quod sit expositio, sed quaedam particularis adaptatio, et tales sensus dati fuerunt expositoribus potius ad exercitium quam ad certitudinem».

10) *Expositio Apocalypsis*, 79/16-23: «Per secundum habetur quod praekonibus electis, ut apostolis et eorum sequacibus aut prophetis, manifestavit Deus quod liber ille continet intellectus vel sensus, tam in eo quod extra sensui patet, sicut in littera, quam in eo quod intus latet, quantum ad sensum, quod per similitudinem vocatur spiritus, quia sicut spiritus humanus est occultus sensui, sic mysticus intellectus. Quod autem tunc, quando Ioannes haec vidit, iam istud notificasset electis praekonibus, in regulis declaratum est plene».

11) *Expositio Apocalypsis*, 86/210-217: «Primum, quod ab editore suscepit auctoritatem aperiendi, quod est ordinatissimum et necessarium ad rectam apertionem, scilicet aperire iuxta consensum editoris; in quo forma rectae expositionis scripturae cuiusque proponitur, hoc est, ut per expositionem talia exprimentur, quae menti consonant editoris iuxta proprietatem suorum eloquiorum: quodsi secus fecerit, iam non erit expositor editionis alterius, sed propriae promulgator; Christus autem servat hanc regulam, quia iuxta mentem Dei ubique scripturam sacram exponit».

12) *Expositio Apocalypsis*, 91/369-371: «[...] de quo ipsemet apertor certificat suos iuxta fundamenta expositionis tacta superius, scilicet quod Deus, quae facturus est in toto cursu Ecclesiae, praefigurat ea quibusdam operibus tanquam per initia seminalia».

13) *Expositio Apocalypsis*, 118/297-302: «Hoc autem dicitur, ut fundamentum expositionis principalis non deseratur; quia, ut supra fuit expressum, hic Deus revelat quae futura erant in Ecclesia militanti, et non in triumphanti; et ideo per angelos, ut iam supra dictum est, homines designari, non spiritus bonos vel malos, tum quia illi non sunt de collegio militantis Ecclesiae, tum quia illis nec praecones Ecclesiae nec patres loquuntur».

14) *Expositio Apocalypsis*, 142/53-143/60: «Quibus verbis innuitur quod certas regulas dabit, quibus innotescant praekonibus omnes praedicti sensus

eloquiorum sacrorum; et quia non est necessarium populo scire differentias illorum et regulas distinguendi et inveniendi, praeconibus iniungetur ne praedicatione divulgent, sed in praedicando et exponendo sacra eloquia sint eis pro signo ad quod respiciant in omnibus allegationibus tam novi quam veteris testamenti, ita ut quicquid de sacro canone proponent, regulent illo signo».

15) *Expositio Apocalypsis*, 286/159-166: «Per quem non solum patefecit quae denuntiabat esse ventura, sed insuper declaravit quaecumque ad sui regulationem servare debet ipsius Ecclesia; veritatem etiam ac virtutem tredecim regularum expositionis paginae sacrae, quas ante sua pietate prae-buerat, elucidavit hic tanto splendore, quod omnes clausuras totius sacrae paginae reseravit, a<c> tenebras, quas in ea posuerat latibulum suum vel secretorum suorum, annichilavit omnino, et evacuavit somnia praemissarum expositionum [...]».

2.2. *Característiques i temàtica de les «regulae»*

De l'anàlisi dels textos anteriors podem extreure unes conclusions que es refereixen a les característiques, diguem-ne, externes de les regles i també a la seva temàtica:

a) El títol, si més no la seva expressió sencera, devia ésser ,regulae expositionis sacrae'¹¹¹ o ,regulae expositionis paginae sacrae'.¹¹² Fixem-nos que l'autor sempre parla de ,regulae'.

b) L'objectiu de les regles consistia a guiar correctament l'exegeta en l',expositio catholica'.¹¹³ Probablement, coincideixen amb aquelles ,regulae' per mitjà de les quals —sempre segons l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*— Déu havia de donar a conèixer el sentit de l'Escriptura als predicadors.¹¹⁴

c) Els enunciats de les regles i llurs comentaris no devien ésser gaire breus, car altrament no els escaurien els adverbis ,plenarie', ,sufficienter', ,plene' sempre relacionats amb el verb ,declarar' referit a les regles.¹¹⁵

d) Eren tretze.¹¹⁶

e) No devien formar part del mateix comentari a l'Apocalipsi, com a tal, però sí molt probablement d'algun pròleg o escrit molt conegut pels desti-

111. *Expositio Apocalypsis*, 10/160-161.

112. *Expositio Apocalypsis*, 286/162.

113. *Expositio Apocalypsis*, 9/132. Sembla que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* emprà l'expressió «exposició catòlica» per designar l'exegesi. «Exposició catòlica» seria un comentari a la lletra de la Bíblia per a fer-la més entenedora. Les diferències amb Arnau de Vilanova són, doncs, notòries.

114. *Expositio Apocalypsis*, 142/53-143/60.

115. *Expositio Apocalypsis*, 1/11, 2/38, 79/23.

116. *Expositio Apocalypsis*, 286/155-166.

nataris de l'*Expositio Apocalypsis*. En cas contrari no ens explicaríem les sovintejades mencions de les 'regulae' sense cap mena de referència concreta, ans donant per suposat i conegut el seu contingut.¹¹⁷

f) Segons l'autor no era necessari que el poble senzill conegués aquestes regles; els predicadors, doncs, no les havien de divulgar.¹¹⁸

g) Fins i tot Jesucrist observà alguna d'aquestes regles.¹¹⁹

h) Aquestes tretze regles, segons l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, expliquen el veritable sentit de la sagrada Escriptura, il·luminen les «tenebres», desfan els possibles malentesos.¹²⁰

No ens és possible de determinar què deia exactament cadascuna d'aquestes regles, malgrat que en alguns casos pot semblar que som davant la mateixa formulació d'una regla.¹²¹ Sí que podem, però, a partir de les diverses referències, indicar el tema general d'aquestes regles i el contingut d'algunes. Més d'una, probablement moltes, tractaven de qüestions relacionades amb el sentit principal i el sentit secundari o accessori del text bíblic: com distingir-los, quan havia d'ésser revelat cadascun, com arriba l',expositor' a la intel·lecció del sentit principal; d'altres comentaven l'actitud pròpia de l',expositor': cenyir-se absolutament al text sagrat, sense fer cap mena de violència a la lletra, refrenant les idees pròpies i els sentiments personals. També n'hi havia de dedicades a: a) els temps oportuns de la revelació, b) (probablement) Crist com a mirall de l'Església; i c) l'exegesi concreta per a l'*Apocalipsi*.

2.3. Teoria exegetica

Per tal de completar les informacions anteriors, extrínseques a les 'regulae', serà bo que resseguim els textos que tracten del tema exegetíc.

117. L'expressió «ut in regulis et etiam hic iam supra fuit expressum, et inferius etiam declarabitur», d'*Expositio Apocalypsis*, 31/833-834, sembla suggerir dos escrits autònoms.

118. *Expositio Apocalypsis*, 142/55-57.

119. *Expositio Apocalypsis*, 86/216-217.

120. *Expositio Apocalypsis*, 286/161-167.

121. Els textos següents fan la impressió de reproduir indirectament alguna 'regula': «[sensus] principalis, ut in regulis patuit, adeo clarus est atque solidus, quod non relinquit ullam fluctuandi suspensionem» (*Expositio Apocalypsis*, 2/47-48); «a catholica expositione debeat excludi quodcumque inconveniens, maxime vero cum principalis intellectus aperitur» (*Expositio Apocalypsis*, 9/132-133); «expositio quidem recta non est absolute illa quae verum dicit, sed illa quae dicit verum pertinens et consonans litterae» (*Expositio Apocalypsis*, 65/406-407); «si per expositionem aliquid excludatur a littera divini eloquii, iam non exponitur sermo Dei, sed proprius» (*Expositio Apocalypsis*, 65/408-409); «Deus, quae facturus est in toto cursu Ecclesiae, praefigurat ea quibusdam operibus tanquam per initia seminalia» (*Expositio Apocalypsis*, 91/370-371).

§ 1. Les tres primeres pàgines, sota l'epígraf actual «Proemium»,¹²² són farcides d'informacions interessants. Enceta la pàgina, i l'obra, el comentari de les paraules del profeta *Daniel*: «pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia»¹²³ que, segons l'autor, convenen a tota l'Escriptura, però especialment a les «eloquia visionum». Per les paraules sagrades «transierunt et adhuc transeunt» molts «expositores», «et multiplicius exponunt secundum rationem scientiae mysticae sive spiritualis aut litteralis».¹²⁴ En les paraules de les visions, és a dir, de l'*Apocalipsi*, la «scientia» dels «expositores» encara és més variada, perquè hi són amagats esdeveniments desconeguts sigui del pretèrit sigui del futur i perquè sovint l'hagiògraf empra imatges difícils de comprendre,¹²⁵ que només Déu pot donar-ne a conèixer el sentit exacte. Quan convé que els fidels en tinguin notícia certa, Déu revela el significat de les visions «ad certitudinem habendam de illis eventibus»: és el «sentit principal». Altres vegades «solum dat intellectum visionis ad exercitium mentis in spiritualibus intellectibus», «cum intellectus Dei sit multiplex circa quodcumque eloquium, secundum diversitatem spiritualium sensuum, expedit mentibus electorum ut in illis exercitentur»,¹²⁶ en un procés en el qual el Pare celestial eleva l'expositor «a corporalibus ad spiritualia»: és aquest el cas dels sentits accessoris.¹²⁷ Els «expositores» comenten els sentits accessoris quan el temps en què ha d'ésser conegut el sentit principal encara no ha arribat.¹²⁸ Si l'«expositor» multiplica els sentits de les paraules de l'Escriptura, passant de l'al·legòric al moral, per exemple, tenim un indicatiu clar que no comenta el sentit principal: aquest és clar i sòlid i no permet aquella fluctuació tan típica dels sentits al·legòrics.¹²⁹ Perquè és arribat el temps en què el sentit principal és necessari als «amatoribus Iesu Christi et cultoribus pietatis», el Pare «nunc eundem voluit aperire». La intenció principal de l'*Apocalipsi* és revelar tot allò que pertany al curs de l'Església militant: passat i futur.¹³⁰

§ 2. Més endavant, quan l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* ja ha començat el comentari dels primers versets del capítol primer, tornem a trobar alguna pàgina d'interès exeegètic:¹³¹ planteja com interpretar correctament «et a septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt».¹³² Segons l'autor, qui

122. *Expositio Apocalypsis*, 1/4-3/64.

123. *Daniel* XII, 4.

124. Cf. *Expositio Apocalypsis*, 1/4-11.

125. *Expositio Apocalypsis*, 1/12-20.

126. *Expositio Apocalypsis*, 2/27-29.

127. Cf. *Expositio Apocalypsis*, 2/21-33.

128. *Expositio Apocalypsis*, 2/34-36. Segons l'autor, hom pot distingir el sentit principal dels accessoris seguint una regla anunciada, i que ben segur comenta a continuació: 2/39-48.

129. *Expositio Apocalypsis*, 2/39-48.

130. *Expositio Apocalypsis*, 2/49-3/64.

131. *Expositio Apocalypsis*, 8/110-10/164,

132. *Apoc* I, 4.

per dites paraules entén el mateix Esperit Sant fa una violència intolerable a la lletra del text sagrat, per diferents raons que a nosaltres ara no ens interessen directament. Sí però que ens concerneix la reflexió teòrica que suggereix a propòsit d'aquest cas concret: «a catholica expositione debeat excludi quodcumque inconueniens, maxime vero cum principalis intellectus aperitur». El sentit principal «facit notitiam de hiis quae vera sunt secundum rem», per això hom ha d'excloure tot allò que prové de simples conceptes humans; tenint en compte que «eloquia Dei realia sunt ipsa quae debent mensurare et limitare conceptus humanos, et non e contrario».¹³³

§ 3. En el comentari del verset setè del primer capítol, l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* planteja, en un incís en ocasió de l'exegesi de l'esmentat verset, noves reflexions.¹³⁴ L'exposició que obre el sentit principal no ha de fer cap mena de violència al text sagrat, ans «iuxta suum modum loquendi explicare», ja que cap doctor és més savi que Déu i la forma de la paraula mitjançant la qual Déu expressa els seus conceptes és més apropiada que qualsevol altra. Si l',expositor' introdueix canvis, 'sententialiter et non caritative' no pot evitar de caure en impertinències. 'Caritativament' significa en aquest cas introduir variants per tal que els més dèbils d'intel·ligència també puguin entendre el text sagrat. Ara bé, quan hom comenta el sentit principal no pot fer aquests canvis sota cap pretext.¹³⁵ Tot seguit recapitula: els ,expositores' han de saber que si les paraules del text bíblic no han estat viciades pels traductors són ,rectissima et propriissima'; per tant, s'han de regular per elles i a elles han de conformar llurs conceptes humans.¹³⁶ Ja endinsat en el comentari al verset vuitè,¹³⁷ afirma que Déu, ,alpha et omega', principi i fi, i encara 'principium et finis intelligentiae scripturarum', promet de donar a conèixer el sentit de les paraules bíbliques: ,nemo', doncs, «se debet retrahere ab eloquiis divinae revelationis».¹³⁸ Finalment, una observació sobre el propi comentari a aquestes paraules ens forneix una indicació explícita sobre la intenció de l'autor: «In hiis autem

133. *Expositio Apocalypsis*, 9/128-149.

134. *Expositio Apocalypsis*, 15/322-17/399.

135. Cf. *Expositio Apocalypsis*, 15/323-348. Aquestes reflexions són aplicades al text bíblic que estava comentant.

136. *Expositio Apocalypsis*, 16/349-357: «Expositores enim sacrae paginae prae oculis habere debent istud assidue, quod eloquia sacra, nisi per scriptores aut translatore fuerint vitiata, rectissima sunt et propriissima; propterea nos ad recte loquendum regulare per illa debemus, et nostros conceptus atque conceptuum sermones illis conformare; quodsi nostris expositionibus mutaremus modum ipsorum, nisi ex causa praedicta, tunc perverteremus ordinem, quia de regula faceremus regulatum, et e contrario: nam conformando nostris conceptibus eloquia sacra, subicimus ea tanquam regulae menti nostrae, quod est inconueniens».

137. En aquest verset llegim les paraules «ego sum alpha et omega».

138. *Expositio Apocalypsis*, 16/365-17/396.

verbis plures alii cadunt intellectus, sed nunc omittuntur, quia solum ad explicationem principalis sensus, tam hic quam per totam seriem operis, intentio dirigitur exponentis». ¹³⁹

§ 4. En la pàgina quaranta-sis trobem una nova referència: ¹⁴⁰ l'autor, comentant que en els temps propers a la vinguda de l'Anticrist el «vicari de Crist» donarà «manna absconditum», argumenta que aquest manà és amagat en la lletra del text sagrat.

§ 5. El sentit principal, en aquest pas aplicat a l'«Església de Filadèlfia», és de nou motiu de comentari: «licet Deus ad litteram dirigat sermones suos ad Philadelphiam litteralem, tamen intentio principalis ipsius est loqui potius de ecclesia designata per illam, quam de illa: nam loquendo de illa non solum ridiculosus fuisset hic sermo, sed etiam falsus: ridiculosus, quoniam sciebat Deus quod plus quam quingentis annis ante tempus Antichristi deficeret sive annullaretur illa ecclesia per paganos et saracenos; falsus, quia non praeservavit eam a persecutione saracenorum, quae post hanc revelationem in orbe viguit universo: quapropter aperte docetur hic quod ea quae dicuntur de praelibatis ecclesiis, secundum principalem intentionem Dei loquentis hic retorquentur ad ecclesias designatas per illas». ¹⁴¹

§ 6. A propòsit de les paraules «dicis quod dives sum» (Apoc III, 17) i de la seva correcta interpretació gramatical, l'autor comenta que «expositio quidem recta non est absolute illa quae verum dicit, sed illa quae dicit verum pertinens et consonans litterae»; ¹⁴² en conseqüència, «si per expositionem aliquid excludatur a littera divini eloqui, iam non exponitur sermo Dei, sed proprius» ... «totum vero id dicitur addi, quod vis litterae manentis in sua integritate nequit sustinere». ¹⁴³ Referint-se a la seva interpretació, recorda: «per praedictam autem expositionem litteralis integritas custoditur». ¹⁴⁴

139. *Expositio Apocalypsis*, 17/397-399. Algunes pàgines més endavant, 21/519-525, l'autor repeteix: «Haec autem expositio abominatur investigare quaecumque soli curiositati serviunt» i afegeix que, en cas contrari, «haec enim et similia non faciunt pietatis scientiam, ad quam omnia sacra eloquia ordinantur, nec ad intelligentiam visionum sunt necessaria, sed mussare faciunt et deviare mentem a scientia pietatis». En la mateixa pàgina 21, línies 527-528, parla de «secundum stilum propositae expositionis investigari».

140. *Expositio Apocalypsis*, 46/274-284.

141. *Expositio Apocalypsis*, 60/222-232.

142. *Expositio Apocalypsis*, 65/406-407.

L'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, amb aquestes paraules, se situa als antípodes d'Arnau de Vilanova quan, amb el seu principi de consonància amb l'Escriptura, reivindica que qual-sevol interpretació de la Bíblia que no repugni la fe i els costums és de Déu.

143. *Expositio Apocalypsis*, 65/408-66/414.

144. *Exposito Apocalypsis*, 66/4123-414.

§ 7. En el comentari al capítol IV, verset 2,¹⁴⁵ en concret a la paraula ,sedes', l'autor del comentari a l'*Apocalipsi* introdueix una distinció: ,sedes', ,secundum generalem intellectum istius libri' significa l'eterna providència, però ,secundum particularem intellectum huius capituli', la Verge.¹⁴⁶ Afegeix: «Omnes vero alii sensus ab hiis dissonant litteralibus eloquiis huius libri, et inculcant aliquid inconueniens, quapropter impertinentes sunt quantum ad intentionem principalem editoris, licet sint veri».¹⁴⁷ Tot seguit l'autor comenta algunes interpretacions antigues equivocades, que s'aparten de la lletra del text: «tales sensus dati fuerunt expositoribus potius ad exercitium quam ad certitudinem».¹⁴⁸

§ 8. En la glossa al quart aspecte de l',ostensio libri', és a dir, al ,modus ostensionis', l'autor fa algunes consideracions molt interessants:¹⁴⁹ a) l',ostensio' només la dóna Déu als elegits; b) Déu notificà als ,praeconibus' que «liber intus et foris est scriptus»; c) «licet istud notificasset, tamen septem sigillis obseravit, ne scripta in eo quandocumque innotescerent eis»;¹⁵⁰ d) «Quantum quod illa sigilla, quibus liber obseratur vel clauditur, libro coniuncta sunt, et non rebus aliis a libro».¹⁵¹ Centrem-nos, però, en la segona i la quarta. Quant a la segona, l'autor sosté que Déu manifestà als predicadors elegits (Apòstols, deixebles o profetes) que ,liber ille' conté «intellectus vel sensus, tam in eo quod extra sensui patet, sicut in littera, quam in eo quod intus latet, quantum ad sensum, quod per similitudinem vocatur spiritus, quia sicut spiritus humanus est occultus sensui, sic mysticus intellectus».¹⁵² I, a continuació, dóna diversos exemples bíblics.¹⁵³ Quant a la quarta, destaquem l'observació següent: «sicut eloquia significant unum ad litteram et aliud ad intellectum, sic et ipsa opera quae recitantur eloquiis Dei unum indicant ad sensum et aliud denontant intellectui. Omnes enim historiae

145. Comentant aquest verset l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* introdueix el tema de l',ostensio libri'. En 70/34-36 anuncia que «ad ostensionem vero libri conveniunt per ordinem ista quattuor, scilicet: ostendens, et illi quibus ostenditur, et finis propter quem, et modum ostensionis» i, més endavant, els desenvolupa: «ostendens», 70/37-72/105; «illi quibus ostenditur», 72/107-77/264; «finis propter quem», 77/265-78/311; «modus ostensionis», 79/1-80/54. Nosaltres no resumirem sistemàticament les informacions sobre l',ostensio libri', ans només aquelles dades que cauen de ple en el nostre tema.

146. *Expositio Apocalypsis*, 70/48-53.

147. *Expositio Apocalypsis*, 70/54-56. Vegeu *infra* la comparació de l'exegesi de l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* amb la regla de consonància amb la Bíblia d'Arnau de Vilanova.

148. *Expositio Apocalypsis*, 71/81-82.

149. *Expositio Apocalypsis*, 79/1-80/54.

150. *Expositio Apocalypsis*, 79/9-11.

151. *Expositio Apocalypsis*, 79/11-12.

152. *Expositio Apocalypsis*, 79/16-21.

153. *Expositio Apocalypsis*, 79/23-80/30: els proverbis de l'Antic Testament («parabola»; Daniel XII, 4; i 2 Co III, 6 i Gal IV, 22-26).

sacrae paginae significant ex ordinatione divina quicquam aliud quam sonet historia».¹⁵⁴

§ 9. Més endavant, en l'exegesi del capítol V, verset 7, en comentar l',apertio libri', recalca que l',expositor' ha d'expressar les propietats de les paraules, 'iuxta mentem Dei', 'iuxta consensum editoris', altrament «non erit expositor editionis alterius, sed propriae promulgator».¹⁵⁵

§ 10. El text corresponent a l'epígraf actual, 'regulae', un dels més interessants des del nostre punt de vista, tracta explícitament i sistemàtica dels sentits de l'Escriptura.¹⁵⁶ Els sentits de les paraules sagrades necessaris 'in via' són tres: el literal, l'al·legòric i el moral.¹⁵⁷ El sentit literal del Nou Testament és 'blat', és a dir, aliment de vida eterna; el de l'Antic Testament, 'ordi', 'pabulum iumentorum', aliment que pròpiament no convé als fidels. Ambdós, Nou i Antic Testaments, són 'bilibres', perquè parlen 'de spiritualibus et corporalibus'. El sentit literal de l'Antic Testament triplica 'istas bilibres', a causa de les notables diferències dels seus llibres: lleis, profetes i històrics.¹⁵⁸ El sentit literal, que és clar a tot-hom perquè no va més enllà de la pròpia lletra, no és viciat: hom ha d'evitar la inconveniència, ha de cercar el 'consensus rectae fidei'.¹⁵⁹ En canvi, els sentits al·legòric i moral, atès que són amagats quant a la lletra, «possunt vitiari vel obliquari»: «propterea quantum ad hos sensus admonetur prohibitive sessor praedictus, cum dicitur: VINUM ET OLEUM NE LAESERIS: allegoricus enim, quia ducit mentem in notitiam veritatis Christi, tam quoad personam ipsius quam quoad opera, et confortat in fide et inflamat in amore Christi, propterea designatur per vinum»; el moral, «quia mentem lenit et sanat a morbo vitiorum, oleo comparatur».¹⁶⁰

154. *Expositio Apocalypsis*, 80/48-52.

155. *Expositio Apocalypsis*, 86/215-216, en general 210-217. Vegeu *supra* el núm. 10 dels textos referents a les regles de l'*Expositio Apocalypsis*.

156. *Expositio Apocalypsis*, 100/170-101/202.

Esmement també dues al·lusions esporàdiques: una, 91/369-371, fa referència a la prefiguració per «initia seminalia»; i l'altra, 91/395, al principi «Deus vero nichil facit frustra».

157. *Expositio Apocalypsis*, 100/171-172: «Sensus eloquiorum sacrorum, qui necessarij sunt electis in via, sunt tres, scilicet litteralis et allegoricus et moralis, et idcirco super hijs admonentur».

158. *Expositio Apocalypsis*, 100/173-101/180: «Litteralis vero novi testamenti dicitur triticum, quia perfecte tribuit alimentum vitae aeternae; similiter litteralis veteris paginae dicitur hordeum, quod est pabulum iumentorum, et perfectum alimentum vitae non praebet hominibus, hoc est fidelibus; et uterque est bilibris, quia uterque de spiritualibus et corporalibus loquitur. Sed litteralis veteris testamenti triplicat istas bilibres propter notabilem differentiam quantum ad litteram legis et prophetarum, et historiam, quae differentia non est notabilis in littera novi testamenti».

159 És a dir, «quando tantum consentitur ei quantum conferre potest ad salutem aeternam». Vegeu aquesta i les informacions anteriors dins *Expositio Apocalypsis*, 101/181-186.

160. *Expositio Apocalypsis*, 101/196-202.

§ 11. En l'exposició del capítol XIV, verset 13, tornem a trobar un text sobre el sentit espiritual, molt interessant.¹⁶¹ Abans, però, deixem constància d'un esment al 'fundamentum expositionis principalis',¹⁶² d'un altre, als 'septem spirituales intellectus sacrorum eloquiorum' que probablement, com indiquen els editors, es refereixen a les 'septem visionibus *Apocalypseos*';¹⁶³ i de l'afirmació que en el temps de la 'reformatio sanctitatis', «cunctis praeconibus manifestum erit quod expositiones antecessorum fuerunt somnia humanae opinionis et a littera divini eloquii nimis remota».¹⁶⁴ L'autor de l'*Expositio Apocalypsis* interpreta, dèiem, les paraules «amodo iam dicit spiritus» (Apoc XIV, 13) de la manera següent: «AMODO, id est in hoc tempore in quo sumus, IAM DICIT, id est expresse testatur, SPIRITUS, id est spiritualis intellectus huius scripturae, prout continet expositio praesens».¹⁶⁵ És a dir, el sentit espiritual que «usque ad tempus reformationis Ecclesiae clausus erit sub aenigmate litterae» és revelat ara en l'*Expositio Apocalypsis*.

§ 12. En el comentari a la 'septima visio', capítol XXI, verset 1, en concret a les paraules «et vidi celum novum [...]», l'autor confessa: «Et licet id quod describitur in hac septima visione possit intelligi secundum anagogicum intellectum de triumphanti Ecclesia; tamen, quia principaliter hic describitur plenitudo militantis Ecclesiae, quam consequetur post interitum Antichristi sive tempore septimo sui cursus, idcirco noluit Dominus Iesus Christus quod expositio praesens deseret stilum suum, sed ad intelligendum allegorias huius visionis restituit lumen scribae in sabbato sancto, quo ante subtracto diebus aliquibus in abyssum ceciderat tenebrarum, ita quod nec in partibus nec in toto videbat quicquam de sensu spirituali».¹⁶⁶ És a dir, en aquest text, l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*: a) s'autoanomena 'scriba', b) manifesta que en aquest punt va aturar el comentari per un temps, perquè no «videbat quicquam de sensu spirituali», c) i que, 'in sabbato sancto', Jesucrist li restituí la llum d'aquesta al·legoria per tal que l'exposició d'aquesta visió no desdigués de l'estil general de l'obra.

§ 13. En l'exegesi del mateix capítol XXI, versets 9-10, l'autor parla de la 'perfectio novae Ierusalem' i de l'elegantia perfectionis ecclesiasticae' d'aquell temps. En aquest context, afirma: «Sed qualiter incipiet eam contemplari post interitum Antichristi, describitur hic quantum ad principalem sensum; et quia tria sunt in quibus principaliter contemplabitur eam,

161. *Expositio Apocalypsis*, 189/257-275.

162. *Expositio Apocalypsis*, 118/297-302.

163. *Expositio Apocalypsis*, 142/37-38. Comentari dels editors en nota núm. 38.

164. *Expositio Apocalypsis*, 142/44-46. Poc després, 142/53-143/60, esmenta unes «regulas distinguendi et inveniendi» (cf. text núm. 14 de l'apartat 2.1. *Els textos*).

165. *Expositio Apocalypsis*, 189/263-266.

166. *Expositio Apocalypsis*, 261/18-26.

propter hoc describuntur hic specialiter illa tria: primum est cultus clarus evangelicae veritatis; secundum est excellentia personarum, quibus integratur totum corpus Ecclesiae; tertium est plena intelligentia scripturarum». ¹⁶⁷

§ 14. Precisament en el context del comentari de la ,scripturarum intelligentia', en concret de la ,utilitas', sosté que el verset 2 del capítol XXII, ¹⁶⁸ segons el sentit principal, no fa referència a la ,caelestis Ierusalem'; ni els ,menses' esmentats es poden entendre literalment. ¹⁶⁹ Les ,exposicions' precedents que així ho interpretaven són absolutament rebutjables. ¹⁷⁰

§ 15. Finalment, en les dues darreres pàgines de l'obra, a més d'una exhortació sobre la fidelitat a la lletra del text bíblic (no afegir-hi ni treure'n res), ¹⁷¹ l'autor aporta dues indicacions que revelen la consciència que tenia de la pròpia obra. La primera: «ET QUI VULT AQUAM VITAE, hoc est vivificam sapientiam vel doctrinam, ACCIPIAT GRATIS, in praesenti revelatione sive scriptura». ¹⁷² La segona, és l'*explicit* de l'obra: EXPLICIT EXPOSITIO APOCALIPSIS, QUAM SCRIBI FECIT DOMINUS IESUS CHRISTUS. AMEN. AMEN. AMEN. ¹⁷³

Després d'aquest ràpid recorregut pels textos de l'*Expositio Apocalypsis* concernents el nostre estudi, intentem una síntesi dels aspectes més rellevants:

a) Déu, autor del text sagrat, gramàtic excel·lent («nullus doctor est sapientior Deo»), ¹⁷⁴ no fa res en va («Deus vero nichil facit frustra»), ¹⁷⁵ tot en la Bíblia posseeix una raó, un sentit. La forma de la paraula del text sagrat és, doncs, la millor, l'òptima. ¹⁷⁶ Les paraules del text sagrat, si no

167. *Expositio Apocalypsis*, 266/187-192. Per al «cultus clarus evangelicae veritatis», vegeu 267/194-273/408; per a la «personarum excellentia», 273/410-280/636; i per a la «intelligentia scripturarum», 281/1-287/184.

168. Apoc XXII, 2: «In medio plateae eius, et ex utraque parte fluminis lignum vitae, afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, et folia ligni ad sanitatem Gentium».

169. *Expositio Apocalypsis*, 283/87-284/91.

170. *Expositio Apocalypsis*, 284/92-116. El defecte d'aquestes «exposicions» radica en el fet que «non declaratur particulariter seu minutim rectitudo divini eloquii quantum ad modum et ordinem»; *ad modum*, «quia non exprimunt quare per talia verba potius quam per alia dixerit hoc aut illud»; *ad ordinem*, «quia non ostendunt colligantiam verborum ad invicem et ordinem divinatorum eloquiorum, cum ipse nichil exprimat sine recti ordinis fundamento» (ll.109-116).

171. *Expositio Apocalypsis*, 292/372-374: «[...] subiungit immediate secundariam exhortationem, scilicet ut verbis divini eloquii nichil addatur aut subtrahatur».

172. *Expositio Apocalypsis*, 292/370-371.

173. *Expositio Apocalypsis*, 293/399-400.

174. *Expositio Apocalypsis*, 15/322-348.

175. *Expositio Apocalypsis*, 91/395.

176. *Expositio Apocalypsis*, 15/328-329.

han estat viciades per ,scriptores aut translatores', són les més apropiades i rectes.¹⁷⁷

b) Els sentits de l'Escriptura necessaris als fidels són tres: el literal, l'al·legòric, el moral. El sentit literal és clar a tothom, car no excedeix els termes de les pròpies paraules; no està tan exposat al ,vici' com els altres. El sentit literal de l'Antic Testament no forneix aliment de vida eterna, a diferència del sentit literal del Nou Testament que «perfecte tribuit alimentum vitae aeternae». Els sentits al·legòric —«ducit mentem in notitiam veritatis Christi [...] et confortat in fide et inflammat in amore Christi»— i moral —«mentem lenit et sanat a morbo vitiorum»— poden ésser viciats, per això cal anar amb molta cura.¹⁷⁸

Sovint l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* distingeix el sentit principal del secundari. El sentit principal interpreta el text bíblic ,ad certitudinem habendam', els secundaris —o accessoris—, en canvi, ,ad exercitium mentis'. El sentit principal no és necessari per a la salvació dels fidels en el curs normal de la història, però, quan en els darrers temps ho serà, llavors Déu el revelarà.¹⁷⁹ El sentit principal, a diferència dels secundaris, «facit notitiam de hiis quae vera sunt secundem rem».¹⁸⁰ El sentit principal no fa la més mínima violència al text sagrat, el respecta totalment, és fidel a la lletra del text, car Déu n'és autor, l'explica ,iuxta suum modum loquendi'; l'exegeta no hi projecta els seus propis conceptes, ans se situa en la dimensió divina,¹⁸¹ ,iuxta mentem Dei'.¹⁸² Per això, l'«*expositio quidem recta non est absolute illa quae verum dicit, sed illa quae dicit verum pertinens et consonans litterae*».¹⁸³

Com distingir, però, el sentit principal dels secundaris? El sentit principal és més clar i sòlid, no permet fluctuacions; l'al·legòric balla (l'exegeta passa, per exemple, del sentit al·legòric al moral).¹⁸⁴

Notem una certa oscil·lació en el lèxic relatiu als sentits de la Bíblia. Les distincions acabades d'esmentar són clares, però a vegades l'autor se serveix d'altres paraules que en dificulten la interpretació. Així, per exemple, en el començament de l'obra relaciona els sentits accessoris o secunda-

177. *Expositio Apocalypsis*, 16/341-351.

178. *Expositio Apocalypsis*, 100/170-101/202. A més d'aquests tres sentits de l'Escriptura, en una ocasió l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, també esmenta l'anagògic: 261/19.

179. *Expositio Apocalypsis*, 2/21-3/64.

180. *Expositio Apocalypsis*, 9/128-146.

181. Cf. *Expositio Apocalypsis*, 15/322-17/359.

182. *Expositio Apocalypsis*, 86/210-217.

183. *Expositio Apocalypsis*, 65/406-407. O bé, 70/54-56: «Omnes vero alii sensus ab hiis dissonant litteralibus eloquiis huius libri, et inculcant aliquid inconveniens, quapropter impertinentes sunt quantum ad intentionem principalem editoris, licet sint veri».

184. *Expositio Apocalypsis*, 2/25-38.

ris amb els 'espirituals',¹⁸⁵ en canvi cap al final del llibre el sentit espiritual coincideix amb el principal.¹⁸⁶ Aquesta oscil·lació ens mostra, d'una banda, que no tots els sentits espirituals són principals, ans que el principal, en tot cas, és un d'aquests; i de l'altra, que el literal també pot ésser el principal.¹⁸⁷

Una sola vegada he trobat la distinció 'sentit general' i 'sentit particular': en interpretar la paraula 'sedes' l'autor adverteix que, 'secundum generalem intellectum istius libri', significa 'aeterna providentia'; i 'secundum particularem intellectum huius capituli et sequentis', 'Virgo virginum'.¹⁸⁸

c) L'autor de l'*Expositio Apocalypsis* està convençut de viure uns temps especialment significatius, els temps darrers, en els quals, a causa dels seus problemes inherents, els fidels han de conèixer els designis de Déu, escrits en l'*Apocalipsi*: fins ara —raona l'autor— moltes exposicions havien provat de penetrar el sentit de l'*Apocalipsi*, però no ho havien aconseguit, perquè encara no era arribada l'hora; eren exposicions que donaven sentits accessoris, allunyades moltes vegades de la lletra del text bíblic.¹⁸⁹ Ara arriba el temps en què el «principalis intellectus visionum Apocalypsis est necessarius amatoribus Iesu Christi et cultoribus pietatis»,¹⁹⁰ els misteris de l'*Apocalipsi*, siguin referits a temps passats o al futur, han d'ésser revelats.¹⁹¹

d) Arribats a aquest punt, i tenint en compte que —sempre segons l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*—, d'una banda, els temps finals són a prop, que és necessari el sentit principal de l'Escriptura (*Apocalipsi*) i que Déu el vol revelar; i de l'altra, que l'*Expositio Apocalypsis* és un comentari de l'*Apocalipsi*, és obligada la pregunta de si no serà aquesta mateixa obra la revelació del sentit principal de l'*Apocalipsi* de què parla l'autor. La resposta és clara i contundent. Detallem-ne els aspectes i les informacions: 1. L'obra

185. *Expositio Apocalypsis*, 2/25-33.

186. Vegeu *Expositio Apocalypsis*, 189/257-275. No seria forassenyat, em sembla, de dir, per bé que explícitament no surti així en l'obra, que en l'*Expositio Apocalypsis* «sentit espiritual» *sensu stricto* és sinònim de «sentit principal»; i *sensu lato*, dels sentits que no són el literal (al·legòric i moral).

187. Notem el paral·lelisme entre sentit espiritual i «mysticus intellectus»: *Expositio Apocalypsis*, 79/20-21; o entre ciència espiritual i ciència mística: 1/9-10. Quan l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* fa el paral·lelisme entre «foris» i sentit literal, i «intus» i sentit místic (79/16-21), sembla que utilitza l'expressió «sentit místic» com a sinònima de «sentit espiritual» en la seva accepció extensa.

188. *Expositio Apocalypsis*, 70/44-53.

189. Vegeu, per exemple, *Expositio Apocalypsis*, 142/45-46: «[...] expositiones antecessorum fuerunt somnia humanae opinionis et a littera divini eloquii nimis remota».

190. El text: *Expositio Apocalypsis*, 2/49-51. Per a tot aquest apartat, pot ésser interessant *Expositio Apocalypsis*, 1/4-3/64.

191. Vegeu, per exemple, *Expositio Apocalypsis*, 2/49-3/57 i 189/257-275.

exposa el sentit principal;¹⁹² 2. L'autor és simplement un ,scriba'¹⁹³ (el veritable autor és Déu); 3. L'obra és qualificada explícitament de ,revelació';¹⁹⁴ 3. A un cert punt ,l'escrivent' confessa que no aconseguia de desxifrar el sentit principal d'una pas de la Bíblia, però que, per tal que l'exposició no «deseret stilum suum», «Dominus Iesus Christus [...] restituit lumen»;¹⁹⁵ 4. L'*explicit* és contundent: «EXPLICIT EXPOSITIO APOCALYPSIS, QUAM SCRIBI FECIT DOMINUS IESUS CHRISTUS. AMEN. AMEN. AMEN.»¹⁹⁶

e) Ni que siguin secundaris en el conjunt de l'exegesi de l'*Expositio Apocalypsis*, esmentem alguns aspectes que, per ésser comuns amb Arnau de Vilanova, ens permetran una eventual comparació: 1. Ús, en un cas, del principi ,dies per anys';¹⁹⁷ 2. Valor negatiu de l'ociositat;¹⁹⁸ 3. Déu, alpha i omega;¹⁹⁹ i 4. Consideració sobre les llavors seminals, o millor, ,initia seminalia'.²⁰⁰

2.4. Accepcions de la paraula «regula»

A més del sentit principal de la paraula ,regulae', és a dir, en l'accepció de regles exegetiques, l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* també l'utilitza en un sentit més ampli, com a ,norma', ,consell', ,reglament'.²⁰¹

3. Algunes observacions

L'autor de l'*Expositio Apocalypsis* aplica coherentment la seva concepció teòrica d'exegesi a la pràctica. Hi ha una estreta implicació entre teoria i praxi.

192. Cf., per exemple, *Expositio Apocalypsis*, 17/397-399; 189/276-282. En conseqüència, «haec autem expositio abominatur investigare quaecumque soli curiositati serviunt»: 21/519-525.

193. *Expositio Apocalypsis*, 261/18-26.

194. *Expositio Apocalypsis*, 292/371: «accipiat gratis, in presenti revelatione sive scriptura».

195. *Expositio Apocalypsis*, 261/12-26.

196. *Expositio Apocalypsis*, 393/399-400. Des de la pròpia consciència de l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* és absolutament coherent, com testimonien els manuscrits més antics, que l'obra sigui anònima: Josep PERARNAU, *Respostes al qüestionari*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», I, 386.

197. *Expositio Apocalypsis*, 119/10-11.

198. *Expositio Apocalypsis*, 21/519-525.

199. *Expositio Apocalypsis*, 16/365-17-383.

200. *Expositio Apocalypsis*, 91/369-371.

201. *Expositio Apocalypsis*, 49/387-388: «contra regulam divini praecepti»; 50/422: «[...] dat certam et levem regulam vitandi contagium praedictorum [...]»; 51/451-452: «regula recte vivendi»; 136/178/180: «[...] id est ad regulam ligati, quia obligati sunt ut iuxta regulam catholicae sanctitatis omnes suas actiones perficiant [...]»; 184/95-96: «[...] qui usque ad Antichristum notabilis Ecclesiam regulabunt ad pugnandum cum dracone»; 195/448-449: «[...] vicarii enim Christi sunt frena, quibus ipse regulat equos suos, scilicet fideles quibus insidet».

És un veritable teòleg que parteix d'uns fonaments teòrics generals per tal d'arribar a desxifrar el sentit concret de l'*Apocalipsi*. L'*Expositio Apocalypsis* és un llibre pensat, serè, «escolàstic» en certa manera,²⁰² que tothora vol ésser fidel a les regles exegetiques que l'autor diu seguir. Aquesta observança estricta de les regles li permetria de controlar —segons diverses manifestacions de l'autor— els perills de la fantasia i dels conceptes simplement humans, i de situar-se en la perspectiva justa, en l'ordre de la ment divina.

En la tercera part ens plantejarem la hipòtesi de si les ,regulae' que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* aplica són els *Principia* del f. 89r del manuscrit de l'Arxiu General dels Carmelitans (Roma, AGOC), III, Varia I, que presumiblement resumeixen els principis exegetics seguits per l'autor de l'*Expositio*... Ara simplement voldria descartar algunes hipòtesis no prou convincents del problema plantejat en aquesta segona part i, en el seu moment, comparar l'exegesi de l'*Expositio Apocalypsis* amb la de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova. Vegem, doncs, aquestes hipòtesis insatisfactòries.

Primera: atès que en la mateixa *Expositio Apocalypsis*²⁰³ hi ha un paràgraf relativament extens que, sota el títol ,regulae expositionis', parla explícitament de ,regulae', i on l'autor es planteja els sentits de l'Escriptura, que és el tema principal de les dites ,regulae', podríem pensar que les al·lusions a les ,regulae' d'interpretació bíblica, que trobem escampades en aquest comentari a l'*Apocalipsi*, es refereixen a aquelles pàgines. Ara bé, si parem esment que en aquelles pàgines no hi ha tretze ,regulae' —en tot cas sí que es probable que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* n'hi comentí alguna— i que la major part de les referències són anteriors a les pàgines 100-101 on llegim l'epígraf ,regulae expositionis', hem de concloure que aquesta temptativa de solució no és reeixida.

Segona: en el manuscrit de la Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 1305,²⁰⁴ el copista —segurament tenia ben presents les al·lusions a les ,regulae'— va creure necessari de fer precedir l'*Expositio Apocalypsis* d'unes regles i va escollir les de Nicolau de Lira.²⁰⁵ Certament, de cap manera, les

202. Cf. Francesco SANTI, *Note sulla fisionomia di un autore. Contributo allo studio dell'«Expositio super Apocalypsi»*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», I, 358.

203. *Expositio Apocalypsis*, 100-101.

204. Vat. lat. 1305, ff. 1-2. Descripció del manuscrit dins Olga MARINELLI, *La tradizione manoscritta della «Expositio super Apocalypsi» di Arnau de Vilanova*, dins «Estudis Romànics», V (1955-1956), 111-126; resumida per Joaquim CARRERAS, *Praefatio*, dins Arnaldi de VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi*. Cura et studio Ioachimi CARRERAS ARTAU, cooperantibus Olga MARINELLI MERCACCI et Iosepho MORATÓ THOMAS (Scripta Spiritualia, 1), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1971, IX-XX. Vegeu també les puntualitzacions de Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 48-56.

205. Nicolau de LIRA, *Prologus secundus de intentione autoris et modo procedendi*, dins *Biblia sacra cum glossis, interlineari et ordinaria*, I, Lió 1545, ff. 3va-4rb.

‘regulae’ esmentades en l'*Expositio Apocalypsis* poden ésser les de Nicolau de Lira, car quan aquest autor va començar d'escriure les *Postillae* feia més de quinze anys que l'*Expositio Apocalypsis* era acabada. A més les ‘regulae’ de Nicolau de Lira no són tretze, sinó set.²⁰⁶ El copista, però, podia tenir al cap alguns arguments: a) coincidència doctrinal en valorar la fidelitat a la lletra del text; b) desqualificació de les exposicions anteriors que feien violència a la lletra del text; c) la queixa de Nicolau de Lira contra copistes i traductors de la Bíblia, podria tenir una ombra de precedent en el fet que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, tot i afirmar que les lletres del text sagrat són ‘propriissima’ i ‘rectissima’, admet la possibilitat que «per scriptores aut translatores fuerint vitiata».²⁰⁷ Ateses les coincidències entre ambdós autors, m'atreiria a suggerir algun tipus d'influència, no de les regles de Nicolau de Lira a l'*Expositio Apocalypsis*, sinó a la inversa.

Tercera: a primer cop d'ull, i pel fet que els ‘notabilia’ de fra Pèire Joan són també tretze, podríem tenir la temptació de pensar que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* es referís a aquest altre comentari a l'*Apocalipsi* escrit pocs anys abans. Però una simple lectura dels ‘notabilia’ de l'autor occità desfà tota sospita de dubte: els ‘notabilia’ són unes regles no d'interpretació de l'Escriptura en general, sinó únicament de l'*Apocalipsi* i el seu contingut²⁰⁸ és divers del de les ‘regulae’ al·ludides i observades en l'*Expositio Apocalypsis*. Més enllà d'aquesta coincidència anecdòtica en el nombre tret-

206. És un tòpic d'afirmar la novetat de l'exegesi literal de Nicolau de Lira. Precisament, aquest autor, per tal de refermar la seva voluntat explícita de no contradir la tradició cristiana, aporta set regles, que ja van ésser usades per Ticoni, sant Agustí, sant Isidor, Joan de Salisbury, Hug de Sant Víctor i Ramon Llull, entre d'altres. Per a una exposició global d'aquestes regles i de la seva bibliografia bàsica, serà útil el llibre de Miguel PEINADO MUÑOZ, *Jaime Pérez de Valencia (1408-1490) y la Sagrada Escritura* (Biblioteca Teológica Granadina, 26), Granada, Facultad de Teología 1992, 227-244.

207. *Expositio Apocalypsis*, 217/350-351.

208. Per als *notabilia* de Pèire Joan, vegeu Raoul MANSELLI, *La «Lectura super Apocalypsim» di Pietro Giovanni Olivi. Ricerche sull'escatologismo medievale*, Roma 1955, 177-192. Paolo VIAN, dins Pietro di GIOVANNI OLIVI, *Scritti Scelti*, Roma, Città Nuova Editrice 1989, 105-114, dedicà una introducció, sintètica i molt aclaridora, a l'obra exegetica de Pèire Joan; a més, traduí del llatí a l'italià, pàgs. 115-144, fragments del seu comentari a l'*Apocalipsi*. En aquest estudi hom trobarà la bibliografia sobre l'exegesi de Pèire Joan i en general sobre la seva vida i obra (pàgs. 48-61). Per a la bibliografia anterior a l'any 1967, vegeu Servus GIEBEN, *Bibliographia oliviana (1885-1967)*, dins «Collectanea Franciscana», 38 (1968), 167-195. Als estudis indicats per Vian i Gieben, hi podríem afegir: Marco BARTOLI, *La caduta di Gerusalemme. Il commento al libro delle Lamentazioni di Pietro di Giovanni Olivi* (Nuovi Studi Storici, 12), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 1991; D. Burr, *Olivi, the «Lectura super Apocalypsim» and Franciscan Exegetical Tradition*, dins *Francescanesimo e cultura universitaria*. «Atti del XVI convegno internazionale. Assisi, 13-14-16 ottobre 1988», Perugia 1990, 113-135. Remarquem, també, l'estudi de G. DAHAN, *L'exégèse de l'histoire de Caïn du XIIe au XIVe siècle en Occident*, dins «Bulletin de théologie ancienne et médiévale», 49 (1982), 21-89.

ze, ambdós autors compartirien —a diferència d'Arnau de Vilanova— una sòlida formació acadèmica (teològica) que es manifesta en una major professionalitat en comentar el text bíblic, en la voluntat d'ésser fidels a una metodologia i a uns fonaments teòrics. Des del punt de vista doctrinal, resaltem el cristocentrisme compartit per ambdós.²⁰⁹ Entre les diferències, en l'*Expositio Apocalypsis* és perceptible una escrupolositat més gran per no violar la lletra del text bíblic.

Quarta: pel fet que durant molt de temps l'*Expositio Apocalypsis* ha estat considerada obra autèntica d'Arnau de Vilanova i que és innegable una certa afinitat en algun aspecte conceptual entre l'autor del comentari a l'Apocalipsi i el metge català, algú podria estar temptat de demanar-se si, en el tema concret de les *regulae*, l'obra d'Arnau de Vilanova no podria ésser la referència de l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*. Diguem d'entrada que no, que les *regulae* de l'*Expositio Apocalypsis* no són enlloc de les obres d'Arnau de Vilanova. Aprofitem, però, l'ocasió per fer algunes comparacions. Certament, constatem algunes coincidències de detall:²¹⁰ el principi *'dies per anys'*,²¹¹ el rebuig de la curiositat en l'estudi de la Sagrada Escrip-tura,²¹² Crida particularment l'atenció l'afirmació general de l'*Expositio Apocalypsis* segons la qual molts autors comentaran espiritualment el text sagrat abans que hagi arribat el temps decisiu, per tal que es compleixin les paraules de *Daniel*: «pertransibunt [...]»,²¹³ el principi «Deus nihil facit frustra»²¹⁴ i la consideració de Déu com a gramàtic excel·lent.²¹⁵ Ara bé, si passem dels aspectes secundaris als principals no només constatem que

209. Ambdós estarien d'acord, també, en què, en certes circumstàncies, i amb la noble intenció d'aproximar la Paraula divina a les persones que, per capacitats naturals insuficients, no estan en condicions de comprendre el text bíblic tal com és, hom pot introduir —amb molta prudència, però— algun canvi. Voldria agrair al prof. Paolo Vian, entre d'altres favors rebuts, la gentilesa d'haver posat a la meua disposició la seva transcripció personal de la *Postilla super Apocalypsim* de Peïre Joan Oliu. Augurem que l'edició crítica que Vian prepara vegi la llum pública ben aviat.

210. També hi ha diferències de detall —i més que de detall— significatives. Així, per exemple, en els respectius comentaris de les paraules «blat» i «ordi»: Arnau de Vilanova, *Lliç de Narbona*, 157/1-8; *Allocutio christini...*, 498-509 (Josep PERARNAU, *L'«Allocutio christini...» d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 116-117. Quant a l'*Expositio Apocalypsis*, cf. pàgs. 100/170-101/202 i el § 10 del nostre estudi.

211. Dins Jaume MENSA, *La polèmica...*, 397, nota 132, hom trobarà algunes indicacions bibliogràfiques sobre la tradició del principi «dies per anys» en l'exegesi medieval. Aquest principi era usat en l'apocalíptica jueva i també apareix en el *De semine Scripturarum*. Ja vag constatar aquesta coincidència dins *Sobre la suposada...*, 199.

212. Sobre la valoració de la curiositat, vegeu Jaume MENSA, *La polèmica...*, 509, nota 64.

213. *Expositio Apocalypsis*, 79/16-23 i 91/372-395. La citació del text bíblic és *Daniel* XII, 4: «Pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia».

214. Cf. Jaume MENSA, *Sobre la suposada...*, 166.

215. Sobre aquest darrer principi, vegeu Jaume MENSA, *Sobre la suposada...*, 194.

Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* no comparteixen les mateixes idees, ans que estan situats en posicions radicalment oposades i contradictòries: l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, com un autèntic teòleg d'ofici, amb metodologia d'escola, parteix d'unes 'regulae', prèviament definides, i les aplica al text de l'Apocalipsi, amb tècnica i molta cura;²¹⁶ Arnau de Vilanova va elaborant l'hermenèutica bíblica —si és just d'aplicar aquesta expressió— després de l'exegesi pràctica i quan les circumstàncies de la polèmica li ho requereixen. Les tretze regles exegetiques observades per l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* no són absolutament mai ni tan sols esmentades per Arnau de Vilanova, qui en les seves obres i amb unes característiques molt peculiars, originades sens dubte per anys de polèmica amb els teòlegs, admet una sola regla d'interpretació bíblica. Arnau de Vilanova reivindica sempre un protagonisme personal, afirmant que la seva exegesi de *Daniel XII*, 11 és 'quasiparaula de Déu'; l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* rebutja tota mena de protagonisme fins al punt de considerar-se un simple escrivà al servei de Déu.²¹⁷ Aquestes són, certament, discrepàncies de pes, però la gran diferència, la que contraposa irreductiblement ambdós autors seria que, mentre l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* només accepta, almenys per a l'època coetània, l'exegesi que exposa el sentit principal, que és absolutament fidel al text, sense fer-hi violència de cap mena, que no diu únicament quelcom ver, ans la «veritat del text bíblic», Arnau de Vilanova manté el principi vague segons el qual tota exegesi que no contradiu la fe i els costums és correcta. En virtut d'aquesta regla, Arnau de Vilanova pot proposar una interpretació de *Daniel XII*, 11, molt discutible i allunyada de la lletra del text, una lectura, ben segur, plena de 'violències al text'. La interpretació de *Daniel XII*, 11 és segons el mateix Arnau de Vilanova una 'veritat possible'. La mancança en l'*Expositio Apocalypsis* del comentari a *Daniel XII*, 11, i d'altres textos bíblics importantíssims per a Arnau, és una diferència a tenir en compte.²¹⁸

216. En el terreny de la praxi les diferències són ben clares: en l'*Expositio Apocalypsis* no són perceptibles l'arbitrarietat i la implicació personal en les reflexions exegetiques que hem constatat en el *De caritate*. Tampoc no hi apareixen aquells típics comentaris arnaldians, forçats, que intenten de portar l'exegesi vers l'aconseguint d'objectius prèviament fixats; o aquell espiritualisme i aquell dualisme, tan característics de les obres polèmiques (cf. *supra*, apartat 4 de la primera part).

217. Cf. Josep PERARNAU, *Respostes al qüestionari*, 386; Jaume MENSEA, *La polèmica...*, 466-476; Idem, *Sobre la suposada...*, 192-205; Lluís GARCIA BALLESTER, *Hacia el establecimiento de un «canon» de las obras médicas de Arnau de Vilanova*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», II, 23.

218. Cf. Jaume MENSEA, *Sobre la suposada...*, 189-190. Encara podríem mencionar una altra diferència: el concepte d'«exposició catòlica» en el cas de l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* és «exegetitzant», és a dir, tendeix a no apartar-se en res de la lletra del text bíblic; en canvi, el d'Arnau de Vilanova és «teologitzant», és a dir, més proper a una reflexió des de la fe, que parteix, això sí, del text bíblic però que va més enllà. Sembla que Francesco SANTI també ha constatat diferències entre l'exegesi de les obres polèmiques (en *La vision...*,

En l'*Expositio Apocalypsis* no trobem absolutament mai l'accepció arnaldiana de 'regula' com a «tesi-resum».

TERCERA PART: *EXPOSITIO SUPER VIGESIMUM QUARTUM CAPITULUM MATTHAEI* I PRINCIPIS EXEGÈTICS

Després de descartar les anteriors vies negatives, és obligat de posar la qüestió de si hi ha algun tipus de relació entre les 'regulae' de l'*Expositio Apocalypsis* i els principis que trobem en el f. 89r²¹⁹ del còdex de l'Arxiu General dels Carmelitans que suposadament resumeixen la metodologia d'interpretació bíblica emprada en l'*Expositio...*²²⁰ Ultra el plantejament d'aquesta pregunta, voldria confrontar, sempre des del punt de vista de l'exegesi —a nivell de teoria i d'interpretació de textos bíblics concrets—, aquesta esmentada obra amb l'*Expositio Apocalypsis* i amb les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova per intentar trobar alguna claror sobre la identitat del seu autor.

En un primer apartat ens preguntarem per la relació dels *Principia* del f. 89r amb la mateixa *Expositio...*, i seguidament compararem aquests *Principia* i l'hermenèutica de l'*Expositio...* amb la teoria exegètica de l'*Expositio Apocalypsis* i d'Arnau de Vilanova. En un segon apartat confrontarem els comentaris comuns a textos bíblics de l'autor de l'*Expositio...*, de l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* i d'Arnau de Vilanova en les obres indubtablement autèntiques. Pel que fa a la comparació entre l'*Expositio...* i les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, ens centrarem en els comentaris al

112, afirma, p. ex., que per a Arnau «le principe herméneutique de l'allégorie est tellement important qu'il s'identifie avec la "substance" chrétienne même») i l'*Expositio Apocalypsis* (Arnau de Vilanova..., 173, p. ex.: «La lletra, per tant, esdevé el centre de la interpretació cristiana de la Bíblia i, comparats amb ella, els sentits al·legòric i místic tenen un relleu secundari»).

219. En endavant, com ja hem fet en la part segona, els designarem amb el títol *Principia*, sense que això prejudgi si formen part o no de l'*Expositio...*

220. Roma, AGOC, Codice III, Varia I, ff. 70ra-85vb. Per a la descripció del manuscrit, vegeu Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 45-70; Kurt-Viktor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Gioacchino da Fiore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus», 36 (1989), 166-167; Kurt-Viktor SELGE, *Ancora a proposito del codice III, Varia I dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus», 37 (1990), 170-172; Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo da Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», I, 290-292; i Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins «I Trobada Arnau de Vilanova», I, 178-179. En l'article de Gian Luca POTESTÀ (206-217) hom trobarà un resum força detallat de l'*Expositio super XXIV capitulum Matthaei*.

capítol XXIV de *Mateu* (gran part de l'*Expositio...* n'és comentari; i Arnau de Vilanova s'hi refereix sovint), i en el famosíssim verset de *Daniel* (XII, 11). Quant a la comparació entre l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis*, ens haurem de basar, quasi exclusivament, en les referències esparses de l'*Expositio...* al llibre de l'*Apocalipsi*.

1. Els «*Principia*» (f. 89r) i l'«*Expositio...*»

En l'estat actual del manuscrit carmelità III, Varia 1, l'*Expositio...* comença en el foli 70ra i es talla en el 85vb. Segueixen tres folis en blanc i el quart, 89ra, s'inicia amb les dues darreres paraules del cinquè principi. Els actuals folis en blanc varen ésser encolats posteriorment; els originals varen ésser tallats deixant un petit marge. En el segon d'aquests marges, és a dir, en el que originàriament seria el f. 87, cap a la meitat, a la part *verso* podem llegir la paraula *populus*, cosa que ens fa pensar que l'*Expositio...* continuava almenys dos folis més. Res no sabem de l'*explicit* de l'*Expositio...* ni de l'*incipit* dels *Principia*. En la descripció del manuscrit de Miquel Batllori els *Principia* són donats com la part final de l'*Expositio...*, formant part, doncs, de la mateixa unitat.²²¹ En canvi, K.-V. Selge²²² i G.L. Potestà²²³ en llurs descripcions donen números diferents a l'*Expositio...* i als *Principia*. Ara bé, els *Principia*, segons Potestà,²²⁴ són part integrant de l'*Expositio...*, atès el caire de resum de temàtica tractada en l'*Expositio...* i el precedent que trobem en dues obres autèntiques d'Arnau de Vilanova.²²⁵

No és ara el moment de plantejar o replantejar la unitat de l'*Expositio...* amb els *Principia*.²²⁶ A efectes pràctics per a l'estudi que ens proposem

221. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...*, 188.

222. Kurt-Victor SELGE, *Un codice quattrocentesco...*, 168, dóna els núms. 7 i 8 a l'*Expositio...* i als *Principia*, respectivament. No diu res, però, de si formen part o no de la mateixa unitat.

223. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 291-292. El títol dels principis proposat per G. L. POTESTÀ: *Tredici regole per l'interpretazione della Scrittura, conclusive dell'Expositio super XXIV Mathei*.

224. Cal tenir present que per al prof. G. L. POTESTÀ l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis* són obres autèntiques d'Arnau de Vilanova (vegeu, per exemple, *Respostes al qüestionari*, 388-392 i 400-401).

225. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 336: «Essi [els *Principia*] trattano dell'interpretazione del linguaggio divino (questione discussa in *Expositio*, ff. 71rb-72rb) e come tali vanno considerati quali parte integrante del testo, alla stregua delle proposizioni poste a conclusione del *Tractatus de tempore adventus antichristi* o della *Philosophia catholica*».

226. Els motius per a plantejar la qüestió hi són, certament: 1. Perquè —tot i si suposéssim la paternitat arnaldiana de l'obra— observem que tant la *Philosophia...* com el *De tempore adventus Antichristi...* no parlen de 'principis', com sembla fer l'autor de l'*Expositio...*, ans de 'regulae' o d'assertiones': no serviria, doncs, l'analogia amb aquestes obres; 2. Perquè en aquestes dues obres les tesis del final resumeixen realment el seu contingut (en canvi, com

d'emprendre, simplement vull fer notar que no hi ha una total correspondència conceptual i de pensament entre els *Principia* i el contingut de l'*Expositio...* O dit amb d'altres paraules, que és preferible de fer la comparació de l'*Expositio Apocalypsis* (i de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova), d'una banda, amb els *Principia*, en un primer moment, i amb el contingut de l'*Expositio...*, després.

1.1. Els «*Principia*» d'interpretació de l'Escriptura, f. 89ra

a) El text

«[...] utroque istorum.

6m. Intellectus spiritualis sacrorum eloquiorum extendi potest ad omnes res illas de quibus per cetus fidelium informatur.

7m. Cum ea de quibus homines informantur per eloquia sacra pertineant solum ad statum eternitatis vel ad statum temporalitatis, ideo prima genera spiritualium intellectuum sunt anagogicus et typicus sive figurativus; uterque tamen mysticus. Et cum ea que pertinent statui temporali sunt homines aut Scriptura Sacra, vel alia preter ista, propterea typicus intellectus vel est tropologicus vel allegoricus; utroque large accepto.

8m. Quia tropologicus large sumptus tres habet species et similiter allegoricus, idcirco spirituales intellectus scripture secundum speciem sunt .vii. cum anagogico.

9m. Verborum sacre Scripture quedam significant bonum tantum, quedam vero precise malum, quedam indifferenter; utrumque trium diversos respectus vel rationes.

Xm. Secundum diversitatem personarum vel statuum quibus applicantur per Spiritum Sanctum eloquia sacra, potest unum et idem eloquium diversa significare.

XIm. Sacra eloquia .vii. modis exponunt se ipsa, scilicet per expressam intitutionem, per expressam determinationem, per expressam operationem, per expressam figurationem, per utilem allegationem, per expressam interpretationem, per expressam expositionem.

XIIIm. Sacra eloquia diversimode refferuntur ad Christum et ceteros homines inquantum significa[n]t vitium aut virtutem sive bonum aut malum.

XIIIIm. Omne sacrum eloquium quod ad literam non fuit impletum

veurem, els *Principia* del final de l'*Expositio...* no); 3. Perquè els *Principia* no són un resum de tota l'*Expositio...*; 4. Perquè no són ni tan sols un resum de la part de l'*Expositio...* que parla d'exegesi; 5. Perquè el títol dels exemplars (o almenys d'un) que en posseïa Arnau (cf. Roc CHABÀS, *Inventario...*, 193, núm. 90) així ho sembla suggerir.

tempore sinagoge complementum sue veritatis attinget in temporibus ecclesie.

Deo gratias. Amen Amen.»

b) Observacions i comparacions

Les ,regulae' de l'*Expositio Apocalypsis* són tretze com aquests principis. I dic «principis», perquè els ordinals, neutres, no encaixen amb ,regulae' ans, com ha suggerit Josep Perarnau,²²⁷ amb *principia*. Lamentablement, per l'estat actual del manuscrit, no és possible una comparació exhaustiva, però sí que podem confrontar les ,regulae', exegètiques esmentades i observades en l'*Expositio Apocalypsis* amb els vuit principis que ens han romàs.

Què en resulta, doncs, de comparar els dits *Principia* amb les ,regulae' de l'*Expositio Apocalypsis*? Formulem-ho breument en tesis: 1. Coincidència en el nombre de tretze; 2. Diferència en la denominació: ,regulae' i, probablement, ,principia'; 3. Segons l'*Expositio Apocalypsis*, les ,regulae' eren explicades ,sufficenter', ,plenarie', ,plene'; adverbis que no escauen, sobretot els dos darrers, però tampoc el primer, a la formulació tan succinta dels vuit darrers principis de l'*Expositio...*; 4. Si comparem la formulació de les ,regulae' que hom pot reconstruir a partir de les dades fornides per l'*Expositio Apocalypsis* amb els vuit principis del manuscrit, observem que no hi ha cap coincidència literal; 5. Si confrontem el contingut de les ,regulae' de l'*Expositio Apocalypsis* amb el dels vuit principis observem que: a) no hi ha cap principi que reculli el contingut de les cinc regles que sembla que hom podria reconstruir de l'*Expositio Apocalypsis* (certament, amb això no volem dir que el contingut d'aquestes regles no pogués ésser recollit en els cinc primers principis);²²⁸ b) de la temàtica de les ,regulae' que hom pot reconstruir²²⁹ només trobem un rastre vague dels «temps oportuns de revelació» en el principi núm. 13; 6. Si comparem el contingut dels vuit principis amb les ,regulae', amb la teoria exegètica i amb la praxi de l'*Expositio Apocalypsis* obtenim que: a) els principis núms. 10 i 13 són compatibles amb l'*Expositio Apocalypsis*; b) la descripció i la terminologia dels sentits de l'Escriptura que trobem en els principis núms. 7 i 8 no es corresponen amb aquelles de l'*Expositio Apocalypsis*; c) els set modes d'exposar la sagrada Escriptura del principi núm. 11 no té cap mena de correspondència en l'*Expositio Apocalypsis*; d) Tampoc no tenen referent clar en l'*Expositio Apocalypsis* els principis núms. 6, 9 i 12. En els principis que ens han romàs

227. Josep PERARNAU, *Respostes al qüestionari*, 387.

228. Vegeu *supra*, II part, apartat 2.2. *Característiques i temàtica de les «regulae»*, nota 120.

229. Vegeu *supra*, II part, apartat 2.2. *Característiques i temàtica de les «regulae»*, nota 120.

de l'*Expositio...* no surt la distinció tan fonamental de l'*Expositio Apocalypsis* entre sentit principal i sentits accessoris o secundaris. Així, doncs, tot sembla indicar d'una manera ben clara i palesa que les ,regulae' invocades i seguides en l'*Expositio Apocalypsis* no són els principis del manuscrit dels carmelitans, f. 89r.

Quina relació podem establir entre aquests *Principia* i les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova? D'una banda, des del punt de vista exegetíc, la regla que diu seguir Arnau de Vilanova és només una, mai no parla de tretze principis o regles. Ja de bon començament, doncs, les diferències són frapants. A més, el contingut de la regla d'Arnau de Vilanova no es correspon amb cap dels vuit principis que ens han romàs de l'*Expositio...* Altres aspectes de l'exegesi arnaldiana (com per exemple, el ,dia per any', l',argumentació pel sentit al·legòric'), tampoc no troben ressò en els *Principia*. Inversament, llevat dels principis núms. 6 i 13 que des d'un punt de vista molt genèric també podrien ésser compartits per Arnau de Vilanova, els *Principia* del manuscrit carmelità són ben aliens a les informacions sobre exegesi que ens ofereixen les obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova. D'altra banda, des d'un punt de vista més estructural, de composició d'obra, podem fer una altra observació. És cert que en el *De tempore adventus Antichristi...* i la *Philosophia...*, obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova, trobem al final unes tesis, anomenades respectivament ,principales assertiones' i ,regulae', però cal anar en compte a fer paral·lelismes entre aquestes tesis i els *Principia* del manuscrit carmelità, car en el cas d'Arnau de Vilanova sintetitzen el contingut de l'obra sencera, en són un veritable resum; en canvi, els *Principia* del manuscrit carmelità no només no són un resum de l'obra sencera, ans ni tan sols de la part de l'obra dedicada a l'exegesi.

1.2. La teoria exegetica de l'«*Expositio...*»²³⁰

L'autor de l'*Expositio...*, plantejada la temàtica de l'obra amb el comentari dels tres primers versets del capítol vint-i-quatre de *Mateu* i abans d'entrar en aspectes concrets, tracta de la teoria exegetica que en el decurs posterior del comentari aplicarà a la pràctica.²³¹ Segons l'autor, les paraules de Déu són ,abissus immensurabilis', i l'aplicació correcta de criteris (veritat, utilitat, ordre, propietat, modèstia) «expedit ingredi volentibus ad intellectum ipsorum».²³² Per això, «supponere debet quod in eis nichil est falsum vel inutile vel superfluum aut ociosum vel impertinens, nichil inordina-

230. Cf. *Expositio...*, ff. 71rb-72rb.

231. Per a una presentació global, vegeu: Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 326-329.

232. *Expositio...*, f. 71rb.

tum, nichil improprium, nichil riddiculosum set modestum». ²³³ Per tal d'interpretar correctament la Bíblia qualsevol lector ha de fer dues coses:

Primera: «diligenter aut determinate determinare materiam divinorum eloquiorum». ²³⁴ Cap doctor sap expressar millor o més pròpiament els seus conceptes que el Doctor Etern. Per això, el lector ha de de circumscriure's a la matèria i a les circumstàncies proposades en el text sagrat (per exemple, en *Mateu* XXIV, el propòsit és donar notícia de la [propera] consumació del món. Sense aquest supòsit no es pot entendre correctament l'esmentat capítol).

Segona: «Aliud vero quod facere debet est, ut circumspecte vitet illusiones fantasie quibus hostis humani generis nititur abducere mentes hominum a notitia veritatis et maxime evangelice». ²³⁵ En cas contrari hom pot caure en tres errors o ,vels', que deformen la imatge de l'Escriptura: a) «Primus ergo modus quo fantasia vellat et hebetat intellectum est abduciendo eum a metaphorico sensu ad literalem, sive a spirituali ad carnalem». ²³⁶ Per aquest error s'entén que en temps del Messies alguns, tot i veure'l, no el van reconèixer; o semblantment, que alguns interpretaven la ,bestia' en clau de futur, sense adonar-se que ja era present; ²³⁷ el segon tipus d'error provocat per la fantasia consisteix a ,ampliar' equivocadament les Paraules de Déu; i el tercer tipus d'error, inversament al segon, consisteix a ,restringir' equivocadament les Paraules de Déu. ²³⁸ Quan aquests errors concorren en una mateixa paraula, el ,vel' és encara més espès.

Així, doncs, tenim que segons les circumstàncies i el propòsit de la sagrada Escriptura, aquesta ha d'ésser entesa «metaphorice, stricte, large». L'autor dóna alguns exemples contemporanis: fets de París, fra Pèire Joan. ²³⁹

Voldria complementar aquestes dades teòriques amb una observació sobre la praxi exegetica de l'autor de l'*Expositio*.... Sovint, l'autor, molt fidel a la ,teoria' ara resumida, per ésser clar i no confondre gens el lector, exposa l'Escriptura segons el sentit general, que moltes vegades és el sentit vàlid

233. *Expositio*..., f. 71rb.

234. *Expositio*..., f. 71rb.

235. *Expositio*..., f. 71rb. En aquest context l'autor tracta del sentit de les paràboles.

236. *Expositio*..., f. 71va. Notem el paral·lelisme entre els sentits metafòric i espiritual, d'una banda, i literal i carnal, de l'altra.

237. Cal tenir ben present que la *bestia* és identificada per Arnau de Vilanova en l'*Apologia*... amb els «pseudoreligiosos», per l'*Expositio*... amb un prelat, per l'*Expositio Apocalypsis* amb la «caterva falsorum cristianorum».

238. *Expositio*..., f. 71vb: «Quando vero mens querentis intellectum principalem seu proprium scripture non propter fantasiam retineri vel alligari ad literalem intellectum sive carnalem sed ad spiritualement transvolat tunc etiam illudit ei fantasia dupliciter scilicet ampliando et restringendum (*sic*) rem expressam per elloquium sacrum [...]».

239. *Expositio*..., ff. 71vb-72rb.

per a tots els temps, i el sentit particular, és a dir, el més propi en una situació determinada o en un temps concret.

a) *Comparació amb els «Principia» (f. 89ra)*

De la simple lectura dels *Principia* (f. 89ra) i dels folis 71rb-72rb de l'*Expositio...* hom pot extreure dues conclusions: que la teoria exegetica dels folis 71rb-72rb no ha quedat recollida com a tal en cap dels vuit principis que coneixem; i, segona, que cap d'aquests principis és en els dits folis. Amb això no vull dir que no hi pugui haver una més o menys gran afinitat entre els folis 71rb-72rb de l'*Expositio...* i els *Principia* —que certament hi és: els principis núms. 10 i 13, encara que no són assumits explícitament com a tals, em sembla que estan en perfecta sintonia amb l'*Expositio...*—, ans simplement que no hi ha una correspondència total. La manca, però, dels primers cinc principis ens impedeix una anàlisi global.

b) *Comparació amb l'«Expositio Apocalypsis»*

Tampoc en aquest cas no és possible una comparació rigorosa, car no posseïm la formulació de les ,regulae' de l'*Expositio Apocalypsis*. Sí que podem dir, però, que cap de les ,regulae' que ens sembla haver pogut reconstruir ni la temàtica de les altres coincideix amb cap aspecte exegetic de l'*Expositio...* És més, hi ha una diferència de lèxic: l'autor de l'*Expositio...* introdueix un dualisme en qualificar el sentit literal de ,carnal' i l',al·legòric', d'espiritual. I l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, tot i que parla de sentit espiritual —i ja hem dit que aquesta paraula a vegades no té una significació ben precisa—, no sempre és referit al sentit al·legòric (ans, millor i més sovint, al principal) i no el contraposa a un sentit ,carnal', sentit que mai no és esmentat.

Quant al contingut de l'hermenèutica bíblica, podem fer algunes observacions: a) aquell principi de l'*Expositio Apocalypsis* —i d'Arnau de Vilanova—, segons el qual «Deus nichil facit frustra», troba un cert paral·lel en l'*Expositio...*: en la sagrada Escripura «nichil est falsum, inutile [... etc.]»; b) l'afirmació de l'*Expositio...* que les Paraules de Déu són ,abissus immensurabilis' i les implicacions que comporten semblen ben alienes a la mentalitat de l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* —i d'Arnau de Vilanova; c) per bé que no són totalment contraposades a la teoria exegetica de l'*Expositio Apocalypsis* —o d'Arnau de Vilanova—, les explicacions sobre les dues actituds correctes de l'exegeta (evitar la fantasia i determinar la matèria), no surten com a tals en el comentari a l'*Apocalipsi*. Sí, però, que hi seria més o menys afí el contingut corresponent a ,evitar la fantasia'; d) no és present en l'*Expositio Apocalypsis* —ni en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova— la distinció ,metaphorice, stricte, large'. Dit això, hem d'afegir

que en les dues obres, tant des del punt de vista dels fonaments teòrics com del de la praxi, és palesament perceptible una gran preocupació per la 'tècnica exegètica', per ésser el màxim d'objectiu i de no forçar el text bíblic. Les distincions exegètiques de l'*Expositio...*, ben freqüents, entre el sentit general i el sentit particular només troben algun paral·lelisme molt aïllat en l'*Expositio Apocalypsis*.

c) Comparació amb Arnau de Vilanova

La tan repetida i única regla d'interpretació bíblica d'Arnau de Vilanova no és present en l'*Expositio...*. Tampoc no hi concorren els típics temes de teoria exegètica de les obres autèntiques del metge català: l'argumentació pel sentit al·legòric o el 'dia per any'. Inversament, en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova no només no trobem la teoria exegètica de l'*Expositio...*,²⁴⁰ ans tampoc l'interès, tan propi de l'*Expositio...* i de l'*Expositio Apocalypsis*, per ésser metòdic, fidel a unes regles i per evitar, així, interpretacions errades de la Bíblia. La praxi d'ambdós és encara més frapant: mentre l'autor de l'*Expositio...* aplica metòdicament, com hem dit, les regles i procura de respectar absolutament el text bíblic, Arnau de Vilanova l'instrumentalitza, en bé d'objectius particulars, forçant-lo, si li cal.

1.3. Recapitulació

Tot i que no és possible una comparació global entre els tretze principis i la teoria exegètica de l'*Expositio...*, el fet que no hi hagi una correspondència estreta entre els vuit principis que coneixem i els folis de l'*Expositio...* dedicats a comentar l'hermenèutica bíblica, o dit amb altres paraules, que els *Principia* de cap manera no poden ésser un resum del contingut de l'obra relatiu a l'exegesi; aconsella d'ésser molt prudents a l'hora d'atribuir *Principia* i *Expositio...* a un mateix autor.²⁴¹ Per aquesta raó, doncs, les possibles comparacions entre aquesta obra i aquests *Principia* i l'*Expositio*

240. Podem fer extensives les diferències que hem constatat en el punt anterior («a», «b», «c» i «d») entre l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis* a les obres d'Arnau de Vilanova. Quant al punt «c», però, hem de dir que la possible afinitat, no certament de formulació, ans potser de contingut, entre l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis* no és compartida pel metge català.

241. Tenint en compte el tipus de relació entre els *Principia* i l'*Expositio...* (és a dir, que aquells no són un veritable resum ni de l'obra sencera ni d'una part), cal descartar les proves que intenten demostrar la paternitat arnaldiana de l'obra, basant-se en una (pretesa) analogia entre les tesis-resum del final de la *Philosophia...* i del *De tempore adventus Anticristi...* i els *Principia* del final de l'*Expositio...* És més, en tot cas, aquesta seria una diferència que hom hauria de posar en el platet dels indicis a favor de la no-paternitat arnaldiana de l'*Expositio...* quan hom sospesi la seva autoria.

Apocalypsis i les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova esdevenen més problemàtiques.

És clar, però, que les regles d'interpretació bíblica de l'*Expositio Apocalypsis* no poden ésser els *Principia* del final de l'*Expositio*... i és clar, també, que aquests principis no surten enlloc de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, qui, quan parla de regles hermenèutiques de la Bíblia, només ho fa d'una, que no coincideix amb cap dels vuit principis romanos. Des d'aquesta perspectiva, diria que, en principi, s'ha d'excloure que l'autor dels *Principia* del final de l'*Expositio*... sigui el mateix autor que ha escrit l'*Expositio Apocalypsis*²⁴² i, no caldria dir-ho, el de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova.

Anant més enllà dels *Principia* i passant al contingut sobre l'hermenèutica bíblica de l'*Expositio*... les coses es compliquen. Si tenim en compte les diferències entre l'*Expositio*... i les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, és impensable des d'aquest punt de vista que Arnau de Vilanova pugui ésser l'autor de l'*Expositio*... Respecte de l'*Expositio Apocalypsis* la qüestió resta oberta: per bé que les diferències entre el contingut exeegètic de l'*Expositio*... i les de l'*Expositio Apocalypsis* són quantitativament moltes i qualitativament notòries no arriben al punt d'ésser absolutament incompatibles i contraposades, i, sempre des d'aquest punt de vista, romandria per tant una hipotètica i llunyana possibilitat d'una identitat d'autor.

2. Comparacions de l'exegesi d'alguns textos bíblics comuns («*Expositio*...», «*Expositio Apocalypsis*», obres autèntiques d'Arnau de Vilanova)

Sense pretendre d'exhaurir les diferents possibilitats de comparació, en aquest apartat voldria confrontar l'exegesi concreta d'alguns passos bíblics puntuals de l'*Expositio*... amb les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova i l'*Expositio Apocalypsis*. Atès que una bona part de l'*Expositio*... és dedicada al capítol XXIV de *Mateu* i que tant Arnau de Vilanova com l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, si més no, fan algunes referències a aquest capítol en el decurs de les respectives obres, dedicarem un primer apartat, doncs, a *Mateu* XXIV. Un segon, prendrà com a base les referències de l'*Apocalipsi* que fa l'autor de l'*Expositio*... per tal de confrontar-les també, en cas que hi hagi correspondències, amb Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*. Un tercer apartat, al capítol XII, verset 11 del profeta *Daniel*, pas d'importància extraordinària en la polèmica escatològica arnaldiana.

242. No només hem d'excloure una identitat de l'autor dels *Principia* i de l'*Expositio Apocalypsis*, ans també de l'autor dels dits *Principia* i del de les regles que segueix l'*Expositio Apocalypsis*, en el cas que les regles hermenèutiques que diu seguir l'autor d'aquesta obra provenguin d'un altre teòleg.

Quedi clar de bon començament que el nostre objectiu no és reconstruir l'exegesi —i la teologia fonamentada en aquesta exegesi— de cada autor, ans simplement constatar els punts de coincidència i divergència en aquesta exegesi.

2.1. Mateu XXIV

a) L'«*Expositio...*» i Arnau de Vilanova: comparació²⁴³

aa) Sobre el text bíblic citat

Els textos bíblics que permenten la comparació són els següents: Mt XXIV, verset 2,²⁴⁴ verset 3,²⁴⁵ verset 11,²⁴⁶ verset 12,²⁴⁷ verset 15,²⁴⁸ verset 21,²⁴⁹ verset 22,²⁵⁰ verset 24,²⁵¹ verset 25,²⁵² verset 29,²⁵³ verset 33,²⁵⁴ verset 36,²⁵⁵ verset 37,²⁵⁶ verset 42,²⁵⁷ verset 43.²⁵⁸

243. Dins Manfred GERWING, *Vom Ende der Zeit. Der Traktat des Arnald von Villanova über die Ankunft des Antichrist in der akademischen Auseinandersetzung zu Beginn des 14. Jahrhunderts* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. Neue Folge, 45), Münster, Aschendorff Verlag 1966, 119-127, hom trobarà algunes al·lusions a la interpretació arnaldiana de Mateu XXIV i, pàg. 126, un esquema dels «signa» (Mt XXIV, 29-31).

244. *Expositio...*, f. 70rb i, per part d'Arnau de VILANOVA, *De tempore adventus Antichristi...*, 493-494 (Josep PERARNAU, *El text...*, 145).

245. *Expositio...*, f. 70rb-vb; i *De tempore adventus Antichristi...*, 495-521 (Josep PERARNAU, *El text...*, 145-146); *De mysterio cymbalorum*, 319-321 (Josep PERARNAU, *El text...*, 72), *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 243c-d i f. 250a.

246. *Expositio...*, f. 73va-b; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 159a.

247. *Expositio...*, f. 73vb; *Philosophia...*, 240-241 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 72) i *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 159a.

248. *Expositio...*, f. 74ra-vb; i *De tempore adventus Antichristi...*, 551-560 (Josep PERARNAU, *El text...*, 147); *ibidem*, 925-933 (*Ibidem*, 155); *De mysterio cymbalorum*, 575-595. 604 (Josep PERARNAU, *El text...*, 84-85); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 143c-d; *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 184a, 243-250 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 111); *Denuntiatio prima facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 180c (Francesco SANTI, *Teologia per immagini...*, 243).

249. *Expositio...*, f. 75rb-va; *De tempore adventus Antichristi...*, 957-963 (Josep PERARNAU, *El text...*, 156); *Ibidem*, 457-460 (*Ibidem*, 147) *De tempore adventus Antichristi...*, 923-934 (Josep PERARNAU, *El text...*, 155); *Ibidem*, 114-116 (*Ibidem*, 157); *De mysterio cymbalorum*, 596-604 (Josep PERARNAU, *El text...*, 85); *Philosophia...*, 466-477 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 88-89).

250. *Expositio...*, f. 75va-b; *De tempore adventus Antichristi...*, 424-429 (Josep PERARNAU, *El text...*, 144); *Philosophia...*, 468-469 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 88).

251. *Expositio...*, f. 75vb; *Philosophia...*, 460-462 i 1483-1485 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 88 i 154).

252. *Expositio...*, f. 76ra; *De tempore adventus Antichristi...*, 1118-1119 (Josep PERARNAU, *El text...*, 160); *De mysterio cymbalorum*, 619-620 (Josep PERARNAU, *El text...*, 86).

253. *Expositio...*, ff. 76va-77ra; *De tempore adventus Antichristi...*, 471-472, 522-534 (Josep PERARNAU, *El text...*, 145, 146); *De mysterio cymbalorum*, 138-149, 1045-1049 (Josep PERARNAU, *El text...*, 62, 106); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 201b.

Abans de començar l'anàlisi de les interpretacions, cal que ens aturem un moment per tal de preguntar-nos per la respectiva actitud davant el text bíblic: era el mateix text bíblic?, era citat literalment? Certament, hi ha coincidències —no podia ésser altrament— en el text bíblic citat i a vegades reproduït per Arnau de Vilanova i per l'autor de l'*Expositio...*, però aquestes coincidències en la reproducció si alhora no s'aparten també del text bíblic no ens interessen, car són absolutament lògiques. No hi ha un sol verset sencer del capítol XXIV de *Mateu* que sigui reproduït totalment de la mateixa manera per Arnau de Vilanova i l'*Expositio...*²⁵⁹

Ultra aquelles coincidències normals, lògiques i insignificants, n'hi ha d'altres que mereixen un comentari més aprofundit: són aquelles en què coincideixen Arnau de Vilanova i l'*Expositio...*, però no la Vulgata.²⁶⁰ Analitzem-les:

a) *Mateu* XXIV, 12. Tant l'*Expositio...* com Arnau de Vilanova donen 'abundabit' en comptes de l',abundavit' de la Clementina. Aquesta diferència, però, no sembla important, car la majoria de manuscrits medievals de la Bíblia també porten 'abundabit'.²⁶¹

b) *Mateu* XXIV, 24b. Tot i que el text aportat per Arnau de Vilanova i per l'autor de l'*Expositio...* no coincideix, trobem l'ús del verb 'deducere', comú a ambdós, i a la vegada divergent de la Clementina, que dona 'indu-

254. *Expositio...*, f. 77va-vb; *De mysterio cymbalorum*, 538-641 (Josep PERARNAU, *El text...*, 83-87); *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 163d (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 39); *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 188c, 690-699 (Cosimo REHO, *La polémica...*, 126); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 238d.

255. *Expositio...*, f. 78rb; *De mysterio cymbalorum*, 439-441 (Josep PERARNAU, *El text...*, 77-78); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 144d; *Prima denuntiatio Gerundensis* (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 49); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239c; *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 258c.

256. *Expositio...*, ff. 77rb-78ba; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 148c.

257. *Expositio...*, f. 78va-b; *De mysterio cymbalorum*, 403-404 (Josep PERARNAU, *El text...*, 143).

258. *Expositio...*, f. 78vb; *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 188d, 718-721 (Cosimo REHO, *La polémica...*, 127).

259. Cal tenir en compte, però, que l'autor de l'*Expositio...* sovint adapta el text (concordança dels temps, conjugació dels verbs) per tal de fer més fàcil el comentari. N'hi ha cinc o sis amb petites variants.

260. Ens referim en aquest cas a la Vulgata Clementina. Certament, no era el text bíblic utilitzat en les obres que estudiem. Però, com que no coneixem els còdexs utilitzats, el prendrem com a referència tenint, això sí, compte de les variants que assenyalava l'edició crítica del *Novum Testamentum Domini nostri Iesu Christi latine secundum editionem sancti Hieronymi*. Ad codicum manuscriptorum fidem recensuit Iohannes WORDSWORTH, S.T.P., episcopus Sarisburiensis, in operis societatem adsumpto Henrico Iuliano WHITE, A.M., collegii Mertonensis socio, I, Oxonii, E. Typographeo Clarendoniano 1879-1898.

261. Cf. *Novum Testamentum... latine*, 142, nota 12.

cere'. No he sabut trobar cap manuscrit amb aquesta variant, tot i que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, també la fa servir.²⁶²

c) *Mateu XXIV*, 36. També en aquest cas el text bíblic aportat per ambdós autors no coincideix, però observem una paraula comú, 'celorum', que s'aparta de la Clementina: 'in celo'. La majoria de manuscrits llatins de la Bíblia donen 'celorum'.²⁶³

d) *Mateu XXIV*, 43. Es tracta ara d'un canvi d'ordre de paraules: mentre la Clementina —i els còdexs col·lacionats en el *Novum Testamentum... latine*— porta 'si sciret paterfamilias', tant l'*Expositio...* com Arnau de Vilanova inverteixen l'ordre: 'si paterfamilias sciet' (*Expositio...*), 'si paterfamilias sciret' (Arnau de Vilanova).

Com a balanç podem dir que llevat del canvi de verb ('deducere' per 'inducere') del punt 'b' i del canvi d'ordre relatiu al 'si paterfamilias sciet' (punt 'd'), les variants observades en els textos d'ambdós autors respecte de la Vulgata Clementina, presa per nosaltres com a referència, però, no utilitzada pels autors estudiats, són fàcilment explicables, car són documentades per molts manuscrits. Fins i tot aquestes variants ('a' i 'd'), no reportades en l'apartat crític del *Novum Testamentum... latine*, no presenten dificultat si tenim en compte que en el cas «a» la mateixa variant és testimoniada en una altra obra contemporània i en el cas 'd' es tracta d'un simple canvi d'ordre, lògic si tenim en compte que en aquest moment els autors no solien citar literalment —ambdós s'aparten entre ells, en la paraula següent, el verb 'scire'— i que en realitat l'únic que fan es anteposar el subjecte al predicat, és a dir, restituir l'ordre sintàctic natural.

Passem a les diferències. Vegem per començar una sèrie de textos citats en més d'una ocasió per Arnau de Vilanova sempre amb variants; variants, però, que no es troben en l'*Expositio...*:

a) *Mt XXIV*, 12. En Arnau de Vilanova, les dues vegades que cita aquest text, cau el 'quoniam' per 'cum' i per 'quia'; l'*Expositio...* manté el 'quoniam'.²⁶⁴

b) *Mt XXIV*, 15. Arnau de Vilanova en els dos textos en què comenta aquest pas (*De tempore adventus Antichristi...* i *De mysterio cymbalorum*) recalca l'oscil·lació entre 'dicta est a Daniele, i, secundum aliam litteram', 'dictam ad Daniele',²⁶⁵ en l'*Apologia...*, però, sense comentar ni citar el text bíblic sencer, reproduïx la variant 'dicta est a Daniele propheta'. L'*Expositio...*

262. *Expositio Apocalypsis*, 258/164-165.

263. *Novum Testamentum... latine*, 144, nota 36.

264. Cap de les variants indicades en el *Novum Testamentum... latine* porta el «cum» i el «quia».

265. La variant esmentada per Arnau de Vilanova no només no és donada en el *Novum Testamentum... latine*, ans les recerques de l'editor del *De mysterio cymbalorum* tampoc no van donar fruit (cf. Josep PERARNAU, *El text...*, 84, nota corresponent a les línies 579-581). No sabem, doncs, quina era aquesta «alia littera».

mai, en les repetides ocasions que reproduceix el text, no suggereix la distinció d'Arnau de Vilanova.

c) Mt XXIV, 25. Arnau de Vilanova afegeix dues vegades ,omnia'; l'*Expositio...*, no.²⁶⁶

d) Mt XXIV, 33. En aquest verset els canvis són quatre: 1r. En les tres vegades que Arnau de Vilanova cita aquest text, canvia l',ita vos' per ,cum ergo' en dues ocasions i per ,itaque', en la tercera; l'*Expositio...* manté ,ita et vos'.²⁶⁷ 2n. En les tres ocurrences, Arnau de Vilanova canvia el ,quia' per ,quoniam';²⁶⁸ l'*Expositio...* manté el ,quia'. 3r. En tots tres casos, també, Arnau de Vilanova afegeix un ,et', que no és al text bíblic; l'*Expositio...*, no.²⁶⁹ 4r. En dues ocasions Arnau de Vilanova afegeix una paraula, ,consummatio'; l'*Expositio...*, no.²⁷⁰

e) Mt XXIV, 36. Hem vist que, en comentar aquest verset, Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio...* s'aparten del ,celorum' i utilitzen ,in celo'. Aquesta era la coincidència, però vegem ara les divergències: Arnau de Vilanova dóna ,illa vel hora' en comptes d',illa et hora',²⁷¹ afegeix ,nec Filius',²⁷² escriu ,nisi Pater' per ,nisi solus Pater',²⁷³ variants que no troben ressò en l'*Expositio...*. L'autor d'aquesta obra també introdueix un canvi: ,solus Pater' en comptes de ,nisi solus Pater'.²⁷⁴

Les diferències, però, no s'acaben aquí. N'hi ha d'altres:²⁷⁵ Arnau de Vilanova dóna diverses versions —que no coincideixen amb la Vulgata— de Mateu XXIV, 21, però mai la que ofereix l'*Expositio...*, que també s'aparta de la Vulgata. Arnau de Vilanova les dues vegades que cita Mateu XXIV, 29, és fidel al text; en canvi l'*Expositio...*, l'única vegada que cita aquest text, introdueix variants.²⁷⁶

266. En cap de les variants indicades en el *Novum Testamentum... latine* apareix l'«omnia».

267. Cap de les variants introduïdes per Arnau de Vilanova és indicada en el *Novum Testamentum... latine*.

268. Variant que porta el dit *Epternacensis* (París, BN, Lat. 9389).

269. «Et» és documentat en el *Correctorium vaticanum*.

270. Variant no indicada en el *Novum Testamentum... latine*.

271. No és assenyalada en el *Novum Testamentum... latine*.

272. El *Novum Testamentum... latine*, en nota a la pàgina 146, ofereix el comentari següent, de sant Jeroni: «in quibusdam Latinis codicibus additum est "neque filius" quum in graecis et maxime Adamantii et Pierii exemplaribus hoc non habeatur adscriptum; sed quia in nonnullis legitur disserendum videtur Gaudent Arius et Eunomius quasi ignorantia magistri gloria discipulorum sit».

273. No és indicada en el *Novum Testamentum... latine*.

274. Variant que porten els anomenats còdexs *Cavensis* i *Fuldensis*.

275. No té massa sentit de considerar petites diferències com la manca de paraules (per exemple «et», «hoc»), etc. Tampoc, el canvi d'un temps verbal per un altre per adaptar-lo al context. He escollit les significatives.

276. Variants no reportades en el *Novum Testamentum... latine*.

Abans de cloure l'apartat serà bo de fer alguna observació relativa a l'anàlisi anterior. No és possible d'identificar quina versió de l'Evangeli de Mateu utilitzen aquests autors (certament no és cap dels recensionats en el *Novum Testamentum... latine*); no és ni tan sols possible de saber si ambdós autors empen la mateixa versió, possibilitat aquesta molt improbable, ateses les moltes divergències constatades. Ambdós tendeixen a citar lliurement, adaptant el text, introduint petits canvis, etc. Precisament, l'anàlisi d'aquestes variants introduïdes lliurement sembla portar-nos a la conclusió que es tracta de dos autors diferents.

bb) Sobre les interpretacions

No és aquest el lloc adient per a reconstruir el comentari sencer del capítol XXIV de Mateu d'Arnau de Vilanova i de l'autor de l'*Expositio...* i d'anàlitzar-los globalment —tasca, d'altra banda, ben interessant—, ni tan sols, per a traçar les línies mestres d'ambdós comentaris. El nostre objectiu és molt més simple: estudiar les interpretacions d'Arnau de Vilanova i de l'autor de l'*Expositio...* que, sigui perquè coincideixen, sigui perquè són incompatibles o contraposades, poden ésser rellevants per al problema que ens hem plantejat. Deixarem, doncs, de banda el comentari d'aquells passos bíblics que, sota aquest aspecte, no aporten res. I comencem per dues coincidències:

1. En comentar Mateu XXIV, 3,²⁷⁷ tant l'*Expositio...*²⁷⁸ com Arnau de Vilanova,²⁷⁹ coincideixen a assenyalar que la pregunta dels deixebles es refereix a tres qüestions i que, en l'*Evangeli de Mateu* a diferència del de Lluc, Jesús només respon a les dues darreres. Però la coincidència, com veurem una mica més endavant, s'acaba aquí i dona pas a divergències.

2. Una segona coincidència, també aquesta molt genèrica: Mateu XXIV, 25.²⁸⁰ Segons l'autor de l'*Expositio...*,²⁸¹ l'objectiu de Jesús en pronunciar aquestes paraules era 'evitar les fal·làcies'; en la mateixa línia, Arnau de Vilanova,²⁸² pensa que són una exhortació a conèixer els temps finals.

I d'aquestes dues coincidències, massa genèriques per extreure conclusions, passem a les divergències, més nombroses.

277. Mateu XXIV, 3: «Sedente autem eo super Montem Oliveti, accesserunt ad eum discipuli secreto, dicentes: "Dic nobis, quando haec erunt? et quod signum adventus tui, et consummationis saeculi?"».

278. *Expositio...*, f. 70rb-vb.

279. *De tempore adventus Antichristi...*, 495-521 (Josep PERARNAU, *El text...*, 145-146); *De mysterio cymbalorum*, 319-321 (Josep PERARNAU, *El text...*, 72); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 243c-d, f. 250a.

280. Mt XXIV, 25: «Ecce praedixi vobis».

281. *Expositio...*, f. 76ra.

282. *De tempore adventus Antichristi...*, 1118-1119 (Josep PERARNAU, *El text...*, 160); *De mysterio cymbalorum*, 619-620 (Josep PERARNAU, *El text...*, 86).

1. I comencem pel verset 3. L'autor de l'*Expositio...*,²⁸³ que no reproduïx el text bíblic, sosté que la pregunta dels deixebles es refereix a: a) la ,ruina vel destructio' del temple (,expressius'); b) els signes de la ,consummatio seculi'; c) i de la «structura eterni templi». En l'*Evangelii de Mateu* —a diferència del de *Lluc*—, Jesús ,ad litteram' només respon a b) i c). Per a l'autor de l'*Expositio...*, la destrucció del temple antic, (,intellectus generalis') significa la ,consummatio saeculi' i («particularis intellectus») la ,consummatio sinagoge' o també la ,ruina Ecclesie carnalis',²⁸⁴ a la qual seguirà el ,tercius status seculi'. Arnau de Vilanova també distingeix tres qüestions:²⁸⁵ a) ,de tempore desolationis vel eversionis templi'; b) ,de signis ultimi adventus Domini'; i c) ,de signis consummationis seculi'. *Mateu*, sempre segons el metge català, omet la primera (no ,quantum ad rem sed quantum ad litteralem expressionem'); en canvi *Lluc*, no (Lc XXI, 20-24). Segons Arnau de Vilanova, comentant *Lluc*, l'esmentada ,eversio' es produí en temps de Titus i Vespasià: com a conseqüència, Jerusalem romandrà en mans dels gentils fins als darrers temps, en els quals els cristians la podran ,acquirere et tenere pacifice'. La resposta de Jesús a la segona qüestió, és a dir, als ,signa consummationis seculi', al·ludeix a tres graus diversos d'esdeveniments segons la seva proximitat temporal: a) ,signa quod sunt propinqua' (verset 29); b) ,signa quod sunt propinquiora' (verset 30); c) ,signa quod sunt propinquissima' (proximitat de dies o hores) (verset 31).²⁸⁶

Ultra les coincidències (distinció de tres qüestions —que no són però les mateixes!— i afirmació que *Mateu* ,ad litteram' només respon a la segona i la tercera²⁸⁷), les divergències són clares: formulació diferent (i no només la formulació, almenys en la tercera també el contingut) de les qüestions; manca en Arnau de Vilanova el paral·lelisme entre la sinagoga i l'Església carnal (és a dir, l'aplicació del principi exegetic entre el sentit general i el particular), amb els seus set signes respectius; falta en l'*Expositio...* la gradació entre els signes i la proximitat dels esdeveniments.

283. *Expositio...*, f. 70rb-vb.

284. *Expositio...*, f. 70va: «Proinde sicut ruina templi veteris designavit propinquissimam consumationem sinagoge, sic ruina carnalis ecclesie consumationem significat propinquissimam omnium temporalium aut seculi finem».

285. Els textos arnaldians sobre *Mateu* XXIV, 3 són: *De tempore adventus Antichristi...*, 495-521 (Josep PERARNAU, *El text...*, 145-146); *De mysterio cymbalorum*, 319-321 (Josep PERARNAU, *El text...*, 72); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 243c-d, f. 250a.

286. Cf. Manfred GERWING, *Vom Ende der Zeit...*, 126.

287. Cal tenir en compte que en el comentari més extens d'Arnau de Vilanova a aquest pas, és a dir, en el del *De tempore adventus Antichristi...* no trobem aquest matís. En Arnau només apareix l',ad litteram' en l'*Antidotum...*

2. *Mateu XXIV, 15*.²⁸⁸ Aquest vers, especialment en els textos arnaldians, va estretament lligat a la profecia de *Daniel XII, 11*. Nosaltres, però, deixarem el comentari del text profètic per a més endavant i ara ens limitarem el comentari a *Mateu XXIV, 15*. Segons l'*Expositio...*,²⁸⁹ Jesús amb aquestes paraules expressa: a) la utilitat de conèixer els darrers temps, i b) l'ordre dels esdeveniments. Sempre segons l'autor de l'*Expositio...*, 'abominatio desolationis' significa la vinguda de l'Anticrist i 'loco sancto', la 'sedes Petri et status religionis'. Per a Arnau de Vilanova,²⁹⁰ la referència a l'abominatio desolationis' —i observa que *Daniel* només fa ús d'aquesta expressió en el capítol XII, verset 11— indica la 'qualitatem persecutionis' i el temps 'in quo fiet'. Estableix, també, un paral·lelisme entre el coneixement dels temps de la vinguda de Crist i el preconeixement de l'arribada de l'Anticrist.²⁹¹ Aquestes diferències se sumen a la del text bíblic reproduït, ja indicada.

3. *Mateu XXIV, 21*.²⁹² L'autor de l'*Expositio...*²⁹³ sosté que la 'tribulatio' no es refereix a l'excidió Ierusalem' ('in illa solum vigeat periculum corporalis mortis'), ans a la de l'Anticrist ('periculum mortis corporalis' i 'illuxionis sensuum per falsa signa sanctitatis'), i que aquesta 'suscitata fuit in pauperes et discipulos Cristi'. Insisteix en el fet que el text diu «qualis», no «quanta», observació que li dona peu a distingir entre la tribulació de l'apostasia (ja començada) i la de l'Anticrist. La primera és més forta per la quantitat, la segona per la qualitat. Per a Arnau de Vilanova,²⁹⁴ en canvi, l'expressió 'tribulatio magna' es refereix a la 'qualitatem et magnitudinis mensuram'. I si l'*Expositio...* només distingia entre dues persecucions, Arnau de Vilanova afirma que la persecució al·ludida és la quarta.²⁹⁵

288. *Mateu XXIV, 15*: «Cum ergo videritis "abominationem desolationis", quae dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto (qui legit intelligat)».

289. *Expositio...*, f. 74ra-vb.

290. Vegeu *De tempore adventus Antichristi...*, 551-560 (Josep PERARNAU, *El text...*, 147); *ibidem*, 925-933 (*Ibidem*, 155); *De mysterio cymbalorum*, 575-595. 604 (Josep PERARNAU, *El text...*, 84-85); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 143c-d; *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 184a, 243-250 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 111); *Denuntiatio prima facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 180c (Francesco SANTI, *Teologia per immagini...*, 243).

291. Certament, ultra les diferències indicades, seria comú a ambdós autors l'observació que aquestes paraules de Jesús pressuposen la conveniència de conèixer els temps finals.

292. *Mateu XXIV, 21*: «Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque modo, neque fiet».

293. *Expositio...*, f. 75rb-va.

294. Els textos arnaldians sobre *Mateu XXIV, 21* són: *De tempore adventus Antichristi...*, 957-963 (Josep PERARNAU, *El text...*, 156); *Ibidem*, 457-460 (*Ibidem*, 147); *De tempore adventus Antichristi...*, 923-934 (Josep PERARNAU, *El text...*, 155); *Ibidem*, 114-116 (*Ibidem*, 157); *De mysterio cymbalorum*, 596-604 (Josep PERARNAU, *El text...*, 85); *Philosophia...*, 466-477 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 88-89).

295. *Philosophia...*, 466-477 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 88-89).

4. *Mateu XXIV, 33*.²⁹⁶ Segons l'autor de l'*Expositio...*,²⁹⁷ Jesús en aquest pas suggereix cinc coses: 1. 'Renovatio ecclesie' ('ficus' significa 'ecclesia'); 2. 'Ecclesia renovata sicut estas' (cita la *Philosophia...*); 3. 'omnia que premissit implebuntur ante quam veniat consumatio'; 4. 'renovatio' significa: a) 'estas Anticristi' i b) 'consumatio'; 5. Esdevinguts aquests fets, els fidels no n'han d'esperar cap altre, ans han d'estar segurs que 'prope est'. Aquests signes no són ni tan sols esmentats en els freqüents comentaris d'Arnau de Vilanova al referit pas de *Mateu*.²⁹⁸

5. *Mateu XXIV, 36*, amb les famoses paraules «de die autem illa et hora nemo scit, neque angeli celorum, nisi solus Pater», és un text fonamental per a tota l'exegesi apocalíptica medieval i, en particular, per a la polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els teòlegs: segons els dominics —així li ho retreien—, aquestes paraules neguen que hom pugui conèixer els temps finals, com hauria pretès el metge català. Un element important de l'exegesi dels dominics era la interpretació de 'dia' i 'hora' en sentit ampli, és a dir, com a 'consummatio temporis'. Arnau de Vilanova,²⁹⁹ en canvi, els interpreta en sentit restringit, com a 'dia' i 'hora': encara que, en un futur (respecte de quan foren pronunciades les paraules bíbliques) no hi pogués haver coneixement del dia i l'hora —fa adonar que el text diu 'scit' i no 'sciet'— n'hi podria haver de la setmana, del mes i de l'any. L'*Expositio...*,³⁰⁰ aliena a l'esmentada polèmica i en un context ben diferent, malgrat que —com Arnau de Vilanova— admeti una precognició dels temps finals, coincideix amb la interpretació dels adversaris d'Arnau de Vilanova en el fet d'interpretar 'dia' i 'hora' en sentit extens, com a 'temps finals'. Arnau de Vilanova s'esforça a vèncer les dificultats exegetiques que li planteja aquest text; l'autor de l'*Expositio...*, en canvi, centra la seva atenció en la reflexió trinitària, més teològica que no pas exegetica, de si el Fill també quedava implicat per la 'reserva' del Pare.

6. I encara una darrera discrepància significativa: *Mateu XXIV, 42*.³⁰¹ Arnau de Vilanova³⁰² cita i reproduïx el llarg comentari

296. *Mateu XXIV, 33*: «Ita et vos cum videritis haec omnia, scitote quia prope est in ianuis».

297. *Expositio...*, ff. 77va-78ra.

298. *De mysterio cymbalorum*, 541-642; *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 163d (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 39); *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 188c, 690-699 (Cosimo Reho, *La polemica...*, 126); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 238d.

299. *De mysterio cymbalorum*, 439-441; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 144d; *Prima denuntiatio Gerundensis* (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 49); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239c; *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 258c.

300. *Expositio...*, f. 78rb.

301. *Mateu XXIV, 42*: «Vigilate ergo, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit».

302. *De mysterio cymbalorum*, 403-404 (Josep PERARNAU, *El text...*, 75).

d'AGUSTÍ, *Ad Hesichium CXCIX*, sobre els tres servents, que l'*Expositio...* omet.³⁰³

b) L'«*Expositio...*» i l'«*Expositio Apocalypsis*»: intent de comparació

En l'*Expositio Apocalypsis* compareixen algunes citacions i al·lusions al capítol vint-i-quatre de *Mateu* que ens permeten d'establir una mínima —i dic mínima, perquè els textos susceptibles d'ésser comparats no són ni molts ni qualitativament significatius— confrontació amb l'*Expositio...* En principi els textos bíblics serien *Mateu* XXIV, verset 7,³⁰⁴ verset 13,³⁰⁵ verset 14,³⁰⁶ verset 21,³⁰⁷ verset 29,³⁰⁸ però en el cas dels versets 13 i 14 els comentaris són tan vagues que no ens serveixen. Semblantment, la coincidència respecte del verset 21 és desestimable per massa genèrica.

L'*Expositio Apocalypsis* en dues ocasions identifica la paraula «gentes» (*Mateu* XXIV, 7 i 14) amb els «amatores presentis vitae».³⁰⁹ L'*Expositio...*,³¹⁰ des d'una perspectiva similar, interpreta «gentes» com a «carneles». Notem, però, que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, quan semblaria natural el seu ús, evita la paraula «carneles».

L'*Expositio...*,³¹¹ en el comentari al verset 29, refereix la darrera persecució als «promoventes evangelicam paupertatem»; en canvi, l'*Expositio Apocalypsis*, als «fautores evangelicae veritatis».³¹² És simplement un detall de lèxic; detall però que em sembla significatiu, ja que l'autor de l'*Expositio...*, mitjançant la relació no només amb la pobresa, ans amb qui la promou, qui sap si no insinua que el grup de cristians autèntics que patiran l'última persecució seran d'àmbit franciscà. En canvi, l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, que certament no és franciscà, omet la paraula «pobresa». Aquest contrast de matís potser suggereix la procedència dels respectius autors.

303. *Expositio...*, f. 78va-b.

304. *Expositio...*, ff. 72vb-73rb; *Expositio Apocalypsis*, 248/190.

305. *Expositio...*, f. 74ra; *Expositio Apocalypsis*, 258/164-165.

306. *Expositio...*, f. 74ra-b; *Expositio Apocalypsis*, 48/190-193.

307. *Expositio...*, f. 75rb-va; *Expositio Apocalypsis*, 117/264-267.

308. *Expositio...*, ff. 76va-77ra; *Expositio Apocalypsis*, 117/264-267.

309. *Expositio Apocalypsis*, 248/190: «GENTES, id est amatores praesentis vitae».

310. *Expositio...*, f. 72vb-73rb.

311. *Expositio...*, f. 76va-77ra.

312. *Expositio Apocalypsis*, 117/264-267.

2.2. *Apocalipsi*a) L'«*Expositio...*» i *Arnau de Vilanova: comparació*

Des del punt de vista exeegètic no hi ha molts textos comuns de l'*Apocalipsi* en què sigui possible una comparació entre Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio...* Vegem-los.

Arnau de Vilanova³¹³ relaciona la ,bestia' de l'*Apocalipsi*³¹⁴ amb la «caterua reprobatorum ascendens in sublimitatem potentie secularis de populo infidelis, cuius caput est Antichristus»; l'*Expositio...*³¹⁵ afirma simplement que qui interpreta la bèstia ,ascendente de mari' com a un ,simulacrum materiale' no s'adona que ,illa prophetia [est] impleta'. Les interpretacions no són contraposades, certament, però la manera de parlar és diversa.

L'expressió ,uxor Agni' d'*Apocalipsi* XXI, 9, és interpretada per Arnau de Vilanova com a l'església militant,³¹⁶ per l'*Expositio...*,³¹⁷ en canvi, com a nova Jerusalem.

I la darrera, que implica una contraposició total, es refereix a les paraules ,ecce venit cum nubibus' d'*Apocalipsi* I, 7. Segons l'autor de l'*Expositio...*,³¹⁸ que esmenta aquestes paraules en ocasió del comentari de Mateu XXIV, 30,³¹⁹ «illi vero qui hec verba retorserunt ad personalem adventum Christi non sunt recordati Scripture dicentis quod tunc veniet in nube et non in nubibus, licet cum nubibus». Per a Arnau de Vilanova, d'altra banda, en aquest pas ,Ioannes loquens de secundo adventu Christi...'³²⁰

b) L'«*Expositio...*» i l'«*Expositio Apocalypsis*»: comparació

Les citacions de l'*Apocalipsi* que trobem esparses per l'*Expositio...*, tot i no ésser moltes, ens permeten una mínima confrontació d'aquesta obra amb l'*Expositio Apocalypsis*.

313. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 150b-c (vegeu, també, *Sobre la suposada...*, 123); i *Confessió de Barcelona*, 117-118 (*Sobre la suposada...*, 126).

314. «Bestia ascendente de terra» i «bestia ascendente de mari»: Apoc XIII, 11; XI, 7; i XIII, 1.

315. *Expositio...*, f. 71va.

316. Cf. *De mysterio cymbalorum...*, 222-228 (Josep PERARNAU, *El text...*, 67).

317. *Expositio...*, f. 74ra.

318. *Expositio...*, f. 77ra.

319. *Mateu* XXIV, 30b: «[...] et videbunt Filium hominis venientem in nubibus caeli cum virtute multa et maiestate».

320. *De tempore adventus Antichristi...*, 1243-1249 (Josep PERARNAU, *El text...*, 163): «Nam si Ioannes, loquens de secundo adventu Christi, primo *Apocalypsis* iussu Spiritus Sancti clamabat temporibus nascentis ecclesie: "Tempus prope est: ecce venit cum nubibus [...]" (*Apoc* I, 7) et cetera, quanto verius nunc, predictis consideratis, precones ecclesie poterunt id clamare?».

Comencem per les coincidències. Certament, hi són; però són irrellevants, genèriques, no evidencien una afinitat mínimament consistent entre ambdues obres: a) la tensió entre ,regnum Dei' i ,terra' d'Apoc I, 6 i, sobretot, V, 10;³²¹ b) a grans trets també seria coincident la interpretació de la ,meretrix' de l'*Apocalipsi* (XVII, 1);³²² c) potser no hi ha pròpiament coincidència, però sí un cert paral·lelisme entre les distincions ,intus' i ,foris' de l'*Expositio Apocalypsis*,³²³ i ,quantum ad circumstantias sue perfectionis' i ,quantum ad opera' de l'*Expositio*...,³²⁴ introduïdes a propòsit del ,sextus angelus' (Apoc IX, 13 —i X, 1—); d) interpretació més o menys semblant d'Apoc VI, 12-13;³²⁵ d'Apoc X, 8 (,librum apertum');³²⁶ Apoc VII, 1 (,quatuor venti');³²⁷ o per acabar Apoc XXII, 11 (,qui in sordibus est').³²⁸ Fins i tot en aquests mateixos textos en què hem copsat coincidències no hi manquen divergències: algunes són insignificants, d'altres potser no tant, i mereixen d'ésser recollides a continuació.

La majoria de les coincidències anteriors són simplement interpretacions que van, més o menys, en la mateixa línia i que, sobretot, no s'exclouen. Les divergències no són tampoc molt clares: a) Anteriorment ja hem tractat d'Apoc VI, 12-13. Per ,lluna' i ,sol' l'*Expositio*³²⁹ entén Església i Crist; l'*Expositio Apocalypsis*,³³⁰ ,status saecularium' i ,status regularium'. b) També hem fet referència als ,venti terrae' (que l'autor de l'*Expositio*... transformava en ,venti caeli'). Segons l'autor de l'*Expositio*...,³³¹ en sentit general, són Orient, Occident, Septentrió i Migdia; en sentit particular, els quatre pobles o estats de l'Església: ,coniugati, continentes, seculares, regulares'. L'*Expositio Apocalypsis*³³² —obra tota ella destinada a comentar l'Apocalipsi i de la qual, per tant, hom esperaria una explicació més extensa que la de l'*Expositio*..., amb d'altres objectius— només els

321. *Expositio*..., f. 73ra; i *Expositio Apocalypsis*, 88/279-284. Tot i així el lèxic és lleugerament diferent: l'autor de l'*Expositio*..., com ja hem vist, refereix l'adjectiu ,carnal' als falsos cristians, fent-lo esdevenir un substantiu (amb relació a ,espiritual'); en canvi, l'autor de l'*Expositio Apocalypsis* evita aquesta substantivització de ,carnal'.

322. *Expositio*..., f. 74ra; *Expositio Apocalypsis*, 219/21-24 i 265/154-266/192.

323. *Expositio Apocalypsis*, 135/132-136/165 i 141/2-25.

324. *Expositio*..., f. 76ra-b.

325. *Expositio*..., f. 76vb; *Expositio Apocalypsis*, 106/330-107/371. Malgrat la coincidència general —vegeu *infra*— la interpretació de ,sol' i ,lluna' és dispar.

326. *Expositio*..., f. 77rb; *Expositio Apocalypsis*, 144/97-145/130 (salta però la paraula «apertum»).

327. *Expositio*..., f. 77rb (a diferència del text de l'*Apocalipsi*, ,venti celi'); *Expositio Apocalypsis*, 109/2-22 (com l'*Apocalipsi*, ,venti terrae').

328. *Expositio*..., f. 82rb; *Expositio Apocalypsis*, 289/262-264.

329. *Expositio*..., f. 76vb.

330. *Expositio Apocalypsis*, 106/330-107/371.

331. *Expositio*..., f. 77rb.

332. *Expositio Apocalypsis*, 109/2-22.

esmenta: els interpreta com a ,quatuor populi Ecclesiae', sense concretar. c) Finalment, la ,terciam partem stellarum' d'Apoc XII, 4, és en el cas de l'*Expositio Apocalypsis* aplicat a un grup de persones: ,totum coetum reproborum';³³³ en canvi, sembla que per l'autor de l'*Expositio...*, no.³³⁴ d) Un altre contrast de detall, però especialment dotat de càrrega significativa, es refereix a Apoc X, 1 (,angelo amicto nube'): l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*³³⁵ l'identifica amb el ,pontifex', ,qui tertium statum saeculi non figurative sed realiter inchoabit'; en l'*Expositio...*³³⁶ manca aquesta identificació ,angelus'-,pontifex'.³³⁷

2.3. *Daniel XII, 11*

En aquest apartat compararem la interpretació arnaldiana de *Daniel XII*, 11³³⁸ amb la de l'autor de l'*Expositio...*³³⁹

Les coincidències d'ambdós autors es redueixen a una: justificar el comentari de *Daniel XII*, 11, en concret de les paraules ,abhominatio desolationis', per la indicació de Jesús (Mt XXIV, 15). La interpretació pròpia-ment dita de *Daniel XII*, 11, és divergent.

Per a l'autor de l'*Expositio...* «Danielis non accipiatur ad literam sed ad intellectum sub sensu litere clausum», és a dir, hom ha d'interpretar ,metafòricament'.³⁴⁰ No sé exactament fins a quin punt Arnau de Vilanova podria estar o no d'acord amb aquest pressupòsit. Per a Arnau de Vilanova, almenys després de la seva exegesi, el text de *Daniel XII*, 11, roman ben clar als ulls de tothom fins al punt que una i altra vegada en la polèmica

333. *Expositio Apocalypsis*, 158/98-104.

334. *Expositio...*, f. 82ra.

335. *Expositio Apocalypsis*, 141/2-19.

336. *Expositio...*, f. 70vb. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'anuncio...*, 326, nota 138, transcriu el text.

337. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'anuncio...*, 338 (i l'*Appendice*, 341-344) concedeix un valor especial a la interpretació d'aquest pas: l'*Expositio...* seria el punt intermedi d'una evolució del mateix autor en tres etapes representades per la *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*, l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis*. Nosaltres, prescindint ara de l'«evolució» en diverses etapes i de possibles o probables interpretacions, ens limitem a indicar el fet: la diferència entre l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis*.

338. Per als textos arnaldians, vegeu Jaume MENSA, *La polèmica escatològica...*, 298-310 i 368-415. Dins *Sobre la suposada...*, 189-190, hom trobarà un resum dels aspectes més importants de l'exegesi arnaldiana.

339. *Expositio...*, ff. 74rb-74vb. L'*Expositio Apocalypsis* no comenta *Daniel XII*, 11.

340. Una confirmació d'això: quan en aquest context al·lega 2 Tes s'hi refereix amb l'expressió ,aliam metaphoram', *Expositio...*, f. 74va. No deixa d'ésser significatiu que Arnau de Vilanova eviti de qualificar la seva interpretació de *Daniel XII*, 11 de ,metafòrica' o ,al·legòrica': *De mysterio cymbalorum*, 1050-1052 (Josep PERARNAU, *El text...*, 106).

que l'enfrontà amb els teòlegs professionals diu que no és possible d'entendre aquest text altrament!

En comentar aquest pas, l'autor de l'*Expositio...* es val d'una sèrie d'elements, absents en les obres d'Arnau de Vilanova: a) la distinció *in recto* ('abominatio') i *in obliquo* ('desolatio'), aplicada a l'Anticrist; b) la correspondència entre 'desolatio' i Anticrist, i 'abominatio' i 'subversio evangelice veritatis'; c) la introducció del 'non dixit... sed' següent: «'Cum videritis abominationem desolationis' et non dixit tamen abominationem vel desolationem»;³⁴¹ d) l'enumeració dels fets que precediran la vinguda de l'Anticrist: 'deiectio manifesta generalis evangelice veritatis' (*Daniel* XI) i 'reformatio' (*Daniel* XII). Aquests elements, considerats per si mateixos o en relació amb la interpretació de les obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova, no tindrien massa importància —en realitat *stricto sensu* no són incompatibles amb la interpretació arnaldiana— si no fos pel fet que en el polèmica contra el dominic el metge català ha anat fixant una forma d'exposar *Daniel* XII, 11, que no canvia, que roman sempre igual.

Ara bé, les grans diferències es refereixen als 'termes de la profecia'. Si Arnau de Vilanova referia el 'temps que cessarà el sacrifici perpetu' a la destrucció del temple d'Israel i l'abominació de la desolació a l'Anticrist, l'autor de l'*Expositio...* entén els termes com l'inici i la fi del regnat de l'Anticrist. Per a Arnau de Vilanova entre ambdós esdeveniments transcorreran 1.290 anys (no dies, car entén els dies de *Daniel* XII, 11, com a anys, seguint Ez IV, 6b); en canvi, per a l'autor de l'*Expositio...*, els 1.290 dies han d'ésser interpretats literalment. Les diferències no podrien ésser més grans!

2.4. Recapitulació

L'anàlisi del text bíblic reproduït de versets del capítol XXIV de *Mateu* per Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio...* permet d'establir algunes diferències, especialment significatives quan alguna paraula divergent del text bíblic és reiterada per un autor en contrast amb la fidelitat de l'altre. També en la interpretació de l'exegesi del text bíblic, ultra algun element comú de caràcter genèric, constatem orientacions diverses. Però no sols hi ha diversitat d'enfocament, ans, en algun cas, comentaris contraposats: com podria Arnau de Vilanova, després d'haver mantingut davant els seus adversaris, els teòlegs professionals, la lectura de 'dia' i 'hora' de *Mateu* XXIV, 36, en sentit restringit, literal, interpretar ara 'dia' i 'hora' en sentit ampli, donant absolutament la raó a qui el persegueix? Com podria un mateix autor, en el comentari de 'qualis' de *Mateu* XXIV, 21, insistir en el fet que només es refereix a la 'qualitat' i no a la 'quantitat', i en una altra

341. *Expositio...*, f. 74rb.

obra dir que expressa 'qualitatem' i 'quantitatem'? A aquests comentaris contraposats i excloents, hem d'afegir l'exegesi de *Daniel* XII, 11: com podria Arnau de Vilanova que està convençut —o almenys així ho diu— d'haver interpretat correctament la profecia de *Daniel* XII, 11, d'haver manifestat tot allò que contenia, d'haver reivindicat el seu valor davant els constants atacs dels seus adversaris, proposar ara una lectura tan diferent, fent un pas enrere en aspectes tan fonamentals com el principi 'dia per any' i els termes de la profecia? En canvi, els comentaris a l'*Apocalipsi* no ens han aportat conclusions significatives.

En la comparació entre l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis* els resultats no són tan clars: hom constata més diferències que no pas convergències, però no fins al punt d'exclusió mútua.

PARAULA CONCLUSIVA

En la primera part, dedicada a Arnau de Vilanova, hem constatat que l'autor català segueix una regla,³⁴² atribuïda en ocasió de les polèmiques amb els teòlegs professionals a sant Agustí, segons la qual tota forma d'exposar la Bíblia que no repugna fe o costums 'est a Deo'. El recurs a aquesta regla és constant en les successives etapes que configuren l'evolució dels seus escrits espirituals, però és especialment freqüent en les obres polèmiques per tal de justificar la seva pròpia exegesi de *Daniel* XII, 11. Quant al contingut de l'hermenèutica bíblica, hem de distingir en Arnau de Vilanova almenys dos períodes dividits pel pas de les obres prepolèmiques a les polèmiques: el primer és de característiques més o menys properes a la càbala jueva; el segon, fonamentat en una interpretació al·legòrica, sense una metodologia hermenèutica. A causa de la polèmica que el famós metge català sostingué amb els teòlegs professionals, trobem en les obres arnaldianes escrites entre el 1299 i el 1305 al·lusions a temes exegetics, com, per exemple, la licitud d'argumentar pel sentit al·legòric, que posen en evidència una certa mancança de formació teològica per part d'Arnau de Vilanova i una bona dosi d'improvisació, aspectes confirmats per la seva praxi exegetica.

En la segona part dedicada a l'*Expositio Apocalypsis*, ens hem posat el problema de l'origen de les tretze regles citades i observades en tot el comentari de l'*Apocalipsi*. Aquestes regles, tot i ésser assumides per l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, són externes al mateix llibre, raó per la qual ens hem preguntat pel seu origen. Pel seu contingut no poden ésser de cap manera

³⁴². Regles en plural, com hem vist, també són les tesis-resum que sintetitzen alguna de les seves obres.

—cf. tercera part— els *Principia* del manuscrit carmelità, també tretze, que trobem després de l'*Expositio*... Hem complementat les informacions de les esmentades regles amb la teoria exegètica esparsa en l'obra i que a grans trets podríem resumir amb les paraules següents: arribat el temps de conèixer el sentit principal de l'*Apocalipsi*, Déu el revelarà en bé del poble cristià a un 'scriba'. El sentit principal, que tot i transcendir la lletra del text no hi fa violència —car la Bíblia és escrita per Déu, Gramàtic excel·lent—, a diferència dels sentits accessoris o secundaris, és sòlid i clar. El 'scriba', sempre atent a no projectar les seves pròpies fantasies al text bíblic, no és altre que l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*; el llibre, la vera revelació de les visions de l'*Apocalipsi*. En aquesta segona part també hem pogut comparar l'exegesi d'Arnau de Vilanova amb la de l'*Expositio Apocalypsis*: més enllà d'alguns temes comuns, hem constatat que ambdós autors per formació, per actitud exegètica, per metodologia representen posicions contraposades. El fet que per a Arnau de Vilanova tota exposició que no repugni fe i costums, 'est a Deo', i que per a l'autor de l'*Expositio Apocalypsis*, «*expositio quidem recta non est absolute illa quae verum dicit, sed illa quae dicit verum pertinens et consonans litterae*» és una mostra, i potser fins i tot la màxima expressió, d'una gran divergència sobre les respectives maneres d'entendre l'exegesi.

Motivats per la recerca de la identitat de l'autor de les regles exegetiques seguides en l'*Expositio Apocalypsis*, hem estudiat el contingut d'hermenèutica bíblica de l'*Expositio*... i dels *Principia* del f. 89r. És legítima la pregunta de si realment *Expositio*... i *Principia*, formen part de la mateixa obra i, també, si són del mateix autor, car en l'*Expositio*... aquells principis no són citats, ni, almenys amb referència explícita, observats. No hi ha certament incompatibilitat lògica, però tampoc afinitat.

L'*Expositio*... no recull tampoc els aspectes bàsics de l'exegesi arnaldiana: sembla impensable que Arnau de Vilanova pugui ésser-ne l'autor. Cal dir també que no existeix cap analogia entre les tesis-resum del final d'alguna obra d'Arnau de Vilanova, d'una banda, i els *Principia* de l'altra: una suposada analogia no pot ésser mai, pel simple fet que no existeix, una prova a favor de l'autoria arnaldiana, ans és un indicatiu contrari. La incompatibilitat d'algunes interpretacions bíbliques confirmen tots aquests elements. Malgrat que els *Principia*, certament, no poden ésser les regles citades i seguides en l'*Expositio Apocalypsis* i malgrat també notables i evidents diferències que tal volta hom podria explicar per girs més o menys bruscs en la pròpia biografia, no acaba d'ésser del tot incompatible la teoria exegetica de l'*Expositio*... amb la de l'*Expositio Apocalypsis*. Els resultats sobre els comentaris a alguns passos bíblics confirmen aquesta conclusió.

Totes aquestes constatacions de convergències i divergències ens han conduït a afirmar que de les anàlisis portades a terme sobre aspectes exegetics se'n desprèn la incompatibilitat, quant a l'autoria, entre les obres

autèntiques d'Arnau de Vilanova, d'un costat, i l'*Expositio Apocalypsis* i l'*Expositio...* (amb els *Principia*) de l'altre. També es desprèn que, per bé que l'*Expositio...* i l'*Expositio Apocalypsis* no són absolutament contraposades i incompatibles, existeixen elements que fan pensar en una autoria diversa.³⁴³

343. Ben segur que l'edició que el prof. Gian Luca POTESTÀ preveu de portar a terme i d'altres estudis futurs il·luminaran més la problemàtica plantejada en aquest article.